

УДК 658.589:338.432



*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Національного наукового центру
„Інститут аграрної економіки”*

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України

Постановка проблеми. Європейська інтеграція є одним із важливих стратегічних завдань, що постали перед Україною. Для активізації інтеграційних процесів нашої державі необхідно розв'язати комплекс економічних, політичних і соціальних проблем, довести свою прихильність до ринкових перетворень та на цій основі долати складну економічну ситуацію, зумовлену кризовими явищами. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає місце країни та її перспективи на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку аграрного сектору досліджувались у роботах вітчизняних [1-3] та зарубіжних учених [6-10] і потребують подальшого аналізу й опрацювання з урахуванням особливостей розвитку вітчизняної аграрної економіки.

Мета статті – розкрити пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері, шляхи її активізації та можливості переходу на інноваційну модель розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно з Державною цільовою програмою розвитку українського села до 2015 року [4] і Стратегічними напрямками розвит-

ку сільського господарства України на період до 2020 року [5] розбудова конкурентоспроможного, стабільного й прогнозованого у тенденціях сільського господарства стає можливою лише за умови його переходу на інноваційний шлях розвитку, що передбачає формування інвестиційно-інноваційної моделі сільського господарства, створення інноваційних парків на базі існуючих аграрних науково-дослідних установ і навчальних закладів; фінансування розвитку матеріально-технічної бази наукових установ агропромислового комплексу в обсягах, які щороку становлять не менше 6% вартості основних засобів; підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інновацій і формування ринку інноваційної продукції; поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, що за прогнозними даними забезпечить надходження близько 20 млрд грн інвестицій у галузь із 2015 року.

Нині стан інноваційної діяльності в аграрній сфері України зумовлений довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних зі структурною деформованістю галузі, домінуванням у ній виробництва продукції з низьким рівнем доданої вартості. Внаслідок неврегульованості питань комерціалізації та введення в госпо-

© Ю.О. Лупенко, 2014

дарський обіг результатів інтелектуальної діяльності з урахуванням оптимального поєднання інтересів їхніх творців, бізнесу й держави обсяги нематеріальних активів у сільськогосподарських підприємствах не перевищують 2,5% загальної вартості активів, тоді як в ЄС у середньому цей показник на рівні 50%.

Вихід сільського господарства на траєкторію сталого економічного зростання залежить від реалізації комплексу заходів, що передбачають максимальне використання та прискорене освоєння сучасних технологій, перехід галузі на інноваційну модель розвитку. Це зумовлює необхідність створення соціально-економічних, організаційних і нормативно-правових умов, що забезпечують ефективне відтворення, розвиток та використання науково-технічного потенціалу, належну організацію сучасної системи трансферу технологій, виробництва й реалізації нових видів конкурентоспроможної наукоємної продукції.

Перехід на інноваційну модель розвитку має ґрунтуватися на селективно-пріоритетному принципі визначення пріоритетних інновацій, забезпечення державної підтримки науки, її концентрації на ключових напрямках наукових досліджень. Водночас потрібно передбачити пряму державну підтримку інноваційного циклу, починаючи від фундаментальних досліджень. Слід зосередити увагу на формуванні інфраструктури ринку інновацій; створенні мережі інноваційних провайдерів; реалізації заходів щодо ефективного супроводу інноваційних (технологічних) проектів, надання своєчасної інформації та консультаційних послуг; мотивації виробників до використання новітніх наукових розробок.

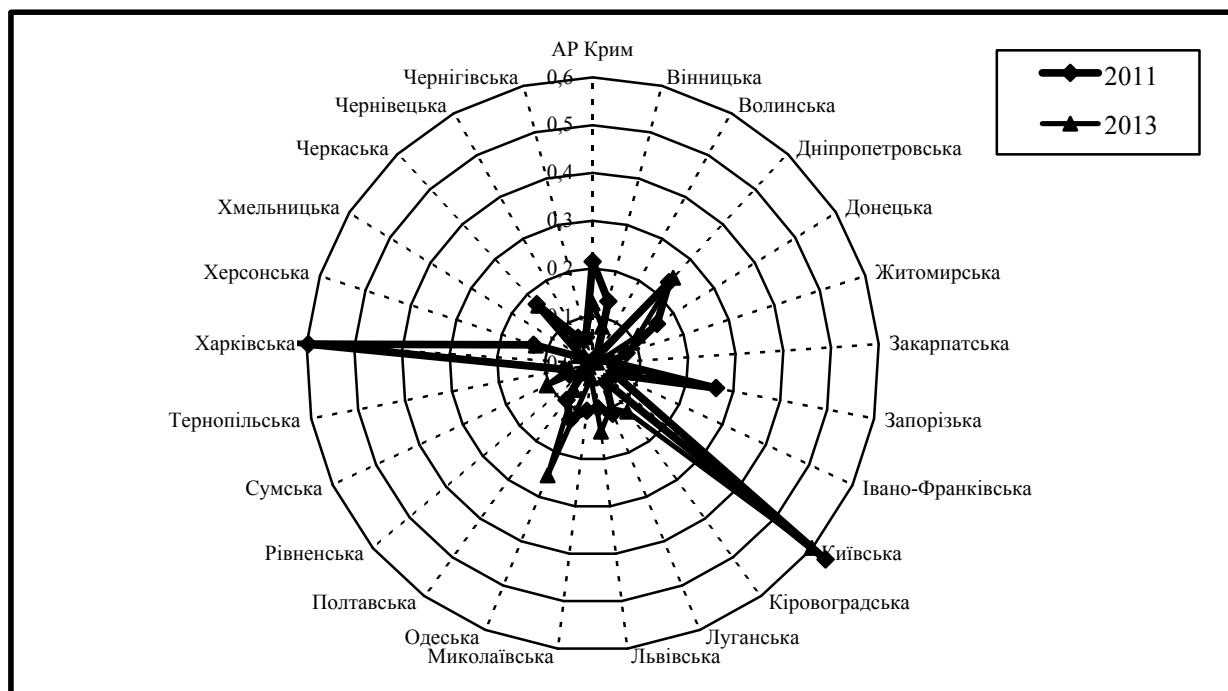
Прискорення розвитку НТП в агропродовольчій сфері має відбуватися в процесі запровадження новітніх технологічних схем виробництва агропродовольчої продукції (енерго-, ресурсоощадних), використання високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, внесення в ґрунт нетрадиційних видів органічних добрив, застосування ефективних систем зрощення сільськогосподарських культур та ін.

Крім того, в інноваційному розвитку аграрної сфери велике значення має підтримка технологічного переозброєння підприємств переробної промисловості, відновлення на новій технологічній основі потужностей підприємств тракторного й сільськогосподарського машинобудування. З міжнародними корпораціями, які освоїли ринок України, необхідно розвивати довгострокові партнерські відносини, укладати стратегічні альянси для кооперації виробництва і перенесення максимальної частини відновлювального процесу в нашу країну.

У сільське господарство, мисливство, лісове господарство у 2013 році спрямовано виконаних наукових та науково-технічних робіт близько 600 млн грн, що становить 0,5% валової доданої вартості сільського господарства, з них на фундаментальні дослідження припадає 42%, прикладні – 41, науково-технічні розробки й послуги – 17%. Розподіл робіт за видами у бік збільшення частки виконаних фундаментальних досліджень не відповідає такому розподілу в економічно розвинутих країнах (Ф:П:Р=15:25:60). Фінансування аграрної науки складає 5-6% від загального обсягу фінансування витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт (6,1 % – у 2009 р., 5,2% – у 2013 р.).

Незважаючи на деяку активізацію маркетингової діяльності наукових установ (за кількістю укладених договорів), починаючи з 2011 року, зменшується надходження коштів від науково-інноваційної діяльності в аграрній сфері. У 2012 році від реалізації інноваційної продукції (елітне насіння рослин, молодняк сільськогосподарських тварин тощо) до спецфондів наукових установ надійшло 29,1 млн грн, що на 33% менше порівняно з попереднім роком; у 2013-му ця цифра становила 28,6 млн грн. Кількість агроформувань, в яких впроваджували інновації – 1076 (1508 у 2005 р., 1017 – у 2009-му, 1203 – у 2011 р.). Лідерство у сфері комерціалізації наукових досягнень належить Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва.

Дослідження інноваційного потенціалу аграрної сфери показало нерівномірності такого розподілу на регіональному рівні (рис.).



Регіональний розподіл за індексом інноваційного потенціалу

Інноваційний потенціал аграрної науки зосереджений в основному в Харківській, Київській, Одеській, Дніпропетровській, Черкаській і Львівській областях, АР Крим. У 2011 році за цим рядом показників (кількість виконуваних робіт зі створення нових сортів рослин і порід тварин, ресурсозберігаючих технологій, кількість агроформувань, що впроваджували інновації, апробованих розробок центрами наукового забезпечення АПВ) розподіл був дещо іншим: Київська, Харківська, АР Крим, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Львівська області. Така регіональна нерівномірність негативно впливає на зв'язок науки й виробництва, інформаційне забезпечення товаровиробників щодо наукової продукції, комерціалізацію наукових розробок і негативний попит на інноваційну продукцію в цілому.

Вирішальним та найефективнішим напрямом у зазначеному ракурсі розв'язання проблеми слід вважати підвищення функціональності регіональних центрів наукового забезпечення Національної академії аграрних наук України з орієнтацією на зближення академічної науки з освітою й виробництвом і дієвої пропаганди результатів досліджень аграрної науки.

Законом України від 8 вересня 2011 р. № 3715–VI визначено стратегічні пріорите-

тні напрями інноваційної діяльності на 2011–2021 роки, що передбачають технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу на інноваційній основі; широке застосування технологій більш чистого виробництва й охорони навколишнього природного середовища через формування середньострокових пріоритетних напрямів із метою поетапного забезпечення їх реалізації на загальнодержавному, галузевому та регіональному рівнях.

Для аграрного сектору такі середньострокові пріоритетні напрями передбачають:

на загальнодержавному рівні:

- реалізацію загальнодержавної політики щодо побудови інноваційної моделі розвитку агропромислового комплексу;
- формування ринку нових продуктів і високих технологій (новітні ресурсозберігаючі системи машин та механізмів, застосування біотехнологій й комп'ютерної техніки у виробничому процесі та сферах його обслуговування), що забезпечує прискорене використання інформації, зміну виробничого процесу, збільшення обсягів виробництва продукції й зниження витрат;
- організацію інтегрованого виробництва (створення інноваційно орієнтованих корпорацій, промислово-фінансових груп, аграрно-промислових холдингових компаній,

науково-технічних центрів, технополісів і технопарків, лізингових фірм, кластерів – цілісних груп спеціалізованих сільськогосподарських підприємств), спроможного конкурувати з високоінтелектуально оснащеними транснаціональними компаніями. Такі інтегровані формування по суті є носіями інновацій, мають передумови до збільшення масштабів та розширення сфери інноваційної діяльності, розподілу доходів, витрат і ризиків, підвищення мотиваційного механізму до навчання, швидкості й гнучкості в застосуванні (впровадженні) інноваційних продуктів, більше стимулів і можливостей у залученні інвестицій для розробки й реалізації інноваційних проектів;

- формування високого рівня людського капіталу (розвиток людини, її здоров'я, інтелекту, підвищення рівня професійності, освіченості, моральності, духовності), що зумовлено дією закону збереження суспільства та активізує резерви особистості, формує вищий рівень продуктивної діяльності людини, творчості взагалі, прогресу суспільства в цілому;

- формування інтелектуального потенціалу як сукупності високоосвічених професійних кадрів у всіх сферах агропромислового виробництва, спроможних розробляти інновації, зберігаючи науковий потенціал, та реалізувати інноваційний продукт безпосередньо на виробництві. З літературних джерел відомо, що сумарна вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні зрівнялася з вартістю товарної маси;

на галузевому:

- створення й запровадження у виробництво нових видів продукції – сортів і гібридів сільськогосподарських культур; високопродуктивних порід тварин та птиці; продуктів переробки сільськогосподарської продукції;

на регіональному:

- запровадження регіональних механізмів стимулювання інноваційної діяльності;

- поєднання освіти, науки й виробництва з метою запровадження новітніх розробок; забезпечення професійними кадрами, що освоюватимуть прогресивні технології,

володіють економічним мисленням і навичками роботи в інноваційному середовищі.

Водночас важливою умовою успішної науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрному секторі є стимулювання створення, випробування й запровадження наукової продукції (сортів і гібридів, порід та типів, технологій виробництва й переробки сільськогосподарської продукції, машин і механізмів). Розв'язанню зазначеної проблеми сприятиме прискорене формування інфраструктури ринку наукової продукції, створення ефективних дорадницьких структур.

Оновлення технологій у галузі здійснюється широким застосуванням новітніх наукових розробок із використанням генетичного матеріалу, елітної насінницької та племінної продукції, запровадження досягнень НТП, створення екологічних засобів захисту рослин і тварин, найефективніших форм поєднання новітніх технологій та організаційно-економічних інновацій.

Активізувати інноваційну діяльність доцільніше у тих районах й агроформуваннях, в яких матеріально-фінансовий стан і кадрове забезпечення дають змогу запроваджувати інновації. Необхідно також розробити концепцію розвитку та механізм інвестиційної привабливості аграрних підприємств, які реалізують інноваційні проекти, передбачити заходи щодо комерціалізації результатів інноваційної діяльності на основі аграрного менеджменту й маркетингової інформації. Для активізації інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки в першу чергу доцільно: завершити земельну реформу, забезпечити введення вартості землі в економічний оборот, створити іпотечні механізми кредитування аграрного виробництва, сформувати всі складові ринкової інфраструктури в аграрному секторі.

Державна політика щодо стратегічних пріоритетних напрямів реалізується через програми розвитку інноваційної діяльності, які комплексно охоплюють її складові – наука, створення й впровадження інновацій, техніко-технологічне переоснащення виробництва, навчання, підготовка і збереження кадрів, маркетингові дослідження щодо інновацій та інформаційне забезпечення. Стратегія високотехнологічного розвитку

сільського господарства на основі інноваційної моделі може бути реалізована шляхом:

- кардинального поліпшення фінансування науки за рахунок бюджету й залучення позабюджетних асигнувань;
- першочергового підтримання фундаментальної науки, підвищення ролі Національної академії аграрних наук України, зміцнення її правових засад, посилення ролі в координації досліджень та опрацюванні пропозицій щодо реалізації державної політики інноваційного розвитку;
- зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ, оснащення їх сучасною комп'ютерною технікою, новітнім устаткуванням і приладами;
- підвищення рівня комерціалізації результатів наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку й венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів; запровадження державного замовлення на інноваційні продукти;
- поліпшення інституційного забезпечення державної інноваційної політики удосконаленням системи стандартизації та сертифікації, узгодження її з європейськими стандартами;
- стимулювання через податкові механізми процесів кооперації науки й виробництва; запровадження регіональних механізмів підтримки інноваційної діяльності;
- розвитку міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, насамперед з країнами ЄС і СНД;
- удосконалення правових засад інноваційної діяльності та регулювання ринку інновацій через податкові, кредитні, страхові, митні й інші механізми непрямого впливу;
- зміцнення кадрового потенціалу інноваційної сфери;
- здійснення заходів щодо інтеграції науки та виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній; підтримання венчурних підприємств, що займаються інноваційною діяльністю.

Постала потреба проведення якісної експертної оцінки закінчених наукових розробок із наданням їм статусу інновацій.

Таким чином, проблема розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності в аграрній сфері є багатогранною і складною. Перехід агроформувань на інноваційну модель розвитку слід розглядати як перспективу, що створює сприятливе середовище для ефективного використання матеріально-технічних ресурсів, сталого конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору.

Інноваційна діяльність у ринкових умовах є вирішальним чинником ефективного розвитку й нарощування обсягів аграрного виробництва. Вона зумовлює якісні зміни технології виробництва, суттєві зрушення в його структурі, переоцінку системи мотивацій. Найбільшим попитом на ринку інноваційної продукції користуються нові високопродуктивні сорти та гібриди сільськогосподарських культур, породи племінних тварин і птиці, машини та механізми, знаряддя й устаткування, сучасні способи організації виробництва та ін. У забезпеченні цього попиту важливе місце відводиться аграрній науці як найпотужнішому джерелу створення й впровадження інновацій.

Реформування аграрного сектору забезпечило передумови для заінтересованості агроформувань в інноваційній продукції. Сільські господарі намагаються мінімізувати витрати та забезпечити високодохідне виробництво. Освоєння інновацій набуває дедалі більшої ваги у роботі державних і господарських структур. Зокрема, на Донеччині на регіональному рівні була створена організаційна модель управління інноваційним процесом, яка включала в себе регіональну раду з питань науки та технологій, центр регіонального розвитку, а також робочу групу для організації й підтримання постійної взаємодії науки і виробництва.

Тобто, постійно зростає інтерес господарств до найсучасніших досягнень НТП, запровадження яких забезпечить прискорене й вагоме нарощування сільськогосподарського виробництва, підвищення його ефективності. Аграрні формування, які активно застосовують наукові розробки, досягають високих кількісних та якісних результатів. У подальшому, з фінансовим зміцненням сільськогосподарських товаровиробників, інноваційні процеси набудуть ще більшого по-

ширення й вирішальним чином визначатимуть результативність аграрного сектору.

У сучасних умовах тільки інноваційний тип розвитку аграрного сектору спроможний забезпечити постійне зростання його конкурентоспроможності. Водночас нестача інвестиційних ресурсів у галузі суттєво стримує розширення використання можливостей масштабного інноваційного процесу. Це зумовлює необхідність визначення найважливіших пріоритетів зазначеного процесу на основі системи стратегічних і середньострокових напрямів діяльності з розробки та впровадження високих технологій. Насамперед це стосується радикального прискорення науково-технічного прогресу і на даній основі – зниження витрат на одиницю сільськогосподарської продукції й продовольства, підвищення їхніх якісних характеристик, розширення асортименту для задоволення попиту внутрішнього і зовнішнього ринків. Практична реалізація наведеного напрямку має здійснюватися водночас із заходами щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку малого й середнього бізнесу. Стратегічно важливими напрямами інноваційної діяльності в сільському господарстві на найближчі три-п'ять років є:

- створення та запровадження на основі новітніх технологій вискоєфективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та нових високопродуктивних порід тварин;

- застосування ґрунтозахисних систем землеробства, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, використання альтернативних джерел енергії у сільській місцевості, технологій виробництва екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин та інформаційних систем;

- запровадження системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інноваційних проектів із розроблення й використання високотехнологічного устаткування, інформаційних баз даних щодо інвестиційних партнерів агробізнесу на зовнішньому і внутрішньому ринках агропродовольчої продукції;

- створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів у сільському господарстві;

- розширення форм кредитування інноваційних проектів здійсненням лізингових, факторингових та інших операцій.

Впровадження нових видів сільськогосподарських культур і створення інноваційної сільськогосподарської продукції мають здійснюватися на основі постійного оновлення складових виробничо-господарського процесу. Водночас із високотехнологічними інноваціями має забезпечуватися широке впровадження організаційно-інноваційних розробок, пов'язаних (як уже зазначалось) із земельною реформою та формуванням ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі України. Активізація інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки сприятиме відновленню й нагромадженню капіталу, підвищенню ефективності та конкурентоспроможності виробництва агропродовольчої продукції. Тому інвестиційна підтримка інноваційного процесу має передбачати:

- вкладення коштів у підготовку кадрів – новаторів виробництва, спеціалістів-професіоналів, що спроможні запроваджувати високотехнологічні схеми вирощування сільськогосподарських культур і тварин, організовувати агропромислове виробництво на новій економічній основі – приватній власності на землю, засоби виробництва й результати праці та забезпечувати його конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках;

- підвищення рівня оплати праці працівників і спеціалістів сільського господарства. Тільки на такій економічній основі їхні можливості, престижність та мотивація до праці, знання й професіоналізм будуть спрямовані на інноваційний розвиток сільськогосподарського виробництва;

- матеріально-технічне забезпечення та стимулювання праці й підвищення рівня її оплати працівникам науково-дослідних і конструкторських інститутів та установ сприятиме розширенню й поглибленню наукових досліджень і підвищенню їхньої результативності та запровадженню у виробництво.

Висновки. Нині аграрний сектор економіки України постав перед системними викликами й необхідністю оновлення науково-інформаційної, технічної та технологічної бази на якісно новій основі, яка є головною умовою інноваційного типу розвитку. Успішний розвиток аграрного сектору пов'язаний із розширенням інвестування інноваційних процесів та їх концентрацією на пріоритетних напрямках, насамперед на стимулюванні розробки та впровадженні інноваційних продуктів. У цьому головну роль має відігравати системна кооперація та інтеграція аграрної науки, використання сучасних форм трансферу інновацій.

Українська аграрна наука має достатній потенціал, спроможний забезпечувати здійснення в аграрному секторі активної інноваційної політики.

Реформування аграрної науки, освіти й сільськогосподарського дорадництва має бути спрямоване на створення єдиного загальнодержавного комплексу взаємозв'язаних між собою зазначених складових. Мета такої інтеграції полягає в модернізації сільськогосподарського виробництва на базі впровадження в галузь інноваційних розробок; створенні конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції; розвитку сучасної інфраструктури українського села; законодавчих гарантіях ведення аграрного підприємства.

У зв'язку з цим головним пріоритетом науково-інноваційної політики в АПК є розширення участі фундаментальної й прикладної науки у впровадженні наукових розробок у сільськогосподарське виробництво, підвищення ефективності сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
2. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
3. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т.; / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т. 2: Інноваційно-технологічний розвиток економіки; за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – С. 13.
4. Зміни і доповнення до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (пропозиції); за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, Ю. Я. Лузана. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2010. – 100 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
6. Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Б. Санто; пер. с венг. – М.: Прогресс. 1990. – 296 с.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
8. Schumpeter Y.A. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung / Y. A. Schumpeter. – Berlin (West), 1952 (Erste Auflage-1911).
9. Mensch G. Stalemate in Technology: Innovation Jvercjme the Depression. – Cambridge, Mass., 1979.
10. Drucker P.F. The Essential Drucker. The Best of Sixty Years of Peter Drucker's. Essential Writings on Management. New York. – 2012. – 358 p.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014 р.

* * *

УДК 332.2 (477)

*Ш.І. ІБАТУЛЛІН, доктор економічних наук, професор,
академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства
О.В. ШАНІН, кандидат економічних наук,
завідувач відділу аграрної економіки і продовольства
О.В. СТЕПЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національна академія аграрних наук України*

Оцінка основних тенденцій зональної спеціалізації сільськогосподарського землекористування в Україні

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняного аграрного сектору в сучасних складних економічних, соціальних і геополітичних умовах набуває пріоритетного значення в зв'язку з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, підтримки української економіки в умовах кризи та підвищення рівня добробуту населення.

Збільшення попиту на продовольство у світі відкриває перед Україною великі можливості. В умовах євроінтеграційних прагнень нашої держави для активізації взаємовигідних відносин з іншими країнами й зміцнення конкурентоспроможних позицій економічних суб'єктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках необхідність виробництва високоякісної та конкурентної сільськогосподарської продукції висувається на перший план.

Системний підхід до вирішення даного питання передбачає вдосконалення всіх складових елементів сільськогосподарського виробництва: продуктивні сили, техніко-економічні, організаційно-економічні й соціально-економічні відносини, а також механізми господарювання.

Одним із визначальних напрямів підвищення ефективності сільськогосподарського

виробництва є оптимізація його зональної спеціалізації на основі сучасних прогресивних форм, методів і моделей економічної організації виробництва. Особливої актуальності дане питання набуває в галузі рослинництва, оскільки її розвиток найбільшою мірою визначається кліматичними та ґрунтовими умовами, які зумовили поділ України на природно-кліматичні зони.

Отже, проблематика спеціалізації виробництва в різних галузях сільського господарства, в тому числі в рослинництві, потребує подальших досліджень і розробок, особливо в напрямі вдосконалення методології аналізу й оцінки, нормативно-правового та інституційного забезпечення даних процесів в умовах багатоукладності й розвитку ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських учених-економістів вагомий внесок у розв'язання актуальної наукової проблеми відносин спеціалізації сільськогосподарського виробництва належить таким ученим, як В.Я. Амбросов [2], В.П. Галушко [3], М.В. Зубець [4], С.М. Кваша [6], П.К. Канінський [5], П.Т. Саблук [8] та інші. В результаті наукових досліджень ними розроблено теоретичні, методологічні й практичні основи формування суспільного поділу праці та відно-

син спеціалізації, які становлять фундамент подальших наукових досліджень.

Мета статті – здійснити оцінку розвитку спеціалізації галузей рослинництва й оптимального їх співвідношення у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах.

Виклад основних результатів дослідження. Спеціалізація в загальному розумінні передбачає поділ старих і формування нових галузей суспільного виробництва, а також поділ праці всередині галузі. Категорія «спеціалізація» в сільськогосподарському виробництві тісно пов'язана з поняттям «розміщення виробництва», тобто розподіл посівних площ різних сільськогосподарських культур та видів худоби по окремих зонах і районах. Тобто, спеціалізація передбачає якісний аспект такого розміщення, як раціональне зосередження господарської діяльності аграрних формувань та об'єднань для виробництва конкретних видів (виду) товарної продукції.

Раціональне розміщення сільського господарства забезпечує виробництво необхідних суспільству продуктів харчування і сільськогосподарської сировини в потрібних обсягах при мінімальних затратах праці й коштів на виробництво продукції та доведення її до споживача. Воно здійснюється з урахуванням вимог економічних законів. Ігнорування їх дії призводить до негативних наслідків, насамперед до зниження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Традиційно територія України поділяється на шість природно-економічних зон: Полісся, Лісостеп, Північний і Центральний Степ, Південний Степ, Передгірні та гірські райони Карпат, Передгірні та гірські райони Криму, які різняться ґрунтово-кліматичними й економічними умовами, густотою населення та наявністю виробничого й ресурсного потенціалу [5, с.16]. В подальшому дослідженні нами спрощено дану класифікацію до чотирьох зон (Полісся, Лісостеп, Степ та АР Крим).

Багаторічна практика сільськогосподарського виробництва показує, що зональна спеціалізація характеризується високою концентрацією провідних галузей і для неї

спостерігається загальна економічна закономірність: у тих зонах, де галузева структура узгоджена із зональними особливостями виробничих умов, ефективність виробництва продукції значно вища.

Сільськогосподарське виробництво, зосереджуючись на територіях із найбільш сприятливими умовами, донедавна мало чітку територіальну спеціалізацію виробництва, сформовану структуру відповідних обслуговуючих підприємств. Це передбачало раціональне використання наявного природного потенціалу, економічних ресурсів, підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва та створення умов для його інтенсифікації.

За останні десять років порушення міжрегіональних зв'язків, зміна структури господарських відносин внаслідок трансформації організаційно-правових форм власності й прагнення одержання прибутку за рахунок виробництва лише ліквідної продукції, призвело до деформації зон товарного виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, недозавантаженість переробних підприємств, що стала наслідком катастрофічного спаду обсягів виробництва, та дорожнеча транспортних послуг спричинили певну автономізацію господарських зв'язків, яка порушила ефективність міжрегіональних економічних відносин.

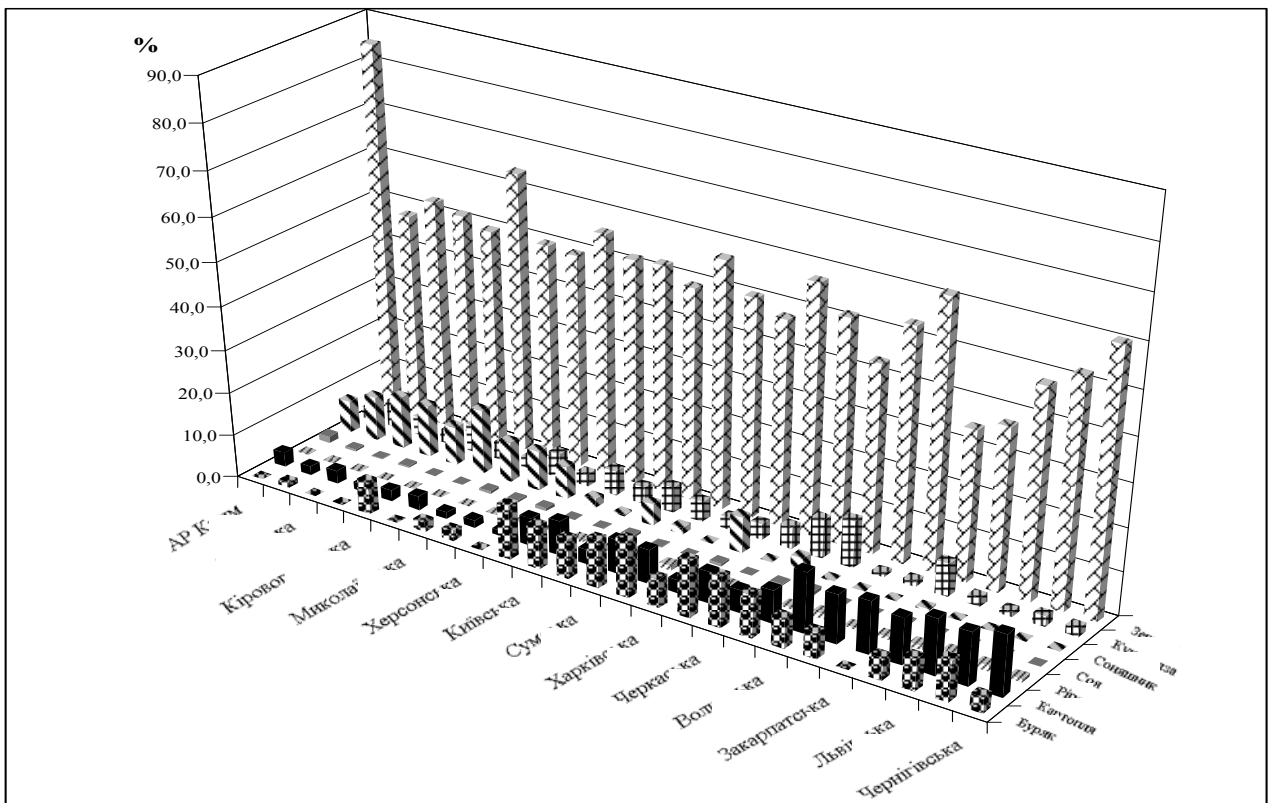
За висновками вчених, традиційний напрям спеціалізації західного регіону скотарсько-льонарсько-картоплярський трансформувалася в пореформений період у зерново-скотарсько-льонарський [4, с. 44].

Отже, в умовах динамічного розвитку аграрних формувань, необхідності інтенсифікації сільського господарства й раціонального використання природних ресурсів існує потреба постійного моніторингу та оцінки зональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва в регіональному розрізі з метою максимальної оптимізації даного процесу для збалансованого розвитку аграрного сектору економіки України.

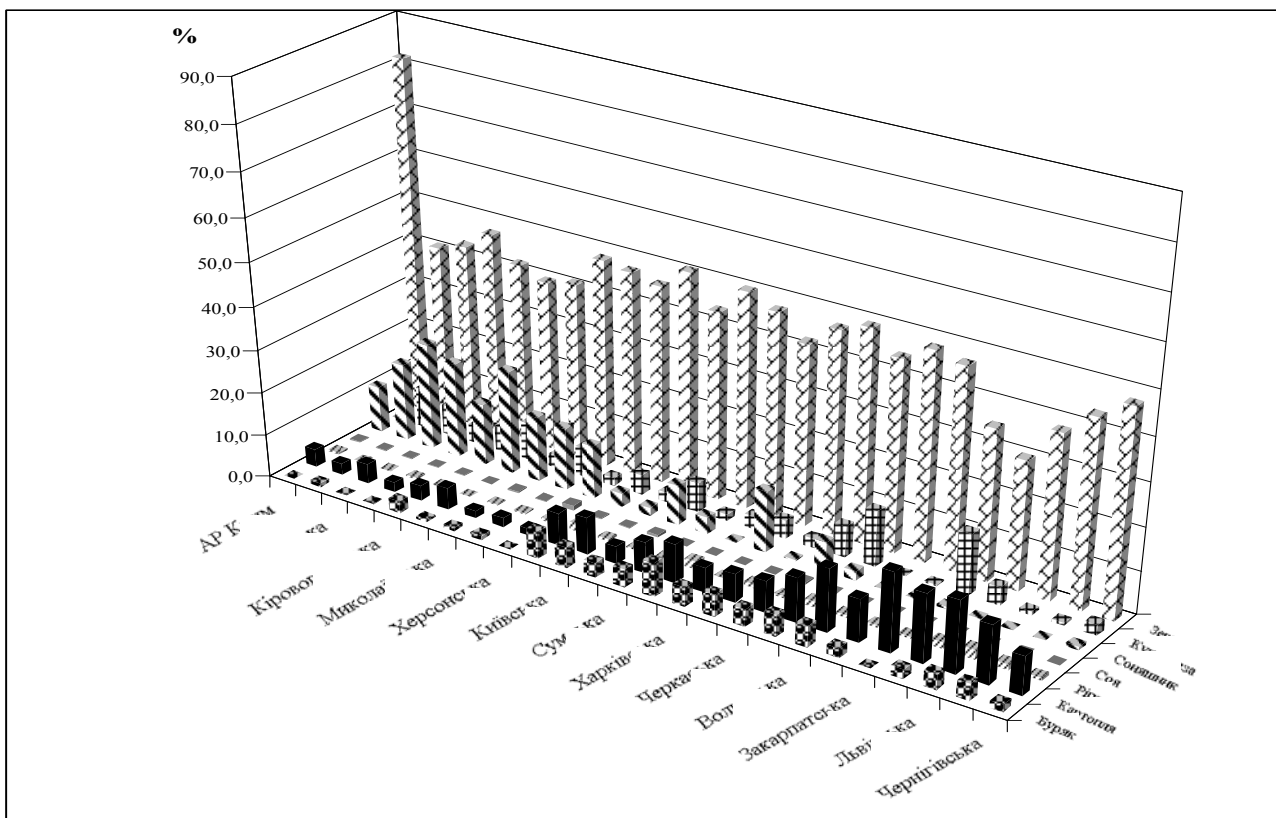
Щоб здійснити оцінку зональної спеціалізації галузей рослинництва, необхідно спочатку проаналізувати структуру посівних площ. Для цього нами визначено частку основних сільськогосподарських культур (зер-

нові, кукурудза, соняшник, соя, ріпак, картопля, буряк) у загальній площі посівів у розрізі регіонів України. Порівняльний ана-

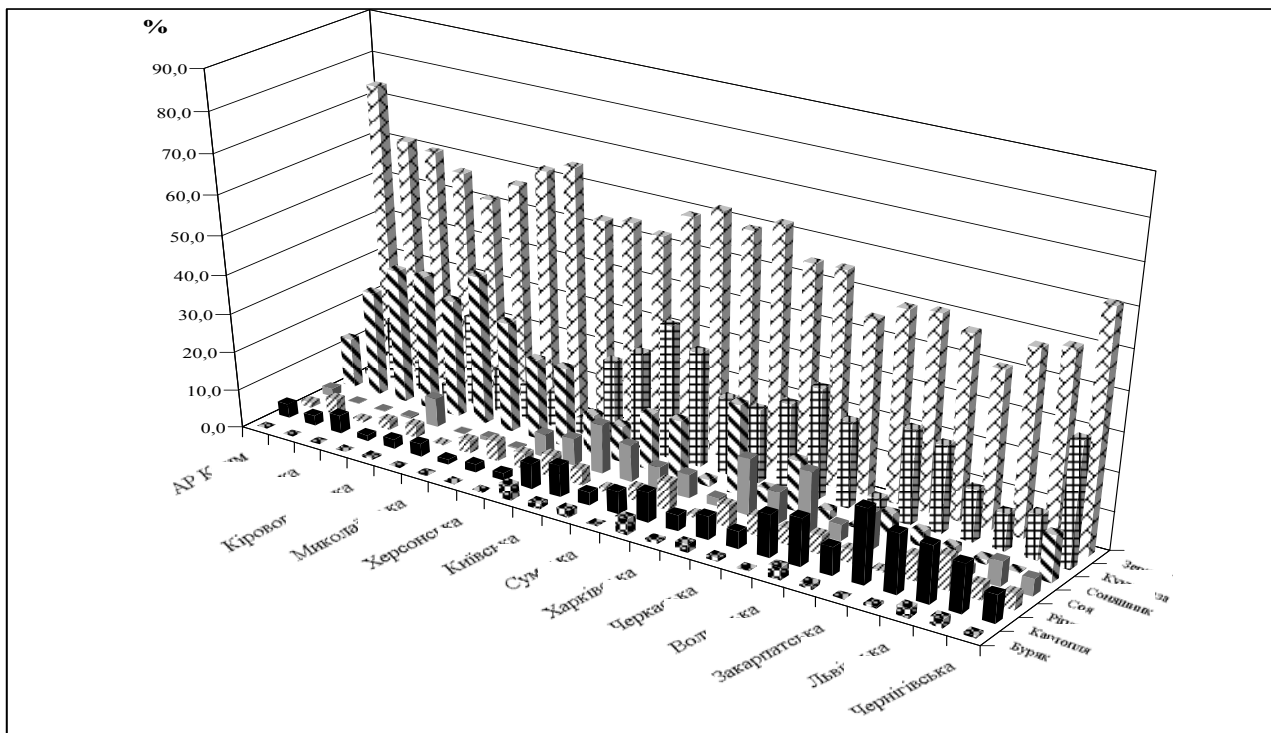
ліз здійснювався на основі 1990, 2000 та 2013 років (рис. 1).



а) 1990 р.



б) 2000 р.



в) 2013 р.

Рис. 1. Динаміка частки посівів основних сільськогосподарських культур у загальній площі посівів у регіонах України

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Графічне відображення динаміки частки посівів основних сільськогосподарських культур в областях України доводить про значну зміну структури посівних площ за аналізований період. Якщо у 1990 році найбільше вирощували зернових, а такі культури, як кукурудза, соняшник, цукрові буряки і картопля не перевищували 15%, а сою й ріпак – взагалі майже не вирощували, то у 2013 році структура вирощування даних видів рослинницької продукції зазнала значних змін. Зернові культури, незважаючи на зміни, залишилися провідними в галузі рослинництва, але крім них підприємства набагато більше почали вирощувати сої та ріпаку, що пояснюється підвищеним попитом на дані види продукції останніми роками. Ріпак активно стали використовувати як альтернативне джерело паливних матеріалів, а соя почала користуватися великим попитом у харчовій промисловості. Варто зазначити також, що відбулося розширення не лише посівних площ таких культур, як соняшник та кукурудза, а й регіонів їх вирощування. У 2013 році дані культури активно сіють майже в усіх областях України, чого не спостерігалось у 1990 і 2000 роках.

Тобто, можемо констатувати, що структура посівних площ аналізованих культур не має диференціації по регіонах нашої країни, а отже, й по природно-економічних зонах, що є надзвичайно негативним явищем і потребує подальшого аналізу. Крім того, зростає конкуренція між регіонами, відбувається усереднення їх спеціалізації, а також уніфікація структури посівних площ із збільшенням частки експортних культур.

Найраціональнішою спеціалізацією є та, яка дає змогу за конкретних природно-економічних умов виробляти максимальну кількість продукції з найменшими витратами, тобто одержувати максимум прибутку. Наступним етапом нами визначено коефіцієнт спеціалізації галузі рослинництва, який розраховано на основі попередньо одержаних часток аналізованих культур у структурі посівних площ областей України за формулою:

$$K_c = \frac{100}{\sum Y_m \times (2H - 1)}, \quad (1)$$

де K_c – коефіцієнт спеціалізації;
 Y_m – частка окремих галузей, %;

H – порядковий номер галузі за часткою кожного виду продукції в ранжируваному ряді.

Нами запропоновано за основу розрахунку *U_m* використати частку посівних площ

сільськогосподарських культур. Після проведених розрахунків одержано такі результати (табл. 1).

1. Коефіцієнт спеціалізації галузі рослинництва в розрізі природно-сільськогосподарських зон та регіонів України

Регіон	Рік			Зміни (+,-)	
	1990	2000	2013	у 2000 р. до 1990 р.	у 2013 р. до 1990 р.
Україна	0,533	0,568	0,294	0,035	-0,239
Автономна Республіка Крим	0,626	0,699	0,575	0,073	-0,051
Степ					
Дніпропетровська	0,71	0,581	0,352	-0,129	-0,358
Донецька	0,743	0,532	0,415	-0,211	-0,328
Запорізька	0,841	0,64	0,467	-0,201	-0,374
Кіровоградська	0,544	0,591	0,267	0,047	-0,277
Луганська	0,658	0,505	0,394	-0,153	-0,264
Миколаївська	0,782	0,785	0,415	0,003	-0,367
Одеська	0,696	0,639	0,429	-0,057	-0,267
Херсонська	0,908	0,81	0,431	-0,098	-0,477
Лісостеп					
Вінницька	0,533	0,54	0,254	0,007	-0,279
Київська	0,624	0,702	0,252	0,078	-0,372
Полтавська	0,559	0,57	0,271	0,011	-0,288
Сумська	0,535	0,727	0,277	0,192	-0,258
Тернопільська	0,624	0,649	0,301	0,025	-0,323
Харківська	0,605	0,535	0,339	-0,07	-0,266
Хмельницька	0,562	0,827	0,278	0,265	-0,284
Черкаська	0,493	0,497	0,27	0,004	-0,223
Чернівецька	0,514	0,481	0,299	-0,033	-0,215
Полісся					
Волинська	0,679	0,809	0,452	0,13	-0,227
Житомирська	0,719	1,043	0,303	0,324	-0,416
Закарпатська	0,816	0,586	0,407	-0,23	-0,409
Івано-Франківська	0,839	0,766	0,401	-0,073	-0,438
Львівська	0,679	0,771	0,37	0,092	-0,309
Рівненська	0,602	0,84	0,389	0,238	-0,213
Чернігівська	0,691	0,864	0,275	0,173	-0,416

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Розрахунки показують, що спеціалізація виробництва сільськогосподарської продукції в галузі рослинництва зазнала значних змін. Якщо у 2000 році порівняно з 1990-м відбулося незначне зниження коефіцієнта спеціалізації у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Херсонській і Харківській областях, то у 2013 році всі регіони України характеризуються значним зниженням даного показника. Так, найбільше зниження розрахованого коефіцієнта спостерігається у Херсонській області – на 0,477 (з 0,908 у 1990 р. до 0,431 у 2013 р.), а найменше – в АР Крим – на 0,051 (з 0,626 у 1990 р. до 0,575 у 2013 р.). В цілому по Україні відбулося зниження коефіцієнта на 0,239.

Графічно розраховані показники зонального коефіцієнта спеціалізації протягом 1990-2013 років у розрізі областей та природно-економічних зон відображено на рисунку 2.

Отже, можна зробити висновок, що з 1990 по 2000 рік практично по всіх регіонах України спостерігалася тенденція до збільшення або сталості зонального коефіцієнта спеціалізації в рослинницькій галузі. Починаючи з 2000 року маємо постійне зменшення аналізованого показника по всіх областях і, як наслідок, порушення оптимальної галузевої структури в природно-економічних зонах та адміністративних регіонах країни.

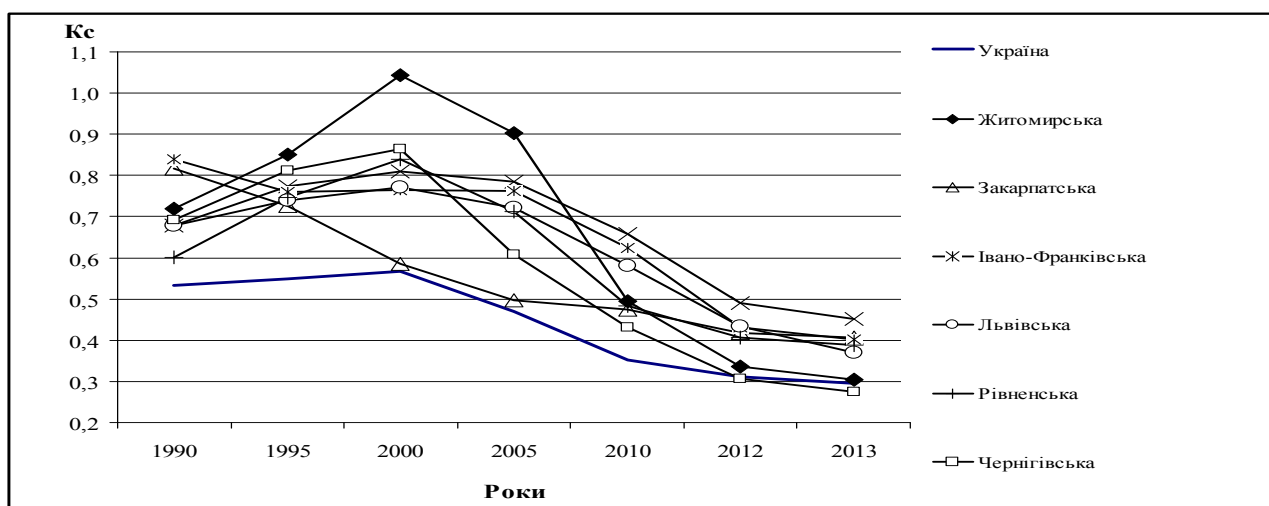
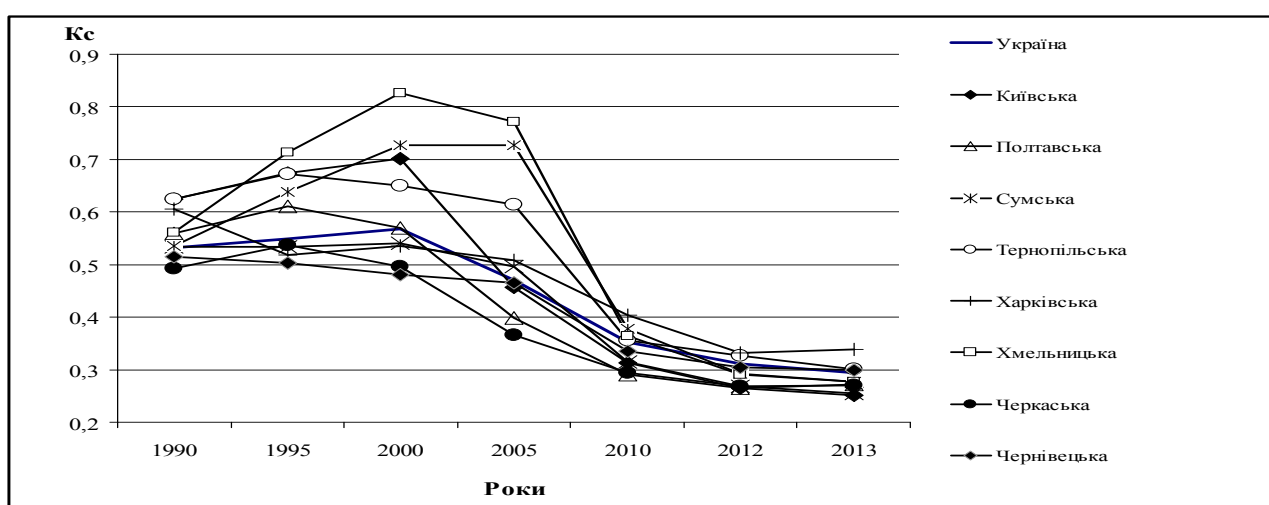
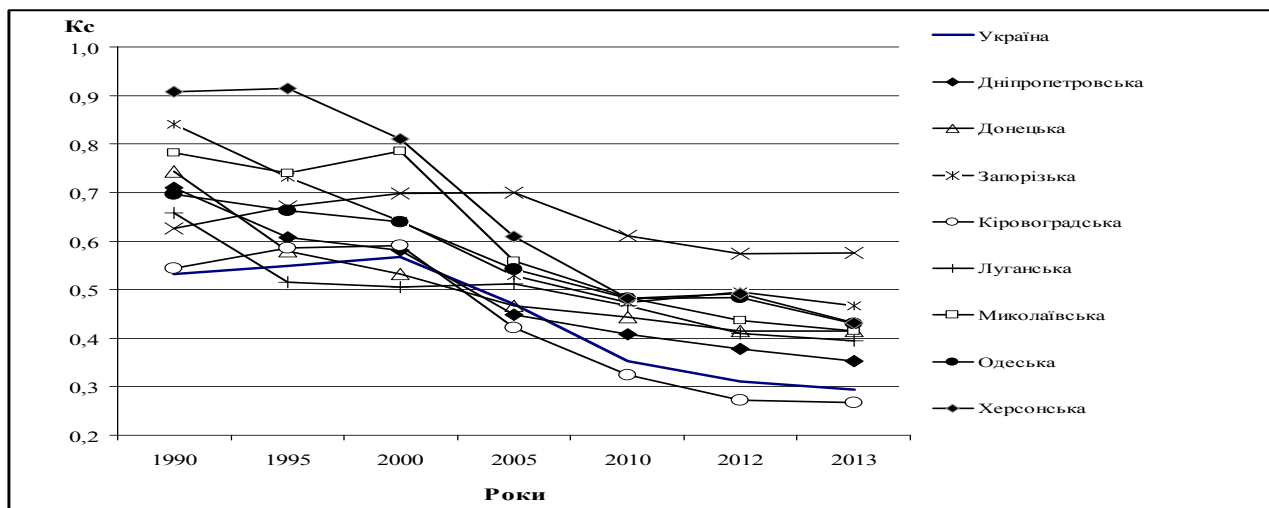


Рис. 2. Динаміка зонального коефіцієнта спеціалізації по областях України

Наступним етапом проведено кластерний аналіз регіонів за структурою посівних площ із 1990 до 2013 року.

Метод кластеризації активно застосовується в аграрній науці у процесі аналізу й здійснення аграрної політики в розрізі регі-

онів із метою визначення рівня спеціалізації та концентрації агропромислового виробництва, ефективності державних заходів підтримки і сприяння галузевому розвитку, оцінки товарного забезпечення й міри задоволення споживчих потреб населення. Нами кластерний аналіз проведено з метою розподілу сукупності районів України на споріднені групи за факторною ознакою частки спеціалізації галузей рослинництва в загальній площі посівів для детального їх аналізу і розробки перспектив подальшого розвитку спеціалізації регіонів.

Однорідність сукупності задається правилом обчислення певної метрики, що характеризує ступінь подібності окремих одиниць сукупності. Такою метрикою може бути відстань між ними. Близькі, схожі за вибраними метриками одиниці вважаються належними до одного типу, однорідними. Ви-

бір метрики є вузловим моментом кластерного аналізу, від якого залежить кінцевий варіант поділу сукупності на класи. В даному випадку обрано Евклідову відстань.

Нами вибрано ітераційну процедуру кластерного аналізу, яка оперує безпосередньо первинними даними й формує кластери одного рангу, ієрархічно не підпорядковані. Кластер-процедура k-середніх (k-means clustering) виконана за допомогою програмного забезпечення SPSS 22.0. Значення F-критерію показує високий рівень достовірності кластеризації, кількість спостережень регіонів – 175 (за 1990–2013 рр.), кількість кластерів – 10.

Результати кластеризації наведено в таблиці 2.

За результатами проведених розрахунків можна зробити висновок про повний перехід від одного кластера до іншого протягом аналізованого періоду практично по всіх областях України.

2. Кластеризація регіонів України за частками галузей рослинництва в їх загальній площі протягом 1990-2013 рр.

Регіон	Рік						
	1990	1995	2000	2005	2010	2012	2013
АР Крим	1	1	1	1	1	1	6
<i>Степ</i>							
Дніпропетровська	8	8	8	2	2	2	2
Донецька	8	8	8	2	7	7	7
Запорізька	8	8	8	7	7	7	7
Кіровоградська	8	8	8	8	2	2	2
Луганська	6	6	8	7	7	7	7
Миколаївська	8	8	8	8	7	7	2
Одеська	8	8	8	6	6	2	6
Херсонська	6	8	8	8	8	8	8
<i>Лісостеп</i>							
Вінницька	5	5	5	5	3	3	3
Київська	5	5	5	5	3	3	9
Полтавська	5	5	8	3	9	9	9
Сумська	5	5	5	5	3	9	9
Тернопільська	5	5	5	5	5	3	3
Харківська	8	8	8	8	8	2	2
Хмельницька	5	5	5	5	3	3	3
Черкаська	5	5	5	3	3	9	9
Чернівецька	5	4	4	4	4	3	3
<i>Полісся</i>							
Волинська	5	5	5	5	10	5	5
Житомирська	5	5	5	5	4	3	3
Закарпатська	10	10	10	4	4	4	4
Івано-Франківська	10	10	10	10	10	10	4
Львівська	5	5	10	10	10	10	4
Рівненська	5	5	10	5	10	5	4
Чернігівська	5	5	5	5	3	9	9

Джерело: Власні розрахунки.

Для наочного відображення наведемо результати аналізу в розрізі регіонів на мапі України (рис. 3).



а) 1990 р.



б) 2005 р.



в) 2013 р.

Рис. 3. Динаміка кластерів спеціалізації областей України за частками галузей рослинництва в їх загальній площі

У результаті наочного відображення проведеної класифікації областей України за частками галузей рослинництва в їхній загальній площі можна зробити висновок, що у 1990 році мало місце чітке прив'язування спеціалізації галузі рослинництва до природно-економічних зон України. У 2000 році спостерігається поступова, а в 2013-му – значна диференціація регіонів за структурою посівних площ, що підтверджує зроблені раніше висновки про порушення спеціалізації виробництва рослинницької продукції. Отже, виробничий напрям підприємств неузгоджений з особливостями природних і соціально-економічних умов. Відбувається перебудова його структури й територіальної спеціалізації.

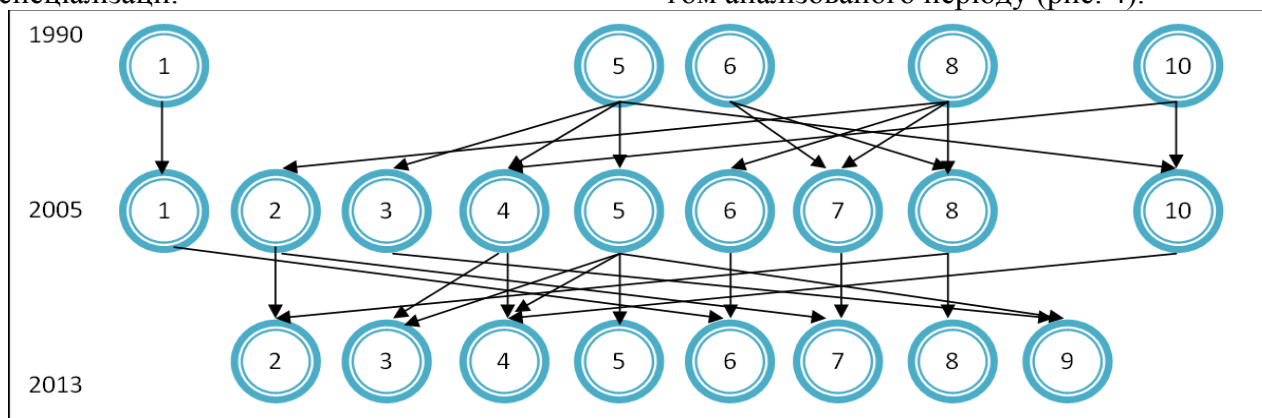


Рис. 4. Вірогідність переходу між кластерами спеціалізації областей України за частками галузей рослинництва в їх загальній площі протягом 1990-2013 рр.

Важливим показником аналізу міжкластерних переходів є їхня частота, розрахунок якої наведено в таблиці 3.

3. Частоти переходу від одного стану кластера до іншого за період 1990 – 2013 рр., %

Від стану	До стану										Сума по ряду
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	83,33	0,00	0,00	0,00	0,00	16,67	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00
2	0,00	75,00	0,00	0,00	0,00	12,50	12,50	0,00	0,00	0,00	100,00
3	0,00	0,00	64,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	35,71	0,00	100,00
4	0,00	0,00	25,00	75,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00
5	0,00	0,00	15,22	6,52	67,39	0,00	0,00	2,17	0,00	8,70	100,00
6	0,00	20,00	0,00	0,00	0,00	40,00	0,00	40,00	0,00	0,00	100,00
7	0,00	10,00	0,00	0,00	0,00	0,00	90,00	0,00	0,00	0,00	100,00
8	0,00	12,50	3,13	0,00	0,00	3,13	9,38	71,88	0,00	0,00	100,00
9	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	100,00
10	0,00	0,00	0,00	18,75	18,75	0,00	0,00	0,00	0,00	62,50	100,00

Джерело: Власні розрахунки.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок про відсутність закономірностей переходу від одного кластера до іншого, а отже, і відповідність спеціалізації вирощування сільськогосподарських культур природно-сільськогосподарським зонам. Між-

Із метою подальшої оцінки проведеного кластерного аналізу використано теорію Марківських процесів як один з ефективних математичних методів теорії випадкових процесів.

Марківські випадкові процеси названі іменем російського математика А.А. Маркова (1856 – 1922), що вперше почав вивчення імовірнісного зв'язку випадкових величин і створив теорію, яку можна назвати "динамікою ймовірностей". У наш час теорія Марківських процесів та її прикладні аспекти широко застосовуються у багатьох галузях таких наук, як економіка, механіка, фізика, хімія й ін. На основі наведених вище розрахунків нами відображено вірогідність переходу від одного кластера до іншого протягом аналізованого періоду (рис. 4).

кластерний перехід відбувається за рахунок суто господарського впливу з метою формування економічної вигоди. При цьому порушується баланс та погіршується екологічна складова. А це, звичайно, тягне за собою й соціальні наслідки.

Висновки. В галузі рослинництва відбувається трансформація структури сільськогосподарського землекористування та зміна регіональної спеціалізації. Процес має стихійний, кон'юнктурний характер, який порушує технологічні й екологічні основи ведення землеробства і потребує державного регулювання. Домінують експортоорієнтовані культури, які підвищують екологічне навантаження на земельні ресурси.

Подальші напрями досліджень мають бути спрямовані на вдосконалення системи сільськогосподарського землекористування та оптимального розміщення галузей сільського господарства і ґрунтуватися на індикативному плануванні виробництва, економічному стимулюванні й запровадженні у практику проектування сівозмін у сучасних ринкових умовах господарювання.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лют. 2010 р. № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF>.
2. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформирований / В. Амбросов, Т. Маренич // *Економіка України*. – 2006. – № 6. – С. 60-66.
3. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко, В.В. Кулініч, К.Г. Радченко; ред.: А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик; Держ. комітет України по зем. ресурсах. – К.: Урожай, 2002. – 278 с.
4. Зубець М.В. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся та західного регіону України / М.В.Зубець, В.П.Ситник та ін. – К.: Урожай, 2004. – 560 с.
5. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.К. Канінський. – К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2005. – 348 с.
6. Кваша С.М. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Степу України і АР Крим: моногр.: у 2 т. – Т. 1 / С. М. Кваша, Ю.Я. Лузан, М.М. Рудий та ін. – К.: Алефа, 2005. – 858 с.
7. Медведєв В.В. Агрономічно орієнтоване районування земель за властивостями ґрунтів (обґрунтування, методи, приклади) / В.В. Медведєв, Т.М. Лактіонова, І.В. Пліско та ін. – Х.: КП "Міськдрук", 2012. – 100 с.
8. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: у 4 ч. – Ч. 2. Організація виробництва та земельні відносини; ред. П.Т. Саблук; Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2001. – 322 с.
9. Clothier L. Agricultural specialisation / Lindsey Clothier, Steve Langton, Nigel Boatman and Andrew Woodend // *Defra Agricultural Change and Environment Observatory Research Report*. – 2008. – No. 11. – 27 p.
10. Emran M. Shahe. The extent of the Market and Stages of Agricultural Specialization / Shahe M. Emran // *George Washington University, Institute for International Economic Policy, World Bank*. – 2008. – 33 p.
11. Marshall A. Principles of economics / A. Marshall. – Amherst: Prometheus books, 1997. – 319 p.
12. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition / Porter Michael E. // *Harvard Business Review*. – 1998. – November–December. – P.77–90.
13. Yu Qin. The Road to Specialization in Agricultural Production Evidence from Rural China / Yu Qin, Xiaobo Zhang // *The Dyson School of Applied Economics and Management*. – 2012. – 24 p.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2014 р.

*

УДК 332.14

Н.В. СТОЯНЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Типологізація регіонів як інструмент процесу прогнозування

Постановка проблеми. Аналіз і прогнозування тенденцій соціально-економічного розвитку регіону становить першооснову інформаційного забезпечення адекватних

управлінських рішень. А якість та достовірність подібних прогнозів, безумовно, залежить від їх методичного забезпечення. Проблема, про яку йдеться, — не нова, але нині вона особливо актуальна. Адже єдиних загально визнаних вітчизняних методик, за-

© Н.В. Стоянець, 2014

Висновки. В галузі рослинництва відбувається трансформація структури сільськогосподарського землекористування та зміна регіональної спеціалізації. Процес має стихійний, кон'юнктурний характер, який порушує технологічні й екологічні основи ведення землеробства і потребує державного регулювання. Домінують експортоорієнтовані культури, які підвищують екологічне навантаження на земельні ресурси.

Подальші напрями досліджень мають бути спрямовані на вдосконалення системи сільськогосподарського землекористування та оптимального розміщення галузей сільського господарства і ґрунтуватися на індикативному плануванні виробництва, економічному стимулюванні й запровадженні у практику проектування сівозмін у сучасних ринкових умовах господарювання.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лют. 2010 р. № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF>.
2. Амбросов В. Механизмы эффективного функционирования агроформирований / В. Амбросов, Т. Маренич // Экономика Украины. – 2006. – № 6. – С. 60-66.
3. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко, В.В. Кулініч, К.Г. Радченко; ред.: А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик; Держ. комітет України по зем. ресурсах. – К.: Урожай, 2002. – 278 с.
4. Зубець М.В. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся та західного регіону України / М.В.Зубець, В.П.Ситник та ін. – К.: Урожай, 2004. – 560 с.
5. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.К. Канінський. – К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2005. – 348 с.
6. Кваша С.М. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Степу України і АР Крим: моногр.: у 2 т. – Т. 1 / С. М. Кваша, Ю.Я. Лузан, М.М. Рудий та ін. – К.: Алефа, 2005. – 858 с.
7. Медведєв В.В. Агрономічно орієнтоване районування земель за властивостями ґрунтів (обґрунтування, методи, приклади) / В.В. Медведєв, Т.М. Лактіонова, І.В. Пліско та ін. – Х.: КП "Міськдрук", 2012. – 100 с.
8. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: у 4 ч. – Ч. 2. Організація виробництва та земельні відносини; ред. П.Т. Саблук; Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2001. – 322 с.
9. Clothier L. Agricultural specialisation / Lindsey Clothier, Steve Langton, Nigel Boatman and Andrew Woodend // Defra Agricultural Change and Environment Observatory Research Report. – 2008. – No. 11. – 27 p.
10. Emran M. Shahe. The extent of the Market and Stages of Agricultural Specialization / Shahe M. Emran // George Washington University, Institute for International Economic Policy, World Bank. – 2008. – 33 p.
11. Marshall A. Principles of economics / A. Marshall. – Amherst: Prometheus books, 1997. – 319 p.
12. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition / Porter Michael E. // Harvard Business Review. – 1998. – November–December. – P.77–90.
13. Yu Qin. The Road to Specialization in Agricultural Production Evidence from Rural China / Yu Qin, Xiaobo Zhang // The Dyson School of Applied Economics and Management. – 2012. – 24 p.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2014 р.

*

УДК 332.14

Н.В. СТОЯНЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент
Сумський національний аграрний університет

Типологізація регіонів як інструмент процесу прогнозування

Постановка проблеми. Аналіз і прогнозування тенденцій соціально-економічного розвитку регіону становить першооснову інформаційного забезпечення адекватних

управлінських рішень. А якість та достовірність подібних прогнозів, безумовно, залежить від їх методичного забезпечення. Проблема, про яку йдеться, — не нова, але нині вона особливо актуальна. Адже єдиних загально визнаних вітчизняних методик, за-

© Н.В. Стоянець, 2014

тверджених у форматі нормативно-правових актів, досі не існує.

У сучасних умовах організація розвитку сільської території вимагає вдосконалення системи розв'язання комплексу проблем у сферах розподілу функцій центральної й місцевої влади в моделі управління сільським регіоном, розвитку місцевого самоврядування та громади села; побудови ефективних форм управління аграрним сектором; аналізу використання потенціалу розвитку сільських територій; пошуку методів стимулювання працівників; оптимізації використання земельних ресурсів; доступності соціальних послуг і об'єктів соціальної інфраструктури для всіх груп сільського населення; поширення й адаптації локального практичного досвіду та ін. Розвиток сільських територій – складний процес, його оцінка та визначення вимагають застосування багатьох критеріїв. Важливим напрямом досліджень сільських територій є подальший аналіз регіональних умов і особливостей їхнього розміщення.

Все ж таки серед проблем регіонального розвитку дедалі більшої актуальності набувають питання обґрунтування управлінських рішень у частині вибору пріоритетів регіонального розвитку, одним із методів вирішення яких є типологізація регіонів. Специфіка її розробки в галузі регіональної економіки зумовлена багатовекторністю складної просторової ієрархії регіонів як об'єктів управління, при цьому часто неправильно трактується традиційними методами дослідження. В результаті управлінські рішення, що приймаються на несистемній основі, закріплюють диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів і ускладнюють досягнення основної мети регіональної політики – підвищення рівня та якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці сучасних методів прогнозування присвячені наукові праці численних вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких слід особливо відзначити розробки І. Орлової [5], Н. Павліхи [7], Г. Парсаданова [8], О. Шарапова [11], Т. Батеса [13], П. Блера [14], С. Холупка [15], Л. Леннарта [16], А. Нельсона [17] тощо.

Мета статті – визначити сутність, змістовні ознаки та типологію регіонів як основи процесу прогнозування їх соціально-економічного розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Результат функціонування агропромислового сектора залежить від того, як спрацює у цьому відношенні кожна окремо взята сільська територія та їх сукупність. Системний розвиток сільських територій, у широкому контексті, являє для країни надважливе стратегічне значення, від успішності якого безпосередньо залежать і геополітичне положення країни, її роль у світовій економічній системі. Необхідним на державному рівні є цілеспрямоване формування соціальних та економічних інститутів, норм і правил стійкого розвитку сільської місцевості. Поняття «типологія» у перекладі із грецької мови «*tipos*» означає «відбиток, форма». У дослідженні поняття «типологія» визначається як результат процедури класифікації. Під типологією розуміють «встановлення якісних взаємозв'язків між групами регіонів із близькими значеннями економічних показників, які характеризують три найважливіші сторони економічного розвитку регіонів: рівень життя населення, інвестиційну активність та економічний потенціал [5]. Нами в статті акцентується увага на тому, що необхідно враховувати багатозначність терміна «типологія».

Поряд із поняттям «типологія» у наукових роботах використовується термін «класифікація» (від лат. *classis* – розряд і *facere* – робити). Поняття «класифікація» трактується в економічному словнику як «розподіл об'єктів, явищ, процесів або понять, назв по класах, групах, розрядах, при якому в одну групу попадають об'єкти, явища, процеси або поняття, назви, які об'єднані загальною ознакою».

Відповідь на правомірність ідентичного використання цих термінів дається в роботі [7], де порівнюються поняття «класифікація» й «типологія», а саме: класифікація, а отже, і типологія, мають свої, чітко окреслені межі й можливості, вони виразні із самого визначення, що наведено вище, схожі за певним змістом опису феноменів (явищ, предметів, об'єктів) і зв'язків між ними.

На підставі вищевикладеного типологізація регіонів – це угруповання регіональних утворень за певними ознаками. Іншими словами, типологія регіонів – це поділ їх на групи, що виділяються на основі одного або сукупності кількох суттєвих ознак (це одне з можливих визначень типології). Проводиться типологія регіонів може з різними цілями: як науково-пізнавальними (у тому числі для наочного опису картини міжрегіональних розходжень), так і практичними (наприклад, виділення проблемних регіонів у рамках регіональної політики). Доречно підкреслити, що існує досить багато науково-методичних підходів до типологізації внутрішніх регіонів країн світу. Різняться вони за складом завдань, методами оцінки, зведенням оцінок до інтегрального значення, класами, типами й підтипами регіонів, які виділяються.

Найважливішою особливістю типології регіонів, особливо проведеної в науково-пізнавальних цілях, є відмова від використання єдиної підстави поділу. Зазвичай єдність підстави поділу формулюється як одне з правил класифікації, проте в економічній географії та регіональній економіці доцільність орієнтації на це правило піддається сумніву.

На нашу думку, необхідна комплексна типологія регіонів країни, в рамках якої підставами для виділення типів є ключові ознаки їхнього розвитку. Але така типологізація є вкрай складним завданням і до цих пір в Україні не розв'язаним.

Найпростіший варіант типології (який типологією можна назвати тільки з певною часткою умовності) – це ранжування регіонів за одним показником з наступним розподілом їх на кілька груп (наприклад, із досить високими значеннями показника, з високими значеннями, з близькими до середнього, з низькими, з досить низькими).

Другий дещо складніший варіант типології, де розподіл регіонів на групи здійснюється по вихідному значенню й динаміці одного показника (наприклад, за обсягами промислового виробництва на душу населення та темпами зростання промислового виробництва). У цьому випадку можуть бути виділені регіони з одночасно високими

рівнем розвитку виробництва і темпами його зростання, з високим рівнем розвитку й низькими темпами зростання, з низьким рівнем розвитку та високими темпами росту, з одночасно низькими рівнем розвитку і темпами зростання.

Третій, схожий на попередній, варіант типології – це розподіл регіонів на групи на основі двох, але вже різних показників, наприклад, валового регіонального продукту на душу населення і частки інвестицій у ВРП. Поділ регіонів на типи в цьому випадку аналогічний попередньому варіанту типології: регіони з одночасно високими рівнем ВРП на душу населення і часткою інвестицій у ВРП, тобто з високим рівнем економічного розвитку й відносно кращими його перспективами, регіони з одночасно низькими рівнем ВРП на душу населення і часткою інвестицій у ВРП, тобто з низьким рівнем розвитку економіки й тривалим відставанням в економічному розвитку тощо.

Четвертий варіант типології – це ускладнений попередній варіант, суть якого полягає у використанні замість часткового показника (або двох часткових показників) інтегрального показника (або показників). Одним із прикладів типології на основі двох інтегральних показників можна вважати типологію регіонів за їх інвестиційним потенціалом та інвестиційними ризиками.

П'ятий варіант типології за формою нагадує перший, але по суті принципово від нього відрізняється і являє собою типологію по одному показнику, але не одиничному, а інтегральному.

При аналізі всіх розглянутих вище варіантів типології перед науковцями стоїть завдання проведення межі між типами регіонів. В цьому випадку можливі різні способи дій.

Трапляються в науковій літературі й типології, що засновані на використанні кількісних показників, найчастіше вони ґрунтуються на викладених вище простих підходах. Однак існують і досить складні математичні методи побудови багатовимірних типологій регіонів України, насамперед, кластерний аналіз. Мова йде про типології, в рамках яких регіони поділяють за групами на основі аналізу кількох показників. При цьо-

му використання складних математичних методів не є гарантією високої якості проведеної типології, тому що неможливо замінити досвід експерта щодо особливостей економіки регіонів та порівняти в змістовному плані з типологіями, заснованими на «плаваючих ознаках». Більше того, навіть прості типології на основі 1-2 показників виявляються для їхніх споживачів набагато кориснішими за складні математичні моделі завдяки прозорості використаної методики.

Дійсно, підприємці або чиновники чітко бачать, які критерії лежать в основі простих типологій, тому залежно від важливості критеріїв щодо проведених типологій висувують конкретні завдання, а саме: інвестування в приватне підприємство, підтримка відсталих територій тощо; а також самі можуть визначити, наскільки придатні для їхніх цілей одержані результати.

Необхідно сказати також, що прості типології не менш значущі, ніж комплексні. Якщо останні дають змогу одержати уявлення про економіку регіонів у цілому, то прості допомагають краще розібратися в окремих елементах економіки регіону.

Категорії «регіон» приділяється багато уваги в сучасній економічній та географічній літературі й часто використовуються такі критерії, які формують дану категорію, а саме: географічні – розташування, величина території та чисельність населення; виробничо-функціональні – специфіка переважних видів діяльності; міське будівництво – характер забудови об'єктів виробничої діяльності, житла й обслуговування; соціологічні – норми спілкування, поведінки.

Така різноманітність критеріїв ускладнює абсолютне розкриття сутності регіону в одному визначенні. Регіон має розглядатися одночасно як елемент: територіальної організації національного господарства; системи розселення; соціальної організації суспільства – місця всіх сфер життєзабезпечення і життєдіяльності людини. Виходячи із вищесказаного вважаємо, що регіон – це територія в адміністративних межах держави, яка характеризується: комплексністю, цілісністю, певною спеціалізацією та керованістю, тобто наявністю політико-адміністративних органів управління. Введене поняття регіону

має абстрактний характер, його конкретизація й змістовна інтерпретація, на нашу думку, здійснюються при виділенні різних типів регіонів відповідно до визначених цілей і завдань.

Здебільшого типологізація регіонів проводиться за такими параметрами, як: географічне положення, кліматичні умови, наявність природних ресурсів, рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків й ін.

Значна чисельність авторів як ключові індикатори при типологізації регіонів виділяють рівень життя населення, інвестиційну діяльність, рівень промислового розвитку, економічний, а також науково-технічний потенціал регіону (табл. 1) [5, 8, 9, 10]. Нині на сільських територіях продовжується загрозливе погіршення демографічної ситуації. Чисельність сільського населення протягом останніх років постійно скорочується, знижується його інтелектуальний та професійно-кваліфікаційний рівень, що, в свою чергу, створює загрози не лише для продовольчої безпеки країни, але й для її духовного життя, адже селянство завжди було фундаментом духовності нації.

Серед основних ознак (показників), які характеризують рівень життя населення в регіоні, дослідниками найчастіше використовуються рівень безробіття [8, 2, 3], рівень середньомісячної заробітної плати в регіоні [2], реальні доходи населення; для характеристики промислового виробництва – рівень офіційно зареєстрованого безробіття, накопичене падіння промислового виробництва, обсяг промислового виробництва на душу населення; для характеристики економічного розвитку регіону – рівень безробіття, накопичене падіння промислового виробництва, поточне падіння промислового виробництва на душу населення, обсяг промислового виробництва на душу населення, обсяг інвестицій на душу населення.

У рамках даного дослідження був проведений аналіз і вибір показників, які характеризують рівень економічного розвитку. Він ґрунтувався на логіко-теоретичному узагальненні та порівнянні, виборі й обґрунтуванні

показників, які характеризують рівень економічного і соціального розвитку регіону.

Для типологізації регіонів України за рівнем економічного та соціального розвитку було обрано інформаційно повно відображені в державній статистиці показники: ВРП на одного жителя й темпи його приросту; питома вага експорту товарів у ВРП; питома вага інвестицій в основний капітал (із урахуванням прямих іноземних інвестицій) у ВРП; питома вага доходів бюджету регіону у ВРП; питома вага продукції промисловості в загальному обсязі ВРП; питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції регіону; вимоги банків по кредитах суб'єктів господарювання регіону стосовно ВРП (табл. 1).

На нашу думку, необхідно доповнити типологію регіонів такими критеріями: спеціалізацією в основних галузях економіки, кількістю і динамікою виробництва продукції в регіоні, конкурентоспроможністю підприємств на регіональному, національному та міжнародному ринках.

Нами проведено аналіз існуючих підходів щодо класифікацій визначення типів регіону. При цьому зазначено, що для реалізації ринкових можливостей при розробці стратегій розвитку регіонів необхідне використання додаткових критеріїв, відповідно зорієнтованих. Із цією метою розроблено матриці класифікацій, де критеріями є спеціалізація економіки, кількість і динаміка виробництва продукції, конкурентоспроможність регіональних підприємств (табл. 2).

1. Основні індикатори, які використовуються в теорії та практиці при класифікації регіонів

Джерело	Рівень життя населення	Інвестиційна діяльність у регіоні	Економічний потенціал	Науково-технічний потенціал регіону	Сировинний і експортний потенціал	Економіко-політична ситуація	Рівень промислового розвитку	Падіння промислового виробництва	Рівень офіційного безробіття	Доходи населення	Рівень промислового виробництва	Наявність збройних конфліктів	Стан ринку праці	Соціальна інфраструктура	Екологічна ситуація	Рівень соціально-економічного розвитку сільського району	Рівень соціально-економічного розвитку міста
Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України «Типологія регіонів»	v		v	v	v	v											
В. Куперштох, В. Соколов, С. Суспіцин, М. Ягольніцер	v						v										
Проект TACIS. аналіз тенденцій розвитку регіонів								v	v	v							
Н.А.Вяльшина	v										v	v					
А.Новікова	v										v		v	v	v		
Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [2]			v				v									v	v
Я. Шишкін [12]	v	v							v						v		
В. Коломийчук [4]			v											v	v		
М. Барановський [1]	v										v						
Ф. Заставний [3]	v	v															

2. Матриця визначення типу регіону за критерієм спеціалізації в основних галузях економіки

Тип регіону	Галузь спеціалізації	
	із короткими виробничим, споживчим циклами	із тривалими виробничим, споживчим циклами
I – регіон із перевагою виробництв із короткими виробничим, споживчим та життєвим циклами	частка галузей $>50\% \pm 3\%$	частка галузей $<50\% \pm 3\%$
II – регіон із перевагою виробництв із тривалими виробничим, споживчим та життєвим циклами	частка галузей $<50\% \pm 3\%$	частка галузей $>50\% \pm 3\%$
III – регіон змішаного типу	частка галузей 50%	частка галузей 50%

Джерело: Розроблено автором.

Визначення типу регіону з урахуванням спеціалізації в основних галузях економіки рекомендуємо проводити з використанням показника частки галузей з різними виробничим, споживчим і життєвим циклами. В цьому випадку всі регіони пропонується поділити на три типи.

Виділення типу регіону за критерієм обсягів і динаміки виробництва пропонується здійснювати за допомогою середніх показників обсягу й темпів зростання (зниження) ВРП на душу населення, розрахованих у динаміці (табл. 3).

3. Матриця визначення типу регіону за критерієм кількості та динаміки виробництва товарів і послуг

Тип регіону	Середньозважений обсяг ВРП на душу населення	Середньозважений темп ВРП на душу населення
I – регіон із низьким рівнем розвитку	Нижчий за середній по Україні	Нижчий за середній по Україні
II – регіон, що розвивається	Нижчий за середній по Україні	На рівні або вищий за середній по Україні
III – перспективний регіон	На рівні, або вищий за середній по Україні	Нижчий за середній по Україні
IV – регіон – лідер	Вищий за середній по Україні	Вищий за середній по Україні

*Джерело: Розроблено автором.

З метою визначення типу регіону за критерієм конкурентоспроможності підприємств основним показником запропоновано вважати частку регіону в обсязі пропозицій на регіональному, національному та міжна-

родному ринках за окремими товарними групами. В цьому випадку всі регіони пропонується диференціювати за трьома типами (табл. 4).

4. Матриця визначення типу за критерієм конкурентоспроможності підприємств регіону на регіональному, національному й міжнародному ринках

Тип регіону	Частка в обсязі пропозиції регіону	Частка в обсязі пропозиції країни	Частка в обсязі по групі держав
I – регіон, продукція якого конкурентоспроможна на регіональному рівні	$>50\%$	-	-
II – регіон, продукція якого конкурентоспроможна на національному рівні	-	Вища ніж у країні	-
III – регіон, продукція якого конкурентоспроможна на міжнародному рівні	-	-	Вища за середні дані по групі країн

*Джерело: Розроблено автором.

Надалі дані про особливості типу регіону повинні використовуватися при обґрунтуванні варіантів стратегій і цільових програм його розвитку. В основі вибору варіанта стратегії лежить припущення про те, що у випадку, коли рівень економічного розвитку виразити через показник ВРП, то його зміна в часі в основному залежатиме від обсягу й

темів його зростання (зниження). В свою чергу значення темпів та обсягу ВРП залежить від багатьох факторів, але такі з них, як спеціалізація економіки регіону, можливості розвитку виробництва, попит на продукцію регіональних виробників та їхня конкурентоспроможність на різних сегментах ринку, займають особливе місце. За

умов сприятливого розвитку виробництва і попиту, зростання конкурентоспроможності регіональних підприємств галузі з короткими виробничим, споживчим та життєвим циклами забезпечують вищу швидкість обороту капіталу, ніж галузі з тривалими виробничим, споживчим і життєвим циклами, але вищою вартістю готової продукції

Визначення типу регіону за запропонованими критеріями уможливорює виділити три основні варіанти розвитку економіки:

варіант «А» – переважний розвиток галузей з високою швидкістю обороту капіталу, але низьким розміром вартості готової продукції;

варіант «Б» – переважний розвиток галузей з низькою швидкістю обороту капіталу, але з великим розміром вартості готової продукції;

варіант «С» – розвиток галузей з різною швидкістю обороту капіталу і вартістю готової продукції.

Таким чином, перехід регіонів з низьким рівнем розвитку до групи «регіонів, що розвиваються», на нашу думку, може бути зумовлений розвитком виробництва продукції з високою швидкістю обороту капіталу, в основному продукції споживчого призначення, орієнтованої на внутрішній попит. Це, наприклад, галузі харчової та легкої промисловості (варіант «А»). Успішне функціонування цих галузей припускає наявність попиту й високу конкурентоспроможність підприємств на обраних сегментах ринку, наявність у регіоні розвиненої оптової торгівлі, налагодженої системи логістики товаропотоків та активного просування продукції місцевих виробників.

Для переходу регіонів з низьким рівнем розвитку до групи «перспективні регіони» необхідне нарощування випуску продукції в

галузях з високою вартістю готової продукції. Це, наприклад, машинобудування, верстатобудування, електротехнічна продукція й ін. (варіант «Б»). Реалізація такої стратегії вимагає наявності попиту і високої конкурентоспроможності підприємств на обраних сегментах ринку, формування в регіоні налагодженої системи взаємодії великої кількості підприємств, що викликає необхідність розвитку вертикальної інтеграції та кооперації виробництва, створення розвиненої фінансової інфраструктури, розвиток галузей науки і наукового обслуговування, а також мережі навчальних закладів із профільними галузями.

Висновки. Наведені дані про особливості типу регіону повинні використовуватися в обґрунтуванні варіантів стратегій і цільових програм його розвитку. В основі вибору варіанта стратегії лежить припущення про те, що в тому випадку, коли рівень економічного розвитку виразити через показник ВРП, то його зміна в часі в основному залежатиме від обсягу й темпів його зростання (зниження). В свою чергу, значення темпів і обсягу ВРП залежить від багатьох факторів, але такі з них, як спеціалізація економіки регіону, можливості розвитку виробництва, попит на продукцію регіональних виробників та їхня конкурентоспроможність у різних сегментах ринку, займають особливе місце.

За умови сприятливого розвитку виробництва й попиту, зростання конкурентоспроможності регіональних підприємств галузі з короткими виробничим, споживчим та життєвим циклами забезпечують вищу швидкість обороту капіталу, ніж галузі з тривалими виробничим, споживчим і життєвим циклами, але вищою вартістю готової продукції.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Депресивність регіонів України / М.О. Барановський // Теорія та практика досліджень: Зб. наук. пр. викладачів природничо-географічного ф-ту. – Вип. 1. – Ніжин, 2006. – С. 74-81.
2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» №2850-IV від 08.09.2005 : за станом на 10.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верхов. Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.
3. Заставний Ф.Д. Депресивні регіони, поселення й галузі економіки України: проблеми, оцінка, прогнози / Ф.Д. Заставний // Географія та основи економіки у школі. – 2004. – № 6. – С. 24-29.
4. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного регіону: теорія, методологія, практика / В.С. Коломийчук. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-Граф», 1998. – 318 с.
5. Орлова И.В. Экономико-математические методы и модели компьютерного моделирования : учеб. пособ. / И.В. Орлова, В.А. Половников. – М.: Вузовский учебник, 2007. – 366 с.

6. Офіційний сайт Головного управління статистики в Сумській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sumystat.sumy.ua>.
7. *Павліха Н.В.* Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми; автореф. дис. ... д-ра. екон. наук / Н.В. Н.В. Павліха. – Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 40 с.
8. *Парсаданов Г.А.* Планирование и прогнозирование социально-экономической системы страны (теоретико-методологические аспекты): учеб. пособие для вузов / Г.А. Парсаданов Г.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 224 с.
9. *Парсаданов Г.А.* Прогнозирование национальной экономики: учеб. / Г.А. Парсаданов, В.В. Егоров. – М.: Высш. шк., 2002. – 304 с.
10. *Петров А.Н.* Основы стратегического планирования. Учебно-методическое пособие / А.Н. Петров, Л.Г. Демидова, С.М. Климов, В.А. Ланцов, Б.А. Перекатов. – С. –Петербург, 1998. – 96 с.
11. *Шарапов О.Д.* Економічна кібернетика: навч. посіб. / О.Д. Шарапов, В.Д. Дербенцев, Д.Є. Семенов. – К.: КНЕУ, 2008. – 232 с.
12. *Шишкин А.Ф.* Экономическая теория: учебник / А.Ф. Шишкин. – Воронеж: ВГАУ, 1995. – 520 с.
13. *Bates T.* Theories of Entrepreneurship // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines / Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications. – 2011. – № 1. – P. 48-62.
14. *Blair P., Premus R.* Locotion Theory // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications. – 2011. – № 1. – P. 132-139.
15. *Holupka S. Shlay A.* Political economy and Urban Development // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications. – 2011. – № 1. – P. 85-96.
16. *Lennart L.* Technology Foresight in Sweden. Seminar on Technology Foresight, 3-4 March 2003, Vienna / Lubeck Lennart. – Vienna, 2003.
17. *Nelson A.* Theories of Regional Development // Theories of Local Economic Development. Perspectives from Across the Disciplines. Ed. By Richard P.Bingham, Robert Mier. Sage Publications. 1993. – № 1. – P. 124-130.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014 р.

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики України: ситуація на ринку зерна

Стан експорту зерна на 05.12.2014 р.

Фактичні обсяги експорту становлять 15 813 тис. т, з яких: пшениці – 7513 тис. т; кукурудзи – 4739 тис. т; ячменю – 3374 тис. т та інших зернових – 187 тис. т.

Завантажено на кораблі – 452 тис. т.

Обсяги експортованих і підготовлених до експорту зернових становлять 16 265 тис. т (пшениці – 7615 тис. т, ячменю – 3380, кукурудзи – 5083 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна

Ціни попиту на зернові у даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2300 до 3000 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 1880 до 2650 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю становлять: на пшеницю 3 класу – 2640 грн/т, на фуражну – 2227 грн/т.

Середні ціни на ячмінь склалися на рівні 2221 грн/т, на кукурудзу – 2000 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.303.43



*А.Е. ЮЗЕФОВИЧ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

Антикризова стратегія виробництва сировинних і продовольчих ресурсів

Постановка проблеми. Новітня історія України на рубежі тисячоліть розпочалася у складних умовах. Ставши незалежною, одна з найбільших держав Європи пішла шляхом трансформації директивно-планової економіки в ринкову.

Наявність потужного промислового й аграрного комплексу не стала гарантією очікуваного соціально-економічного прориву України до складу високорозвинутих держав світу. Техніко-технологічна невідповідність її виробничої бази сучасним вимогам і стандартам виявилася значною.

На перешкоді швидкому досягненню економічного прогресу також постали диспропорції в структурі промисловості. На території України на початку реформ функціонувала переважно не цілісна збалансована автономна система, а окремі розрізнені виробництва, об'єднані в єдиний технологічний комплекс, який формувався впродовж багатьох років на теренах колишнього Радянського Союзу.

Одночасно перед однією з найважливіших виробничих сфер забезпечення життєдіяльності суспільства – сільським господарством – виникла особливо гостра про-

блема докорінної зміни земельних відносин і на цій основі перехід до нових форм організації виробничої діяльності на селі.

Структурна перебудова й техніко-технологічне оновлення виробничої бази національної економіки були одними з першочергових завдань у непрості часи державотворення та ринкових перетворень форм власності й господарювання.

Найскладніша фаза процесу формування ринкової економіки в Україні з 1991 по 1999 рік супроводжувалася спадом обсягів валового внутрішнього продукту (ВВП). Перелом на краще відбувся у 2000 році, з якого ВВП почав зростати. Проте фінансово-економічні кризи 2004-2005 та 2008-2009 років у подальшому неодноразово погіршували макроекономічну ситуацію в державі.

Як показує світовий досвід, особливу загрозу стабільному функціонуванню та розвитку національних економічних систем несуть не тільки глобальні фінансово-економічні кризи, але й природні катаклізми, техногенні катастрофи, соціально-політичні потрясіння, військові конфлікти та довготривалі протистояння. Загроза продовольчій безпеці, життю і здоров'ю людей значно зростає, коли кілька кризових явищ різного походження й масштабів збігаються

© А.Е. Юзефович, 2014

за часом і спрямованістю негативного впливу на певних територіях.

Україна – молода держава, але вже за короткий історичний період на власному досвіді пізнала негативні наслідки багатьох із згаданих подій та явищ.

З огляду на це необхідно цілеспрямовано формувати антикризовий потенціал вітчизняної економіки, окремих галузей, регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1987 році в доповіді комісії ООН «Наше спільне майбутнє» було обґрунтовано критерій, згідно з яким кожне покоління, забезпечуючи власну життєдіяльність, не повинно внаслідок нерационального використання природних ресурсів обмежити або позбавити наступні покоління можливостей задовольняти свої потреби.

Цей критерій в аспекті практичного застосування й дотримання знайшов відображення в понятті «сталий розвиток». У подальшому тлумачення сутності останнього розширювалося та доповнювалося в контексті необхідності розв'язання глобальних проблем людства: забезпечення гарантій існування сучасних і майбутніх поколінь у гармонійному поєднанні з природним середовищем, не допускаючи вичерпання його потенціалу.

Процес уточнення змісту терміна «сталий розвиток» не оминув також вітчизняних економістів-дослідників, кожен з яких аргументує свій погляд із цього питання в різних соціально-економічних контекстах. Термін «сталий розвиток» широко використовується в законодавстві, програмах діяльності органів виконавчої влади, в наукових публікаціях вітчизняних учених. Одночасно у засобах масової інформації, у виступах політиків та представників бізнесу його зміст трактується в довільній формі.

Можна припустити, якщо термін «сталий розвиток» багатозначний, то це є свідченням відсутності концептуальної єдності, передусім, серед представників наукових кіл. І як наслідок, коли аналітичний процес вступає у фазу інтерпретації статистичної інформації, то висновки й пропозиції нерідко є суперечливими і такими, що неадекватно відображають саме явище «сталий розвиток».

Переважає більшість уточнень, які тривалий час вносяться в зміст поняття «сталий розвиток», спрямовані на розширення сфери його застосування доповненням іншими галузями. Серед його ознак переважають гармонійний, збалансований, узгоджений тощо. В підсумку «... сталий розвиток являє собою узгоджений розвиток економіки, соціальних процесів та навколишнього природного середовища» [2, с.167].

З огляду на це заслуговують на увагу роботи, в яких здійснено узагальнюючий аналіз еволюції тлумачення сутності категорії «сталий розвиток» й індикаторів цього процесу [2, с.167-184; 2, с. 64-69]. Категорія, що розглядається, це інтегральний вираз двох складових – «розвиток» і «сталий». Інтерпретація сутності й визначення критеріїв категорії «розвиток» залежить від того, в якій галузі науки вони здійснювалися. Для розвитку біологічних популяцій, а також соціально-економічних систем різних суспільно-політичних формацій визначальними є його спрямованість і стійкість.

Ці принципи, зокрема, відображені у такому визначенні: «... развитие – процес упорядоченный, способный в значительной степени сопротивляться нарушающим воздействиям, оказываемым на него «извне» или «изнутри» [7, с. 94]. Останнє забезпечується «интенсивным отбором стабилизирующих факторов».

Щодо терміна «сталий». Синонімами цього слова в українській мові є такі: незмінний, постійний, стабільний, стійкий, усталений. Кожне із цих слів має свій особливий зміст у разі використання його для характеристики процесів і явищ. Із цього приводу окремі дослідники зазначають, що у звіті вищезгаданої комісії ООН «термін сталий розвиток (з англ. *"sustainable development"*) запропонований, імовірно, за аналогією з біологічним терміном «стійкість» (*sustainablity*)» [6, с. 66]. У російських публікаціях переклад здійснено у відповідному варіанті – «устойчивость развития».

У наукових виданнях, під час дискусій на конференціях із питань забезпечення сталого розвитку національної економіки, окремих галузей і регіонів наголос робиться, головним чином, на позитивних чинниках

сприяння цьому процесу. Факторам же, які протидіють прогресу та в певний критичний момент можуть його загальмувати, або ж навіть повернути в зворотному напрямі, приділяється значно менше уваги. І це при тому, що вітчизняна економіка дуже чутлива, насамперед, до непередбачуваних кризових явищ різного походження й масштабів за наслідками, а саме до світових фінансово-економічних криз, природних катаклізмів, техногенних аварій та катастроф, військових протистоянь.

Мета статті – визначити коло реальних і потенційних загроз сталому розвитку продовольчої системи України, виникнення яких у майбутньому й розміри нанесених збитків мають вірогідний характер. Проаналізувати можливості прогнозування виникнення кризових ситуацій в національній економіці, обґрунтувати засоби їх запобігання і нейтралізації.

Привернути увагу науковців, викладачів, аспірантів економічного профілю щодо необхідності розширення та поглиблення досліджень із питань формування антикризової стратегії розвитку сільського господарства і харчової промисловості.

Виклад основних результатів дослідження. У дев'яностих роках минулого століття, на початковій стадії трансформації національної економіки на ринкових засадах, кардинальні зміни у всіх сферах життєдіяльності суспільства відбувалися дуже швидко й не завжди давали відчутні позитивні результати.

Обсяги ВВП протягом 1991-1999 років щорічно зменшувалися. Мінімальна величина цього показника 40,8% порівняно із 1990 роком була зафіксована у 1999 році. На той час у країні вже були сформовані правові та соціальні засади ринкової економіки, з'явилися позитивні ознаки активізації виробничої й підприємницької діяльності та на цій основі визначилися можливості подолання спаду ВВП і його подальшого зростання.

З огляду на це особливо важливого значення набула проблема вибору стратегії розвитку національної економіки на перспективу, тобто цілей, пріоритетів, ресурсів, засобів та методів досягнення.

Першочерговим кроком на цьому шляху необхідно було здійснити прогноз потенціалу стабілізації й зростання вітчизняної економіки. Його ефективне використання мало б забезпечити гідний рівень життя населення України, становлення її у світовому співтоваристві як самодостатньої високорозвинутої держави.

Суспільство на той час очікувало від законодавчої і виконавчої влади визначення перспектив досягнення прогресу України. Для відповіді на це питання згідно з розпорядженням Президента України від 26 лютого 1998 року № 43 було розроблено Програму «Україна 2010» [12].

«В основу Програми покладено фундаментальну ідею – забезпечення пріоритету прав і безпечної життєдіяльності людини, оцінку стану реалізації в Україні та визначення відповідних інтегральних прогнозних показників на період до 2010 року. Таким чином, проблема прогнозування розвитку подій та окремих економічних процесів, як основи для наступних практичних дій, стала особливо актуальною» [12, с. 3]. Для її розв'язання застосовувалася сучасна на той період методологія розрахунків і експертних оцінок обґрунтування.

Особливе значення програми полягало в тому, що її розробка була першою спробою у новітній історії України окреслити перспективи розвитку держави на такий тривалий період. Проект програми пройшов широке громадське обговорення й одержав підтримку.

Нині, з позиції 2014 року, необхідно, а для цього є вже всі можливості, порівняти прогнозні очікування розвитку вітчизняної економіки в 2001-2010 роках із реальним розвитком подій і станом речей. Важливо також осмислити досвід розробників програми – "спеціалістів міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, вчених Національної академії наук, наукових установ при Раді національної безпеки і оборони» [12, с.3]

На їхнє переконання макроекономічна ситуація в Україні в 2001-2010 роках мала сприяти активізації виробничої й підприємницької діяльності, підвищенню добробуту населення.

Переконливі аргументи щодо високої вірогідності досягнення передбачених у програмі показників соціально-економічного розвитку суспільства були обумовлені певними допущеннями, а саме: зростанням обсягів ВВП, стабільністю національної валюти, низькими темпами інфляції, підвищенням платоспроможності населення тощо. Оптимізм розробників програми ґрунтувався на визначених позитивних тенденціях становлення і реалізації потенціалу ринкової економіки.

Але спочатку в прогнозованому періоді на перешкоді реалізації цих сподівань стали економічні кризи 2004-2005 та 2008-2009 років, торговельні війни, проблеми з газопостачанням тощо. Згадане неминуче вплинуло на розвиток подій у подальшому, внаслідок чого значна частина передбачень розробників програми станом на визначену дату – 2010 рік – не здійснилася. Внутрішні й зовнішні, часто негативні, обставини за своїм впливом виявилися значно складнішими для вітчизняного економічного потенціалу, ніж його спроможність протидіяти їм і забезпечити стабільний розвиток.

У 2001-2005 роках прогнозні макроекономічні показники у середньому за цей період майже збіглися з реальними: приріст обсягів ВВП дорівнював відповідно 7,0 і 7,7%, інфляція – 7,0 та 7,2%. Курс долара залишався стабільним.

У 2006-2010 роках макроекономічна ситуація відчутно погіршилася. Середньорічний приріст обсягів ВВП знизився до 1,3% (очікувалося підвищення до 8%), інфляція дорівнювала 14,4% (прогноз 5%). Курс долара зріс від 5,05 до 7,93 грн.

На тлі зростання інфляції й падіння курсу національної валюти купівельна спроможність населення помітно знизилася. Якщо в 2001-2005 роках індекс реальної середньомісячної заробітної плати працівників становив 118,4%, то в 2005-2010-му – відповідно 107,6%.

Не останню роль у загостренні негативних процесів у соціально-економічній сфері як у той час, так і тепер відіграє низька стійкість економіки в умовах посилення проявів глибинних наслідків кризових явищ різного походження.

У нестабільних умовах господарювання результати виробництва, зокрема в продовольчій системі, нерідко формуються під впливом непередбачених та неконтрольованих чинників, недостатньо дієвих економічних механізмів і регуляторів.

Як показує набутий досвід стратегічного прогнозування й розробки програм розвитку продовольчої системи України, однією з важливих гарантій їх реалізації є стабільність і передбачуваність макроекономічної ситуації.

Орієнтовна класифікація непередбачуваних у часі настання й проявів дестабілізуючих загроз і ризиків розвитку сільського господарства та харчової промисловості України можна розглядати у такому варіанті.

Економіка. Фінансово-економічні кризи: світові, національні, союзів і блоків, регіональні, галузеві тощо. Торговельні війни. Економічні санкції. Протекціонізм. Кон'юнктура на сировинних та продовольчих ринках.

Природні катаклізми. Глобальні кліматичні зміни. Посуха. Вимерзання посівів. Повені. Землетруси. Чинники космічного походження.

Техногенні катастрофи. Аварії у великих масштабах на об'єктах: енергетики, хімії, нафто-, газо-, аміакопроводів, на транспорті.

Епідемії в галузях рослинництва і тваринництва.

Біологічні загрози життю й здоров'ю людей сучасного і наступних поколінь, навколишньому середовищу внаслідок неконтрольованого використання ГМО та застосування хімічних засобів боротьби із шкідниками і хворобами у сільському господарстві.

Нестабільність у суспільстві. Політичні протистояння. Загострення відносин між владою й суспільством. Військова загроза. Агресія. Військові дії.

Послаблення пильності та уваги навіть до перших ознак появи хоча б однієї з наведених вище загроз, особливо природного походження, небезпечно.

На тлі глобальних кліматичних змін частка пересіву озимих культур в Україні в середньому за 1990-2012 роки становила 18%, а в окремі роки перевищувала 40 і навіть 60%. Помітне потепління викликало міграцію на територію України екзотичних для

цих широт збудників хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, що значно погіршує фіто-санітарний стан посівів.

Як переконує світовий досвід, епідемії інфекційних захворювань серед свійських тварин і птиці нерідко виходять із-під контролю, і якщо карантинні заходи не можуть зупинити їхнє поширення, влада змушена приймати рішення про знищення багато тисяч голів свиней, худоби та птиці. І як наслідок, може настати дефіцит продукції тваринництва.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» винесений у заголовок термін розглядається як «... захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...» [3].

У цьому аспекті **антикризовий потенціал** продовольчого комплексу – це спроможність сільського господарства й харчової промисловості забезпечити продовольчу безпеку на основі збалансованого із платоспроможним попитом населення виробництва сировинних і харчових продуктів не тільки в стабільних умовах господарювання, але й під час екстремальних ситуацій.

Найважливішими чинниками, які визначають рівень антикризового потенціалу держави, у тому числі продовольчого комплексу, є такі: золотовалютні резерви країни; стабільність національної валюти; рівень інфляції; платоспроможний попит населення; конкурентоспроможність галузей національної економіки; рентабельність виробництва; доступність кредитів у національній та іноземній валюті; резерви й запаси сировинних і продовольчих ресурсів; розвиток ринкової інфраструктури; рівень експансії на світові ринки сировинних і продовольчих ресурсів; відповідність матеріально-технічної бази сільського господарства та харчової промисловості сучасним вимогам і стандартам; використання інноваційних технологій у виробництві сільськогосподарської сировини і харчових продуктів; стійкість урожайності й обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва; ви-

робнича та підприємницька активність населення сільських територій щодо виробництва сільськогосподарської продукції.

Згадані фактори діють як у режимі забезпечення сталого розвитку, так і запобігання потенційним загрозам продовольчій системі та безпеці.

У разі необхідності нейтралізації реальних загроз у кожному конкретному випадку необхідно застосовувати відповідні засоби й методи оперативного реагування в кризових ситуаціях.

За даними літературних джерел, у європейських країнах індикаторами сталого розвитку аграрного виробництва є «комбінований індикатор, що об'єднує середню врожайність і тенденцію її зміни» [1, с. 69]. Для оцінки антикризового потенціалу сільського господарства, на нашу думку, цих показників недостатньо.

В Україні впродовж багатьох років спостерігаються значні коливання врожайності сільськогосподарських культур. У період 2000-2013 років максимальна врожайність озимої пшениці 37,1 ц/га була у 2008 році, а мінімальна 14,1 ц/га, тобто в 2,2 раза менше, – у 2003 році. Кукурудза – відповідно 68,1 ц/га – у 2013-му і 30,1 ц/га – у 2000 році. Різниця в 2,6 раза. В екстремальних умовах в окремі роки низький рівень урожайності сільськогосподарських культур може викликати дефіцит сировини для харчової промисловості.

З огляду на це індикатором антикризової спроможності сільського господарства, на нашу думку, поряд із згаданими вище має бути показник стійкості виробництва.

На початку вісімдесятих років минулого століття в Інституті економіки АН України проводилося дослідження динамічної стійкості сільськогосподарського виробництва в розрізі областей та природно-кліматичних зон України. Сутність цього явища була сформульована так: «устойчивость развития сельского хозяйства – это способность отрасли обеспечивать достижение целевого уровня производства при условиях соблюдения заданных темпов роста и минимальных отклонений от установленной траектории развития. Таким образом, три показателя – достигнутый уровень производства, его среднего-

довий прирост и коэффициент вариации – могут дать довольно полное представление о динамической устойчивости сельскохозяйственного производства» [14, с.126-127].

У контексті класичного визначення змісту терміна "сталий розвиток" його найважливішою ознакою є дотримання принципу турботи сучасників про наступні покоління шляхом ощадливого використання природних ресурсів і збереження довкілля.

Водночас результати наукових досліджень показують, що в Україні родючість ґрунту погіршується. "За період із 1990 по 2011 рік індекс родючості ґрунтів (розраховується за показниками вмісту гумусу в орному шарі) знизився від 1,00 до 0,71. Баланс поживних речовин у землеробстві, який обчислюється за показниками виносу та надходження поживних речовин, є від'ємним. Крім того, щороку змивається 15 т/га ґрунту" [10, с. 10].

Родючі землі – невідтворний ресурс, альтернативи їм у забезпеченні продовольчої безпеки не існує. Вони мають служити людям поки існує життя на планеті.

Збереження земель сільськогосподарського призначення, а особливо родючості ґрунтів у глобальному вимірі має стати індикатором цивілізації зрілості суспільної свідомості сучасної цивілізації.

У матеріалах програми «Україна 2010» було зроблено наголос на особливій ролі харчової промисловості у національній економіці за такими ознаками: «... продовольчі товари – найбільш ліквідна частка промислової продукції, потужне джерело накопичення інвестиційних ресурсів» [8, с. 21]. Проте на відміну від оптимістичних прогнозних оцінок реальна ситуація в країні останніми роками не сприяла техніко-технологічному оновленню окремих галузей харчової промисловості на інвестиційно-інноваційній основі.

За підсумками функціонування борошно-круп'яної галузі у 2012 році рівень рентабельності дорівнював (-0,1%), а кількість підприємств, які одержали збиток, 38,5%. Відповідні показники по інших галузях були такими: виробництво хліба та хлібобулочних виробів (-0,6%, 38,7%), плодоовочеконсервної продукції (0,3%, 43,3%), переробка

молока й вироблення сиру (3,7%, 30,2%), виробництво м'яса та м'ясних продуктів (3,5%, 36,4%), виробництво цукру (-4,9%, 72,8%) [9].

Значні розбіжності прогнозних оцінок і реальних обсягів виробництва окремих видів сировинних та продовольчих ресурсів викликані змінами кон'юнктури на вітчизняному й світових ринках продовольства. Наприклад, середньорічні обсяги виробництва насіння олійних культур у 2006-2010 роках передбачалися на рівні 2,6 млн т, фактично цей показник сягнув до 8,4 млн т.

Водночас запровадження режиму ліцензування обсягів виробництва цукру зумовило скорочення посівної площі та валових зборів цукрових буряків [4]. При прогнозі середньорічного врожаю 26 млн т, фактично мали 15,3 млн т буряків. Відповідно середньорічне виробництво цукру у 2006-2010 роках становило 1,8 млн т (прогноз 3,0 млн т).

Бізнес у сфері виробництва харчових продуктів заінтересований у стабільному функціонуванні сільського господарства, стійкому виробництві сировинних ресурсів у передбачених обсягах.

Важливим аргументом обґрунтування перспективного розвитку харчової промисловості є прогноз соціально-економічного становища в країні на тривалий період.

Засади формування прогнозних і програмних документів досягнення стратегічної мети суспільного прогресу України визначає Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» прийнятий Верховною Радою 23 березня 2000 року [5].

Згідно з нормою Закону державне прогнозування повинно здійснюватися на короткостроковий (1 рік), середньостроковий (5 років), а також на триваліший період. Основними вимогами до результатів експертно-аналітичних передбачень є їхня наукова обґрунтованість та об'єктивність.

Неухильне дотримання цих вимог особливо важливе, оскільки на основі прогнозних величин макроекономічних показників розвитку національної економіки органи виконавчої влади всіх рівнів управління мають розробляти відповідні програми й визначати заходи щодо їх втілення в життя.

Очікувані в прогнозованому періоді макроекономічні координати соціально-економічного становища держави, зокрема, обсяги ВВП, курс вітчизняної валюти, рівень інфляції та реальної заробітної плати, фонд споживання, дефіцит бюджету, державний борг тощо мають бути переконливими аргументами для концентрації зусиль і ресурсів щодо їх поліпшення як відповідального кроку на шляху подальшого розвитку України.

Вітчизняний бізнес у цьому випадку також оцінює можливий рівень стабільності й сприятливості умов господарювання у сфері своєї діяльності, визначає необхідність та можливості використання власних коштів, залучення кредитів, іноземних інвестицій для активізації виробництва і підприємництва.

У зв'язку з інтеграцією України у світовий економічний простір міжнародні та іноземні фінансові установи, комерційні структури, які зацікавлені налагодити свій бізнес в Україні, постійно здійснюють моніторинг її економіки, соціально-політичної ситуації, законодавства, фінансово-бюджетної й податкової політики тощо. Одночасно закордонні рейтингові агентства систематично публікують у засобах масової інформації власні експертні оцінки згаданих процесів і явищ.

У науковій доповіді Інституту економіки та прогнозування НАН України «Оцінка впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на економіку України» оприлюднено «базовий прогноз розвитку економіки України» на 2014-2018 роки [11, с. 15]. Щорічний приріст ВВП у середньому за цей період очікується на рівні 3%, приватне споживання 3,9, валове нагромадження основного капіталу 4,9%. За попередніми підсумками 2014 року макроекономічна ситуація в середньостроковому періоді може бути складнішою, ніж передбачається. Негативні тенденції в економіці за останні п'ять років, починаючи з 2009-го, не тільки не подолані, а, навпаки, набули загрозливих ознак для національної безпеки. У 2013 році приріст ВВП дорівнював нулю. Курс долара у вересні 2014 року перевищив 14 грн. Зростала інфляція. Наразі у поточному році в країні очікується спад обсягів виробництва ВВП.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України» показники прогнозних і програмних документів є орієнтиром для розроблення, зокрема, суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів [5].

Розвиток харчової промисловості повинен узгоджуватися з темпами зростання платоспроможного попиту населення на харчові продукти, а також із прогнозованими обсягами виробництва сільськогосподарської сировини й експортних поставок.

Згідно з розробкою прогнозних показників «Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарства України на період до 2020 року» у 2020 році очікуються такі обсяги виробництва (тис. т), відповідно за оптимістичним і песимістичним варіантами: зерно $80000 \div 60000$; цукрові буряки $35000 \div 25000$; соняшник $5568 \div 4000$; м'ясо (забійна маса) $4365 \div 2559$, у тому числі ВРХ $1392 \div 520$; молоко $23000 \div 12450$ [13, с.82].

Безсумнівно, що при визначенні згаданих прогнозних обсягів виробництва були враховані тенденції розвитку галузей сільського господарства і ресурси, які можуть бути задіяні для досягнення показників оптимістичного варіанта прогнозу, а також обставини, за яких може відбутися настання песимістичного. Проте вірогідність кожного з них не визначена. Тобто, вони розглядаються як рівнозначні.

У такому випадку харчова промисловість не має чіткого орієнтира на перспективу щодо можливостей закупівлі необхідних обсягів сировинних ресурсів вітчизняного виробництва. Останнє особливо помітно на прикладі прогнозних показників на 2020 рік, коли за оптимістичним варіантом виробництво м'яса ВРХ очікується у 2,7 раза більшим, ніж за песимістичним, молока – відповідно у 1,8 раза, цукрових буряків – у 1,4 раза тощо. А при виникненні непередбачених та неврахованих кризових ситуацій невизначеність щодо можливих обсягів виробництва сировинних ресурсів у сільському господарстві зростає.

Залишається сподіватися, що оптимізм авторів розробки небезпідставний. Адже аг-

рарний сектор національної економіки останнім часом упродовж тривалого періоду забезпечує зростання виробництва продукції. До того ж потенціал сталого розвитку галузі має свої перспективи. Так, "рівень урожайності сортів і гібридів при запровадженні розроблених в установах НААН технологій становить: озимої пшениці 7,5–9,5 т/га, кукурудзи 9,0–13,0, сої 3,5–4,6 т/га" [10, с. 12].

У свою чергу виробництво сільськогосподарської продукції в господарствах населення як із метою самозабезпечення, так і виробництва товарної продукції є особливо важливим, а щодо продукції тваринництва, то на сучасному етапі – вирішальним, стабілізуючим та антикризовим фактором забезпечення продовольчої безпеки.

Висновки. Самозабезпеченість національної економіки сировинними й продовольчими ресурсами в стабільних умовах, навіть тривалий період, не гарантує продовольчу безпеку населення країни в критичних ситуаціях під час глобальних фінансово-економічних криз, проявів наслідків згубних стихійних явищ, техногенних аварій і катастроф, соціально-політичних потрясінь, військових конфліктів між державами.

Враховуючи згадані обставини, а також несподіваність їх настання, необхідно зосередити увагу представників наукових кіл та органів виконавчої влади на розробці стратегії й ефективного антикризового механізму, який можна буде негайно задіяти в разі появи ознак загрози виникнення надзвичайної ситуації на рівні національної економіки, галузей і підприємств.

Список використаних джерел

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НААН України; Інститут екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.
2. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: моногр. / О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
3. Закон «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 черв. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Закон України "Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру" № 758-XIV від 17 черв. 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/758-14>.
5. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» № 1602-III від 23 берез. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
6. Ібатуллін Ш.І. Стан та перспективи капіталізації земельних ресурсів регіону в контексті сталого розвитку України / Ш.І. Ібатуллін, М.А. Хвесик, Й.М. Дорош. – К.: «Вид-во «Наукова думка» НАН України», 2014. – 198 с.
7. Кейлоу П. Принципы эволюции; пер. с англ. / П. Кейлоу. – М.: Мир, 1986. – 128 с.
8. Конспект Програми «Україна 2010». – К., 1999.
9. Концептуальні засади галузевої паспортизації харчової індустрії України / [М.П. Сичевський, О.І. Куць, О.В. Коваленко та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 264 с.
10. Нова стратегія виробництва зернових та олійних культур в Україні / В.Ф. Петриченко, М.Д. Безуглий, В.М. Жук, О. О. Іващенко. – К.: Аграр. наука, 2012. – 48 с.
11. Оцінка впливу Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на економіку України: наук. доп.: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
12. Програма «Україна 2010». – К., 1999.
13. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства на період до 2020 року. – К.: ННЦ УАЕ, 2012. – 148 с.
14. Юзефович А.Э. Аграрный ресурсный потенциал: формирование и использование / А.Э. Юзефович. – К.: Наук. думка, 1987. – 176 с.
15. Caring For the Earth. A Strategy for Sustainable Living. – Cland, Switzerland: IUCN / UNEP / WWF, 1991.
16. Indicators of sustainable development: framework and methodologies. – New York: UN, 1996.
17. Indicators of sustainable development: guidelines and methodologies. – New York: UN, 2001.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014 р.

*

*В.О. ПАБАТ, доктор сільськогосподарських наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Д.Т. ВІННИЧУК, доктор сільськогосподарських наук, професор,
головний науковий співробітник
Інститут водних проблем України*

Резерви збільшення виробництва молока і м'яса в Україні

Постановка проблеми. Галузь тваринництва, особливо молочного напрямку, знаходиться в складній ситуації. Причин для цього багато, в тому числі відсутність належної державної підтримки виробництва і недостатня науково обгрунтована стратегія розвитку молочного скотарства на період до 2020 року, не враховані фактори глобального характеру. Так, за даними ФАО, площа ріллі на одну особу населення планети скоротилася з 0,38 га у 1970 році до 0,25 га у 2000-му, згідно з прогнозом до 2050 року цей показник становитиме 0,15 га [9].

За оцінкою експертів ООН чисельність населення світу у 2050 році досягне 9,1 млрд осіб, що зумовить збільшення обсягів виробництва продовольства майже на 70%. Це означає, що збільшення виробництва молока за рахунок витрачання концентрованих кормів стане неможливим. Тому доцільно завчасно переходити на розведення сільськогосподарських тварин, які споживають переважно грубі та силосовані корми і забезпечувати одержання якісної продукції. На жаль, цей аспект проблеми не враховується в Україні, хоча відомо, що в США на одну корову голштинської породи щодобово згодують понад 12 кг комбікормів зернового походження [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях В. Я. Месель-Веселяка [2, 3], О. М. Шпичака [7, 9], В. К. Збарського, В.О. Сухарева [6] та інших науковців розкрито соціально-економічні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств і малих підприємств різних форм власності для досягнення стабільності розвитку аграрного

комплексу України. Однак зооінженерні вектори подальшого економічно обгрутованого розвитку тваринницької галузі потребують поглибленого вивчення.

Мета статті – розглянути поєднання утримання різних видів сільськогосподарських тварин для збільшення валового виробництва продукції на основі раціонів годівлі тварин з низьким рівнем зернових кормів.

Виклад основних результатів дослідження. З 1990 року в Україні почався процес скорочення поголів'я молочної й м'ясної худоби, що зумовило зниження валового виробництва молока, яловичини та іншої продукції тваринного походження, споживання якої на душу населення знизилося до найнижчого рівня рекомендованих науково обгрутованих нормативів, запропонованих Міністерством охорони здоров'я України. Саме затяжний період переходу до ринкової економіки й спричинив суттєвий занепад галузі. Проблема ефективності виробництва тваринницької продукції потребує всебічного дослідження, оскільки функціонування ринку останньої (саме в ринкових умовах) має свої особливості. На ринку досліджується імпортна продукція, що включає стабілізатори, антиоксиданти, ферменти та інше. Для виробництва продуктів дитячого харчування залишилося дуже мало повноцінних природних продуктів, тоді як дослідженням учених встановлено, що для формування структури мієлінової оболонки головного мозку дітей необхідна лактоза молока.

Інтенсивне відновлення молочно-м'ясного тваринництва в Україні є нагальною проблемою з багатьох поглядів. Але цей процес буде дуже затяжним (15-20 років мінімально), саме враховуючи біологічні

особливості розмноження, росту й розвитку великої рогатої худоби, необхідність спорудження сучасних ферм і комплексів, відновлення роботи спеціалізованої машинобудівної промисловості, підготовки кадрів тваринництва всіх рівнів – від операторів до зооінженерів. Усе сказане потребує величезних фінансових витрат, на жаль, поки що непосильних для бюджету сучасної України.

Виникла необхідність почати розвивати інші галузі тваринництва, а саме – козівництво і вівчарство, продукція яких досить близька до молочно-м'ясної галузі [1, 4]. Поширена сентенція, що наявність у країні великої кількості кіз та овець є індикатором бідності населення, не завжди відповідає дійсності. Наприклад, у Франції інтенсивно розвивається галузь козівництва, в Ізраїлі – вівчарства. В окремих європейських країнах у загальному валовому виробництві молока частка козячого молока сягає 50-58%, запроваджується механізоване доїння кіз, створюється інфраструктура мережі підприємств переробки козячого молока [6]. Формуються наукові центри по селекційно-племінній роботі, запроваджуються сучасні генетичні програми. Наприклад, у Білорусі біотехнологи вводять ген людського лактоферину в молоко кіз. Крім того, функціонує козина ферма, де в молоці „трансгенних” кіз продукується „людський” лактоферин. Це білок, який входить до складу грудного молока жінки-матері. Він є ключовим компонентом імунітету: захищає новонародженого, в якого ще не сформувалася власна імунна система. Науково доведено, що лактоферин знищує ракові клітини [1]. Вчені інституту біології гена Російської академії наук виділили ген лактоферину з «бібліотеки» людської ДНК і почали експерименти по внесенню його в геном тварин (у запліднену яйцеклітину мікроголкою вводили ген людського лактоферину).

Один грам людського лактоферину на світовому ринку має ціну 3000 дол. США. Річна потреба згідно з експертними оцінками становить 6 млрд дол., однак у наш час повноцінного грудного молока теж недостатньо. Тому вводять в організм кози людський ген, щоб в її молоці синтезувався людський лактоферин.

Також було встановлено, що „кислий” тип годівлі кіз абсолютно непридатний, тому що проходить „розсмоктування” плоду в сузізних самиць. Тому необхідно дотримувати природного типу годівлі кіз високоякісним сіном із добавкою невеликої кількості гіллячкового корму. Особливого значення набуває козівництво в тому, що молоко кіз схоже за біологічним складом з жіночим молоком, у ньому підвищений вміст казеїну. Стійкість кіз до багатьох захворювань, у т.ч. туберкульозу (в Україні таке захворювання тварин має найнижчий показник у Європі), створює передумови для запровадження спеціалізованого виробництва молочних продуктів для дитячого й дієтичного харчування. М'ясо кіз за своїми властивостями подібне до баранини, має підвищений вміст мікроелементів і не містить складних білків, які часто уповільнюють процес травлення та засвоєння продуктів. Важливо також, що жири в цих м'ясопродуктах мають низьку температуру плавлення і слабо відкладаються у вигляді холестеринових пластинок у кровоносних судинах.

У Київській області Тетіївського району с. Галайки створена приватна ферма "Бабині кози", де утримується 140 голів дійних кіз зааненської породи. Удій за лактацію становить 820 л, реалізаційна ціна 1 л молока – 25–30 грн при собівартості 5-6 грн. Також виробляється м'який сир, ціна якого 100 грн за 1 кг. Рациони годівлі цих тварин у різних домогосподарствах суттєво різняться і не завжди відповідають науково обґрунтованим нормам. Орієнтовані раціони годівлі молочних кіз наведені в таблиці.

Орієнтовні раціони годівлі молочних кіз

Корм	Середньодобовий надій, кг		
	1-1,5	2-3	4-5
Сіно бобових люцерна + конюшина (16% СП), кг	0,9	1,4	1,6
Зернова суміш з вмістом протеїну 14-16%	1,4	1,8	2,7
Сіно злакових (7%) СП	1,1	1,1	1,4
Зернова суміш з вмістом протеїну 16-18%, кг	1,5	2,1	3,2

Джерело: Власні розрахунки [1].

Вартість кормів добового раціону в стійловий період 20-25 грн. У літній період використовують здебільшого зелені корми 5-6 кг і зернові суміші до 1 кг, вартість яких дорівнює 6-8 грн.

Виробництво козячого молока в домашніх господарствах сприяє поліпшенню раціону харчування і є надійним джерелом поповнення сімейного бюджету. Так, проведеним опитуванням домогосподарств установлено, що значна їх частина реалізує продукцію на ринках, або ж безпосередньо місцевому населенню. Якщо в 2002 році ціна реалізації 1 л молока становила 8-12 грн, то нині вона збільшилася до 25-30 грн (с. Новосілки, с. Зазим'є Київської обл.)

Козяче молоко порівняно з молоком корів має більший вміст сухих речовин, жиру, білків (казеїнові фракції). За амінокислотним складом воно близьке до жіночого, має дрібніші жирові кульки, що забезпечує краще їх засвоєння організмом людини. Перетравність козячого молока та продуктів із нього сягає 94-98%. Мінеральний склад включає Са, Р, СО, Mg, вітаміни групи В. Воно має підвищені антиінфекційні, антианемічні й антигеморагічні властивості [10,11]. Саме завдяки цьому козяче молоко не скисає протягом тривалого часу.

Проведені дослідження показали, що в молоці кози масова частка сухих речовин варіює 12,5–14,3%, у т.ч. молочного жиру – 3,3–5,3, сухого знежиреного залишку (СЗМЗ) 8,9–9,2, у т.ч. лактози 4,2–4,3, мінеральних речовин 0,8–0,87, білка загального 3,9–4,1, у т.ч. казеїну 2,42, білків сироватки 1,2–1,37; небілкового азоту 0,31–0,33%; кислотність титрована – 15–20 Т; активна – 6,5–6,55 од. рН; густина – 1,026–1,029 кг/м³; термостійкість – 58–62% спиртового розчину; сичужно-бродильна проба оцінена 1 класом. Технологічні операції по переробці козячого молока суттєво не відрізняються від таких процесів коров'ячого молока. Вітаміну А в молоці кіз міститься на 50–200% більше, ніж у коров'ячому. Коза ефективніше порівняно з коровою перетворює каротин кормів на вітамін А, що важливо при годівлі немовлят, в яких щитовидна залоза недостатньо розвинена. Козячим молоком лікують і дорослих людей (базедова хвороба). Молоко кіз має луж-

ну реакцію, яка зумовлює його високу буферність, здатне нейтралізувати кислотність, не змінюючи свої властивості. Алергія також піддається лікуванню молоком кози, а також бронхіт, бронхіальна астма, виразка шлунку, порушення обміну речовин, захворювань печінки, жовчного міхура, артрити (завдяки підвищеному вмісту кальцію). Найбільших надойв молока досягли селекціонери Голландії: по 1800–2000 кг за 2-4 лактації. Крім цього, від кіз одержують м'ясо, пух, вовну (могер), шкури (козлину), а також побічну продукцію. Молода козлятина за смаковими якостями не має аналогів, а за поживністю не поступається баранині, «перевищує» яловичину і свинину [4]

Смакові якості молока кіз та його запах ефективно коригуються, а саме: утриманням цапа в окремому приміщенні, відбором кіз за якісним молоком, регулюванням складу раціону, дотриманням санітарних вимог. Молоко кіз використовують у цілому вигляді (незбиране), а також і для виготовлення з нього цінних сортів сиру-бринзи, рокфору, швейцарського й інших твердих сирів; масла та молочнокислих продуктів харчування. Дуже корисний козячий жир, який відкладається в кіз на внутрішніх органах, його використовують як лікувальний засіб при застудах і легеневих захворюваннях.

Молочних кіз різних порід розводять у всіх країнах світу. В Європі нараховують понад 30 порід молочного напрямку. Значним попитом користуються швейцарські породи: зааненська й тоггенбурзькі, продуктивність яких сягає 800-900 л молока за лактацію, а рекордсмени дають до 3000 л. Використовуючи генетичну основу цих порід, створена порода кіз німецька біла (продуктивність – 1100-1200 л молока і більше).

У країнах середньої Азії із скотим методом випаровування на сонці роблять сир „курт” – корисний поживний продукт, придатний для тривалого зберігання.

Населення Грузії розводить Мегрельську породу кіз, пристосованих до умов гірської місцевості. Свіжовидоєне молоко кіз має низьку бактеріальну обсіменінність (16–40 тис./мл), при 7–2 – годинній паузі зберігання (без охолодження) бактеріальне обсіменіння не перевищує 120–300 тис./мл, що відпові-

дає сучасним високим санітарним вимогам. При машинному видоюванні та охолодженні обсіменіння не перевищує 100 тис./мл навіть після 20 год зберігання козячого молока, доять кіз 2-3 рази на день залежно від рівня їхньої продуктивності, методу лактації й інших факторів [1].

Перевага молочної кози ще і в тому, що на порівняно невеликій площі землі вона знаходить достатньо корму для виробництва продукції. У приватних господарствах Московської, Івановської, Ярославської та інших областей Росії розводять високопродуктивну цінну білу породу. Жива маса кіз – 40 – 50 кг, цапів – 60-70 кг. Надій молока за 7-8 міс. лактації становить 450–550 кг і більше, вміст жиру – 4,5-5,0%; плодючість козематок – 190-200%. Кози рогаті й комолі [4].

Вовна кіз порівняно з вовною інших тварин тонкіша, не гігроскопічна, легка, міцна, добре утримує тепло, що важливо при виробництві одягу спеціального призначення (космонавти, моряки-підводники, полярні льотчики й т.п.). Із залоз внутрішньої секреції одержують унікальні лікарські препарати, які в мікродозах мають високу ефективність при лікуванні хвороб шлунково-кишкового тракту. Все перераховане доводить про доцільність формування спеціалізованих галузей тваринництва (козівництва, вівчарство, буйволоводство і т.д.) для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування, в т.ч. в спеціальних екологічно безпечних сировинних зонах і екосистемах, за наявності площ малопродуктивних земель, давно виведених із сільськогосподарського обробітку. Вважають, що на 1 га сільськогосподарських угідь доцільно утримувати 5-6 кіз. Формування названих екосистем провадять із використанням спеціальних програмних комп'ютерних продуктів із метою раціонального використання наявного агроресурсного потенціалу території.

За господарсько-цінними ознаками кіз відбирають за фенотипом і кращі за фенотипом тварини виявляються в подальшому кращими й за генотипом, особливо при чистопородному розведенні. Молодняк бонітують у віці 10-14 міс. від народження.

Широко використовують також козячий пух: виготовляють шалі (пухові хустки),

ажурні павутинки і шарфи, фетр найвищої якості та різні плетені вироби. Особливо цінується придонська порода: козлини з цих тварин широко використовуються у виробництві хутра, тому що за вовняним покривом вони схожі на овчини овець романівської породи. За своїми товарними якостями козлини придатні для одержання сап'яну, шевро й інших видів шкур, які завжди мають попит.

Система утримання кіз – стійлова і пасовищна, протягом року ці системи змінюють одна одну. Площа кошари: на 1 матку – 1–1,2 м², матка з козеням – 1,5 м², кізочки 0,6 м². Приміщення повинні бути світлими, сухими, без протягів. Кошари обладнують щитами та годівницями. Утримують кіз невеликими стадами, тому що вони дуже рухливі й не мають добре розвиненого інстинкту стадності.

Найчисельніше поголів'я овець у Китаї – 137 млн гол., Австралії – 113, Індії – 59, Ірані – 54. Найвищі показники виробництва баранини на 1 вівцю (в забійній масі) в Омані, США та Японії – 30 кг, Австралії – 29, на Кіпрі – 26 [1].

В Україні на 01.01.2013 року. поголів'я овець і кіз становило 1073,4 тис. гол., виробництво баранини й козлятини в забійній масі – 18,7 тис. т (1,1% загального виробництва м'яса).

Вівчарство в Україні має характерний зональний принцип розміщення, адже розвиток цієї галузі залежить від співвідношення сприятливих умов, а також від наявності підготовлених спеціалістів.

Позитивними зонами є Карпати і Степ, де зосереджується 78,4% овець від загальної кількості. Особливості зонального розміщення вівчарства й козівництва, які формуються саме природним шляхом, по мірі росту економічної віддачі галузі можуть змінюватися. Слід відзначити, що останніми роками (2008-2013) завдяки помірно-теплому клімату з рівнем опадів 600-500 мм і тривалішому, ніж у степовій зоні зеленим травостоєм лісостепова зона може стати провідною для м'ясо-молочного вівчарства.

Так, ТОВ "Полігрим" села Чабанівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області має 800 гол. вівцематок спеціа-

лізованої молочної породи Лакове французької селекції, надій за лактацію – 230 кг. У господарстві є доїльний зал та сучасний переробний цех, де виробляють сир Пекоріно і бринзу, реалізаційна ціна яких від 70 до 100 грн за 1 кг при собівартості 41 грн. Разом із тим слід відзначити, що реалізаційна ціна 1 л молока становить 20 грн.

Галузь вівчарства дає широкий спектр продукції – вовну, овчину, смушки, хутро, баранину й молоко. За вмістом поживних речовин молоко овець є високоенергетичним продуктом: воно містить 6-8% жиру, 4-5% білка, тому широко використовується для виробництва бринзи, твердих сирів і кисломолочних продуктів.

Молоко овець – цінний харчовий продукт, з якого виготовляють різні сорти сиру (рокфор, пекаріно, бринза, качкавал, чанах тощо) та кисломолочні продукти (йогурт, айран, мацоні, кисле молоко та ін.). Молоко містить 120 різних компонентів, у т.ч. жир (6-9%), білок (5-7%), мінеральні солі (0,9%), сухі речовини (18-19%). Енергетична цінність 1 кг овечого молока 4-5 МДж (до 1300 ккал). На вироблення 1 кг м'якого сиру (бринзи) витрачають до 5 кг, а твердого (рокфор) – близько 7 кг овечого молока [12]. За вмістом основних поживних речовин овече молоко випереджає коров'яче в 1,5-1,8 раза.

Лактація в овець комбінованої продуктивності триває 4-5 міс., у спеціалізованих порід – до 7 міс. Доять вівцематок після відлучення ягнят у 2,5-3-місячному віці. За оптимальних умов годівлі та утримання від однієї вівцематки протягом лактації одержують 60-80 кг товарного молока. Продуктивність вівцематок спеціалізованих молочних порід 300-400, а рекордисток – до 1000 кг молока за лактацію. В Україні овець доять мало, хоч

молоко є третім (після вовни й баранини) джерелом прибутку у вівчарстві. Овець доять або вручну, або машинним способом (АДО-2 і ДУО-24). З молока виготовляють сири, бринзу.

Організація молочної вівчарської ферми не потребує великих витрат. На нашу думку, необхідно визначити напрями розвитку галузі та ринки реалізації продукції. Вважаємо, що оптимальною отарою для фермера-початківця є стадо поголів'ям до 25 вівцематок порід прекос, асканійська чорноголова, цигай. Площа пасовища – 3 – 4 га.

Наприклад, у Німеччині й Нідерландах утримують 2-3 вівці фризлендської породи для потреб сім'ї із 4-5 осіб [5]. Якщо протягом року необхідно одержувати свіже молоко, то строки ягніння регулюють. Дійний період у овець короткий – у середньому 100 днів. Видоєне молоко та молочнокислі продукти продають щоденно, або переробляють у сири, що повільно дозрівають.

Висновки. Доцільно на державному рівні передбачити розвиток галузей молочного й м'ясного скотарства, використовуючи такі види сільськогосподарських тварин, які здатні виробляти повноцінні харчові продукти на основі споживання малокоцентратних раціонів та грубих і силосованих кормів.

За прикладом США, Ізраїлю, інших країн поступово розвивати в Україні такі галузі тваринництва, як молочне й м'ясне козівництво, молочне конярство та інші.

Також необхідно створити нові технологічні лінії переробки сировини, одержаної продукції тваринництва. Багатогалузеве тваринництво сприяє максимальному використанню біоресурсів землі й зайнятості населення агорегіону.

Список використаних джерел

1. Кози в агроecosистемах : навч. посіб. / Д.М. Винничук, Ю.А. Тарарико, Ю.В. Гузєєв та ін. ; за ред. В. А. Пабата. – К. , 2008. – 78 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа у сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Матер. доп. на Двадцятих зборах Всеукр. конгресу вчених економістів – аграрників. 25-26.02. 2010 р. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 58 с.
3. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання у сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С.13-25.
4. Николаев А.И. Овцеводство / А.И. Николаев, А.И. Ерохин. – М. : Агропромиздат, 1987. – 238 с.
5. Олєфіренко С.Г. Породи по козівництву / С.Г. Олєфіренко, А.Н. Дрипа, В.О. Бусол. – К.: Урожай, 1989. – 136 с.
6. Сухарєв В.О. Вівці України / В.О. Сухарєв, К.І. Яковлев. – Х. : "Еспада", 2011. – 136 с.
7. Шпичак О.М. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків с.-г продукції та продовольства в Україні на 2012/2013 маркетинговий рік / [О.М. Шпичак, Ю.П. Воскобійник, О.В. Боднар та ін.]; за ред. О.М. Шпичака, Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 336 с.

8. Шпичак О.М. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції тваринництва / О.М. Шпичак, Ю.О. Лупенко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 250 с.
9. Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України. Аналіз витрат та ефективності виробництва / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 236 с.
10. Bratton C.A. Management study of growing corn on New-York dairy farms / C.A. Bratton // Cornell University. – 1982. – Vol. 82. – P. 38.
11. Orskov E.R. Protein nutrition in ruminants / E.R. Orskov. – New York: Academic press, 1982. – 184 p.
12. Stepulak S. Investment climate and image of the Polish dairy sector // III Всеукр. конф. с междунар. участием «Молочный мир». – К., 2006. – С. 45–52.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014 р.

*

УДК 633.1:631.11:001.8

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, доцент
О.А. МАТЕРИНСЬКА, кандидат економічних наук
Вінницький національний аграрний університет
Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект

Постановка проблеми. Доцільність виробництва сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна, визначається ефективністю використання ресурсів, а також рівнем вартісних опосередкувань витратно-дохідних співвідношень. Специфіка сільськогосподарського виробництва визначає показники ефективності, виходячи з її функцій, що вказує на багатоаспектність і багатовимірність піднятої проблеми. Постановка питання в заданому ракурсі дослідження є об'єктивно зумовленою та підтвердженою інституційним конструктом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ефективності виробництва продукції – предмет багатьох наукових досліджень, які окреслюють як загальнотеоретичні визначення ефективності, так і продуктові аспекти. Загальні положення ефективності в сільському господарстві й економіці загалом, а також з інституційного погляду, розглянуто у працях таких

науковців, як Фандель Гюнтер [23], Марк Блауг [4], О.В. Чаянов [14], І.І. Лукінов [10], В.Г. Андрійчук [1], М.Ф. Огійчук [5], Л.К. Сук [21], В.С. Дієсперов [7], Г.В. Козаченко [9], Л.Ю. Хлап'юнов [24], Г.А. Макухін [24], Т. В. Уманець [22].

Питання агроекономічної ефективності й ефективності, зокрема виробництва зерна, висвітлені у публікаціях П.Т. Саблука [18], О.М. Шпичака [26], Б.Й. Пасхавера [16], В.Я. Месель-Веселяка [11], Д.Я. Карича [18], Ю.С. Коваленка [18] та ін.

Аграрний розвиток, підприємницьке середовище характеризуються системними проблемами в законодавчо-нормативному й інституціональному забезпеченні, економічному та особливо ціновому механізмі, що негативно впливає на ефективність функціонування господарських структур, у тому числі в галузі виробництва зерна. Саме тому, незважаючи на значний науковий інтерес і достатньо широкий контекст наукового пошуку, дане питання у своєму викладі дає нам можливість долучитися до когорти визначних науковців із новими знаннями.

© О.Г. Шпикуляк, О.А. Материнська,
Г.Ф. Мазур, 2014

8. Шпичак О.М. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції тваринництва / О.М. Шпичак, Ю.О. Лупенко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 250 с.
9. Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України. Аналіз витрат та ефективності виробництва / О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.П. Ситник. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 236 с.
10. Bratton C.A. Management study of growing corn on New-York dairy farms / C.A. Bratton // Cornell University. – 1982. – Vol. 82. – P. 38.
11. Orskov E.R. Protein nutrition in ruminants / E.R. Orskov. – New York: Academic press, 1982. – 184 p.
12. Stepulak S. Investment climate and image of the Polish dairy sector // III Всеукр. конф. с междунар. участием «Молочный мир». – К., 2006. – С. 45–52.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2014 р.

*

УДК 633.1:631.11:001.8

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, доцент
О.А. МАТЕРИНСЬКА, кандидат економічних наук
Вінницький національний аграрний університет
Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект

Постановка проблеми. Доцільність виробництва сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна, визначається ефективністю використання ресурсів, а також рівнем вартісних опосередкувань витратно-дохідних співвідношень. Специфіка сільськогосподарського виробництва визначає показники ефективності, виходячи з її функцій, що вказує на багатоаспектність і багатовимірність піднятої проблеми. Постановка питання в заданому ракурсі дослідження є об'єктивно зумовленою та підтвердженою інституційним конструктом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ефективності виробництва продукції – предмет багатьох наукових досліджень, які окреслюють як загальнотеоретичні визначення ефективності, так і продуктові аспекти. Загальні положення ефективності в сільському господарстві й економіці загалом, а також з інституційного погляду, розглянуто у працях таких

науковців, як Фандель Гюнтер [23], Марк Блауг [4], О.В. Чаянов [14], І.І. Лукінов [10], В.Г. Андрійчук [1], М.Ф. Огійчук [5], Л.К. Сук [21], В.С. Дієсперов [7], Г.В. Козаченко [9], Л.Ю. Хлап'юнов [24], Г.А. Макухін [24], Т. В. Уманець [22].

Питання агроекономічної ефективності й ефективності, зокрема виробництва зерна, висвітлені у публікаціях П.Т. Саблука [18], О.М. Шпичака [26], Б.Й. Пасхавера [16], В.Я. Месель-Веселяка [11], Д.Я. Карича [18], Ю.С. Коваленка [18] та ін.

Аграрний розвиток, підприємницьке середовище характеризуються системними проблемами в законодавчо-нормативному й інституціональному забезпеченні, економічному та особливо ціновому механізмі, що негативно впливає на ефективність функціонування господарських структур, у тому числі в галузі виробництва зерна. Саме тому, незважаючи на значний науковий інтерес і достатньо широкий контекст наукового пошуку, дане питання у своєму викладі дає нам можливість долучитися до когорти визначних науковців із новими знаннями.

© О.Г. Шпикуляк, О.А. Материнська,
Г.Ф. Мазур, 2014

Мета статті – розкрити теоретико-методичні засади формування і визначення ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами в умовах зміни інституційних умов господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективність як загальноекономічна категорія в практичному сенсі проявляється на мікро- й макрорівні. На мікрорівні ефективність визначається обсягом, якістю і собівартістю товарної продукції та послуг, ринковим попитом на них, мірою відтворення сукупних витрат, обсягами одержуваних валового доходу і прибутку [10, с. 74]. Макрорівень аграрного виробництва з позиції оцінки ефективності характеризується вартісними й кількісними показниками валової продукції, виробленої у галузі незалежно від структури форм господарюючих суб'єктів.

Загалом ефективність формується на рівні конкретного виробника — підприємства (господарства), яке тим чи іншим чином, поєднуючи ресурси, конструює ефект, що дає йому можливість набувати відповідної конкурентоспроможності. В Україні на нинішньому етапі значну частину сільськогосподарської продукції виробляють особисті селянські господарства, визначення ефективності виробництва в яких має відмінну від традиційної методики інституційну базу. Ще О.В. Чаянов зазначав, що "в сімейному господарстві перш за все випадає категорія заробітної плати, оскільки селянин сам собі виплачує дохід у сумі заробітної плати і прибутку. Динаміка цін у селянському секторі також змінювана" [14]. Означена думка актуальна й нині, адже тривалий період спостерігаємо ситуацію в Україні, коли громадський сектор забезпечує пропозицію значної частини аграрної продукції. За відсутності інформації не можемо сказати, які обсяги витрат припадають на одиницю продукції господарств населення, але припускаємо, що вони не нижчі (в натуральному виразі), а подекуди й вищі ніж у суспільному секторі – великотоварному аграрному бізнесі. Даний аспект дослідження теоретичних положень ефективності окреслює мікроекономічні принципи інституціоналізації засад її формування. Нас же в основному цікавить

продуктовий аспект ефективності — виробництво зерна.

Економічна ефективність виробництва є відношенням одержаних результатів до витрат засобів виробництва і живої праці. Ефективність виробництва – узагальнююча економічна категорія, якісна характеристика якої відображається у високій результативності використання живої й уречевленої праці в засобах виробництва [1, с. 123]. Для визначення економічної ефективності виробництва в цілому по сільськогосподарських підприємствах використовується система показників, які доцільно обчислювати в такій послідовності: вартість валової продукції (грн) на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 100 грн виробничих витрат, розмір валового і чистого доходу та прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 люд.-год, на 100 грн витрат виробництва, на 1000 грн виробничих фондів; рівень рентабельності й норма прибутку сільськогосподарського виробництва [8, с. 125]. Показники економічної ефективності сільськогосподарського виробництва бажано визначати та порівнювати за окремі роки, або за 3–5 років.

Зерно є одним зі специфічних видів продукції сільського господарства й ефективність його виробництва характеризується рядом особливостей. Зокрема, при виробництві зерна складно обрахувати кількість застосовуваних при цьому таких видів ресурсів, як робоча сила та основні засоби. Витрати від їх використання розподіляються на окремі види продукції пропорційно іншим витратам, тому в рослинництві доцільно визначати ефективність споживаних ресурсів як специфічну форму прояву загальної ефективності виробництва (діяльності). У даному випадку мова йде про витратний підхід до визначення ефективності виробництва зерна як сукупності вигід у зіставленні з витратами. Таке визначення передбачає порівняння результатів у натуральному чи вартісному виразі з витратами як окремих видів спожитих ресурсів у натуральному чи вартісному виразі, так і з загальними витратами (собівартістю продукції).

У методиці визначення ефективності слід звертати увагу на номенклатуру витрат й оцінювати можливості їх моніторингу. Моніторинг ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств включає аналіз витрат, собівартості, цін, прибутковості та рентабельності як у загальногосподарському ракурсі, так і конкретно за видами продукції. Здійснюється оцінкою фактичних показників за певний період із метою встановлення причинно-наслідкових зв'язків між факторами за обраною методикою. “Методика – це сукупність способів, правил найбільш цілеспрямованого виконання певної роботи. В економічному аналізі методика являє собою сукупність аналітичних способів та правил дослідження економіки підприємства, певним чином підпорядкованих досягненню мети аналізу” [19].

Загальний моніторинг можна здійснювати щорічно на основі офіційної статистичної звітності (Ф 50-сг), де наводиться типова номенклатура витрат, у тому числі по видах продукції (табл. 1). Оцінку витрат й ефективності аграрного виробництва слід проводити у межах означеної номенклатури, від якої

залежить також організація даного процесу. Нині основні об'єкти виробництва аграрної продукції перемістилися зі суспільного сектору в сектор господарств населення, сільгосппідприємства дещо втратили позиції.

Виходячи з того, які витрати враховуються при визначенні собівартості, М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко, Л.Г. Панченко [5, 10] та Ф.Ф.Бутинєць [6] виділяють такі її види: виробнича собівартість, яку розраховують додаванням до прямих виробничих витрат, пов'язаних із виробництвом продукції, виконанням робіт і наданням послуг, частини загальновиробничих витрат по організації й управлінню виробництвом; повна собівартість, яку визначають додаванням до виробничої собівартості частини адміністративних витрат підприємства, а також витрат на збут; маржинальна собівартість, яку обчислюють включенням до її складу при підрахунку лише прямих змінних витрат (заробітна плата, сировина) і водночас без урахування прямих постійних витрат (амортизація, орендна плата й ін.) конкретного виробничого підрозділу підприємства.

1. Типова номенклатура витрат на виробництво продукції сільського господарства за елементами

Рослинництво	Тваринництво
Витрати на оплату праці	Витрати на оплату праці
Відрахування на соціальні заходи	Відрахування на соціальні заходи
Матеріальні витрати, які увійшли в собівартість продукції	Матеріальні витрати, які увійшли в собівартість продукції
У тому числі:	У тому числі:
насіння та садивний матеріал	корми – всього
інша продукція сільського господарства (гній, підстилка, яйця для інкубації)	Із них корми покупні
мінеральні добрива	інша продукція сільського господарства (гній, підстилка, яйця для інкубації)
нафтопродукти	нафтопродукти
електроенергія	електроенергія
пальне	пальне
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати
Амортизація основних засобів	Амортизація основних засобів
Інші витрати (включаючи плату за оренду)	Інші витрати (включаючи плату за оренду)
У тому числі орендна плата за:	У тому числі орендна плата за майнові паї
земельні частки (паї)	
майнові паї	
Усього витрат	Усього витрат
Пшениця	Молоко
Витрати – всього	Витрати – всього
У тому числі:	У тому числі:
прямі матеріальні витрати	прямі матеріальні витрати

із них:	із них:
насіння та садивний матеріал	корми
мінеральні добрива	
нафтопродукти	нафтопродукти
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	оплата послуг і робіт сторонніх організацій
решта матеріальних витрат	решта матеріальних витрат
прямі витрати на оплату праці	прямі витрати на оплату праці
інші прямі витрати і загальновиробничі витрати – всього	інші прямі витрати і загальновиробничі витрати – всього
Із них:	Із них:
амортизація необоротних активів	амортизація необоротних активів
відрахування на соціальні заходи	відрахування на соціальні заходи
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	решта інших прямих та загальновиробничих витрат

Джерело: Сформовано на основі аналізу і систематизації структурних складових статистичної звітності сільськогосподарських підприємств.

До складу виробничої собівартості зернової продукції входять [21]: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; загальновиробничі витрати.

У повну собівартість продукції включають виробничу собівартість продукції та позавиробничі витрати. Останні – це витрати, пов'язані зі зберіганням і реалізацією продукції. Рівень собівартості — це величина, яку визначають діленням загальної суми витрат на виробництво певного виду продукції на фізичний обсяг виробленої продукції. Згідно з Методичними рекомендаціями [13] виробничу собівартість зерна визначають як франко-тік (франко-місце зберігання). Об'єкт калькуляції – це вид чи однорідна група придбаних матеріальних цінностей, виготовлених виробів, виконаних робіт чи наданих послуг, собівартість яких необхідно обчислити. Об'єктом калькуляції продукції зернових та зернобобових культур є зерно.

У собівартість продукції рослинництва поточного року не входять витрати по зібраних (але необмолочених) або по незібраних культурах. Якщо на кінець року в рослинництві виявлено необмолочені культури, фактичні витрати розподіляють таким чином, що із загальної суми витрат по зібраних обмолочених і необмолочених культурах виключають витрати на обмолочування та вивезення продукції з поля. Суму витрат, що залишається, розподіляють пропорційно до кількості гектарів по зібраних обмолочених і необмолочених культурах. Для визначення собівартості продукції зібраних та обмолочених культур до суми витрат по зібраних

культурах додають витрати на їх обмолочування і транспортування з поля. У наступному році при обчисленні собівартості по необмолочених культурах до витрат на їх збирання додають витрати на їх обмолочування, очищення й транспортування. Собівартість соломи (полови), гички, стебел кукурудзи, кошиків соняшнику, капустяного листя тощо визначають залежно від віднесених на них витрат за нормативами, встановленими на основі витрат на збирання, пресування, транспортування, скиртування та інші роботи по заготівлі цієї продукції. Витрати на вирощування й збирання зернових культур становлять собівартість зерна, зернових відходів і соломи. Загальну суму витрат (за вирахуванням вартості соломи) розподіляють на зерно та зернові відходи пропорційно питомій вазі повноцінного зерна, що міститься в зернових відходах. Собівартість 1 ц зерна і зернових відходів визначають діленням витрат вирощування зернових культур на відповідну фізичну масу зерна й зернових відходів після очищення і сушіння.

Відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" [17], під "витратами" розуміють зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів (витрачання сировини, матеріалів, коштів) або збільшення зобов'язань (нарахування зарплати, сплата оренди, страхових та інших платежів), що ведуть до зменшення власного капіталу. Витрати визнають за умови, якщо вони можуть бути достовірно оцінені й підтверджені документально. У процесі виробництва ресурси споживають і в результаті утворюються поточні витрати, які поділяють на: суму нарахуваної амортизації,

яка відбиває частку споживання у процесі виробництва необоротних засобів; вартість спожитих протягом цього періоду на виробництво й поточний ремонт сировини, матеріалів, палива тощо; суму фактично нарахованої заробітної плати як грошової характеристики затрат живої праці [20].

Економічно обґрунтована класифікація витрат є важливою передумовою успішної організації планування, обліку, контролю, аналізу виробничих витрат, калькулювання собівартості продукції та ефективного

управління витратами, оскільки їх зміна у складі й структурі собівартості суттєво впливає на її зниження чи підвищення. Найпростішим прикладом зниження собівартості є збільшення обсягів виробленої продукції при стабільних постійних витратах протягом короткострокового періоду.

У Методичних рекомендаціях з формування собівартості продукції (робіт, послуг) пропонується класифікація витрат за ознаками, наведеними в таблиці 2 [13].

2. Класифікація витрат за ознаками

Ознаки	Витрати
За центрами відповідальності (місцем виникнення витрат)	Витрати виробництва, цеху, дільниці, технологічного переділу, служби
За видами продукції, робіт, послуг	Витрати на вироби, типові представники виробів, групи однорідних виробів, одноразові замовлення, напівфабрикати, валову, товарну, реалізовану продукцію
За єдністю складу (однорідністю)	Однорічні, комплексні витрати
За видами витрат	Витрати за економічними елементами, за статтями калькуляції
За способами перенесення вартості на продукцію	Витрати прямі, непрямі
За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат	Витрати змінні, постійні
За календарними періодами	Витрати поточні, довгострокові, одноразові
За доцільністю витрачання	Продуктивні, непродуктивні
За визначенням відношення до собівартості продукції	Витрати на продукцію, витрати періоду

Джерело: Сформовано на основі досліджень авторів.

За економічним змістом витрати виробництва прийнято поділяти на основні й накладні. До основних належать витрати, безпосередньо пов'язані з виробничим (технологічним) процесом виготовлення продукції (виконання робіт чи надання послуг). У будь-якому виробництві вони становлять найважливішу частину – це витрати на насіння та посадковий матеріал, заробітну плату персоналу підприємства.

Залежно від процентного співвідношення зміни витрат і зміни обсягу виробництва змінні витрати, в свою чергу, поділяють на пропорційні й непропорційні. Пропорційні – збільшуються або зменшуються пропорційно збільшенню або зменшенню обсягу продукції. Прикладом пропорційних витрат є прямі, тобто витрати на насіння, добрива, заробітну плату виробничих робітників при відрядній оплаті праці.

Непропорційні – включають прогресивні та дигресивні витрати. Прогресивні – зростають у темпах значно вищих, ніж обсяг виробництва. До таких витрат, наприклад, належать доплати за роботу в святкові дні, оплата простоїв. Вони, як правило, спричиняють порушення ритмічності виробництва і нетипові для підприємства, яке нормально функціонує. Дигресивні – зростають у темпах значно нижчих, ніж обсяг виробництва (витрати на поточний ремонт, електроенергію, допоміжні матеріали на господарські потреби, заробітну плату допоміжних робітників).

За доцільністю витрачання виділяють продуктивні витрати, до яких належать виправдані, чи доцільні для даного виробництва, а відповідно до непродуктивних – витрати, які утворюються з причин, що показують недоліки в технології та організації виробництва (брак продукції, втрати від простоїв,

оплата понадурочних робіт тощо). У випадку ідеальної організації технології виробництва і праці всі витрати повинні бути тільки продуктивними. Класифікація витрат на продуктивні й непродуктивні є базою для здійснення контролю за економним використанням різних видів ресурсів.

П.Й. Атамас [3] розрізняє також вичерпані та невичерпані витрати. Вичерпані (минулі, спожиті) – це засоби чи ресурси, що були витрачені для одержання доходів і втратили здатність приносити дохід у майбутньому, іншими словами, це збільшення зобов'язань чи зменшення активів у процесі поточної діяльності для одержання доходу звітного періоду.

За ознаками релевантності виробничі витрати поділяють на релевантні, або доцільні, та нерелевантні, або недоцільні. Для прийняття обґрунтованих управлінських рішень вкрай необхідно так розрізнити витрати. Релевантні – це ті, величина яких може бути змінена внаслідок прийняття рішення. Нерелевантні – це витрати, що не залежать від рішень, що приймаються [5].

Розглядаючи різні альтернативні варіанти рішень, необхідно враховувати не лише дійсні (реальні), а й можливі витрати (втрати) [5]. Дійсні – це витрати, які вимагають сплати грошей або витрачання інших активів. Їх відображають у бухгалтерських регістрах у міру їхнього виникнення. Можливі витрати (втрати) – це вигода, яка втрачається, коли вибір одного напрямку дії вимагає відмовитися від альтернативного рішення. Такі витрати не відображають в облікових регістрах. Дійсні витрати не враховують при прийнятті рішень, а можливі, навпаки, враховують [5]. Маржинальні – це витрати на виробництво додаткової одиниці продукції [5]. Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити висновки, що правильна побудова класифікації витрат та економічна обґрунтованість формування величини і структури цих витрат є беззаперечною передумовою ефективного управління виробництвом. Групування за статтями дає можливість визначити їхню роль у формуванні собівартості.

Специфіка сільськогосподарського виробництва передбачає органічне поєднання чотирьох чинників – робочої сили, основних

засобів, предметів праці й землі, які можуть бути представлені в різних формах: натуральній чи вартісній, ефективність використання яких при виробництві продукції сільськогосподарства повинна бути врахована при комплексній оцінці як економічної, так і технологічної ефективності.

На думку В.Г. Андрійчука [2] можливі три варіанти вказаного співвідношення: 1) ресурси й результати, виражені у вартісній формі; 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі; 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі.

Для оцінки ефективності виробництва в аграрних підприємствах важливе значення має такий показник, як приведена маса прибутку, що визначається діленням одержаного підприємством валового прибутку на площу сільськогосподарських угідь. Він набуває особливого значення для характеристики ефективності виробництва окремих видів продукції.

При оцінці ефективності окремих галузей слід брати до уваги всі показники рентабельності, й особливо приведену масу прибутку. Якщо користуватися лише показником рівня рентабельності, може скластися неправильна уява про економічну ефективність, а отже, і про ступінь вигідності виробництва тієї чи іншої продукції в умовах підприємства. Ця обставина пояснюється тим, що один і той же рівень рентабельності може бути досягнутий за різної маси прибутку на гектар посіву.

Із переходом до ринкової економіки та зростанням конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках дуже важливо для оцінки економічної ефективності виробництва визначати такий показник, як рентабельність продажу. Він показує питому вагу прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації продукції. З підвищенням рівня цього показника зміцнюється, за однакових інших умов, економічний стан підприємства, і навпаки. Проте показник рентабельності продажу має глибший економічний зміст, оскільки характеризує цінову конкурентоспроможність товару. Даний показник потрібно розраховувати по кожному виду продукції, яка набуває товарної форми. Це дає змогу об'єктивно оцінювати ступінь цінової

конкурентоспроможності кожної з галузей, приймати зважені рішення щодо вдосконалення галузевої структури підприємства та своєчасно реагувати на несприятливі зміни зовнішнього середовища.

Для оцінки економічної ефективності виробництва в аграрних підприємствах використовують натуральні й вартісні показники. Кожний з цих видів обліку має самостійне економічне значення. Облік продукції сільського господарства в натуральному виразі дає змогу визначити розмір і склад конкретних споживчих вартостей, вироблених у сільському господарстві як галузі матеріального виробництва; розміри і структуру сировини для переробної промисловості, продовольчих ресурсів для споживання населення та експорту.

Вихідними є їхня натуральна форма – врожайність культур. Підвищення цих показників відповідає головному завданню – збільшенню виробництва споживної вартості та підвищенню життєвого рівня населення.

Однак для визначення загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції навіть на мікрорівні, за незначними винятками, натуральні одиниці вимірювання неприйнятні. Тому для узагальнення підсумків її виробництва використовується облік у вартісному виразі, тобто в грошовій формі. Загальним змістом для всіх видів продукції, якою б специфічною не була їхня споживна вартість, є затрати живої й уречевленої праці, грошовою формою виразу вартості яких є ціна.

Для виявлення економічної ефективності слід знати витрати, які забезпечили одержання відповідної врожайності культур. Проте при однаковій урожайності може бути різна якість продукції, що теж впливає на ефективність її виробництва.

Економічну ефективність виробництва продукції підгалузей рослинництва, в т. ч. зерна, за визначенням О.М. Царенка та В.П. Кургана [25], характеризують такі показники: врожайність, ц/га; затрати праці, люд.-год, на 1 га посіву, або на 1 ц продукції; собівартість 1 ц продукції, грн; ціна 1 ц продукції, грн; валова продукція, грн, на 1 га посіву, на 1 грн поточних витрат, на 1 люд.-год; валовий прибуток, грн, на 1 га

посіву, або на 1 люд.-год. Тим не менше цілком справедливо давати загальну характеристику ефективності виробництва зерна, використовуючи показники технологічної й економічної ефективності.

На наш погляд, до складу показників технологічної ефективності необхідно додати показник, який би характеризував ефективність використання основних засобів виробництва при вирощуванні зернових.

Із наведених показників технологічної ефективності на економічну ефективність найбільшою мірою впливає рівень урожайності зернових, порівнянний як у часі, так і по різних територіях, оскільки він є натуральним показником та не залежить від зміни цін. Він точніше відображає ефективність використання найважливішого виду виробничих ресурсів – земельних. Тим не менше фактична врожайність, яка постійно змінюється у просторі й часі, не відображає ефективність використання земельних ресурсів, оскільки можливості ґрунтів (природна родючість) у різних місцях суттєво різняться. Тому для визначення впливу чинників на ефективність виробництва зерна, а також невикористаних резервів у її підвищенні пропонуємо ввести до складу показників ефективності потенційну й ефективну врожайність даної зернової культури як частину потенційної. Потенційна родючість зумовлена властивостями ґрунту при середніх значеннях інших факторів впливу на зміну врожайності. Ефективна родючість залежить як від властивостей ґрунту, так і від сортів використовуваних культур, від метеорологічних умов вегетації та технології вирощування даної культури.

Висновки. В розгляді теоретико-методичних положень формування ефективності виробництва зерна і сільськогосподарського виробництва нами визначено, що тут існує об'єктивний галузевий аспект формування ефектів аграрного бізнесу. Суть теорії питання полягає в тому, що виробництво зерна – особлива галузь, ефективність якої залежить від природно-кліматичних умов, фактора сезонності та розосередженості виробництва, якості ґрунтів, сортів зернових культур. Означені параметри й фактори результативності вказують на те, що

підприємства, які займаються агробізнесом з діяльністю, у виробництві зернових зокрема, формують свою ефективність під

впливом багатьох чинників (економічні, соціальні, технічні, інноваційно-технологічні тощо) і в різнобічно впливових умовах.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доповн. і переробл. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Атамас П.Й. Управлінський облік : навч. посіб. – 2-ге вид. / П.Й. Атамас. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 440 с.
4. Блауг Марк. Економічна теорія в ретроспективі ; пер. з англ. І. Дзюб / Марк Блауг. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 670 с.
5. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: підруч. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / [М. Ф. Огійчук, В. Я. Плаксієнко, Л. Г. Панченко та ін.] ; за ред. проф. М.Ф. Огійчука. – К. : Вища освіта, 2003. – 800 с.
6. Бухгалтерський фінансовий облік. Конспект лекцій: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / [за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця]. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Житомир : ПП «Рута», 2003. – 300 с.
7. Дієсперов В. С. Економіка сільськогосподарської праці / В. С. Дієсперов. – К. : ІАЕ УААН, 2004. – 488 с.
8. Економіка підприємства. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
9. Козаченко Г.В. Управління затратами підприємства: моногр. / Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов, Л.Ю. Хлап'юнов, Г.А. Макухін. – К.: Лібра, 2007. – 320 с.
10. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 567 с. – (Российские академические обзоры экономики). – С. 74.
11. Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
12. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств, затверджені Наказом Міністерства аграрної політики України від 18.05.2001 р. № 132.
13. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг), затверджені наказом Державного комітету промислової політики України від 2 лют. 2001 р. № 47 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart34/inx34658.htm>.
14. Никулин А.М. Аграрные трансформации в исследованиях А.В. Чаянова / А.М. Никулин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.ecsoman.ru.
15. Огійчук М.Ф. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах : підруч. ; за ред. проф. М.Ф. Огійчука – К. : Аграрна освіта, 2001. – 606 с.
16. Пасхавер Б.Й. Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – №10. – С. 5 – 13.
17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №16 “Витрати”, затверджене наказом МФУ від 31.12.99 р. №318. Національні стандарти в бухгалтерському обліку: навч. посіб. – 2-ге вид.; [Михайлов М.Г., Мельник О.А., Теслюк В.М.]. – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.
18. Саблук П.Т. Витратно-ціновий аналіз у системі агромаркетингу: наук.-практ. вид. / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. – К., 1996. – 136 с.
19. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. – 7-е изд., испр. / Г.В. Савицкая. – Мн.: Новое знание, 2002. – 704 с. – (Экономическое образование).
20. Статистика: підруч. / [С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук С. С. Герасименка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2000. – 468 с.
21. Сук Л.К. Бухгалтерський облік: навч. посіб. для дистанційного навчання / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К. : Ун-т «Україна», 2005. – 702 с.
22. Уманець Т.В. Статистика : навч. посіб. – 2-ге вид., випр. / Т.В. Уманець, Ю.Б. Пігарєв. – К. : Вікар, 2003. – 624 с.
23. Фандель Гюнтер. Теорія виробництва і витрат ; пер. з нім.; під керівн. і наук. ред. М.Г. Грещака. – К.: Таксон, 2000. – 520 с. – Текст укр., тит. парал. нім.
24. Хлап'юнов Л. Ю. Управління затратами підприємства : Монографія / Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, Л. Ю. Хлап'юнов, Г. А. Макухін. – К. : Лібра, 2007. – 320 с.
25. Царенко О. М. Навчально-методичний посібник з курсу «Економіка підприємства (в галузях АПК)» до практичних занять та самостійної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання / О. М. Царенко, В. П. Курган. – Суми : ВАТ «СОД», Вид-во «Козацький вал», 2003. – 84 с.
26. Шпичак О.М. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / [Шпичак О.М., Боднар О.В., Пашко С.О.]; за ред. О.М.Шпичака.- К. : ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.
27. Global Food Security Index. – Access mode : <http://foodsecurityindex.eiu.com/>.
28. Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Access mode : <http://www.fao.org/home/en/>.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2014 р.

*

Вплив природно-ресурсного потенціалу на рівень розвитку аграрного сектору регіону

Постановка проблеми. Аграрні ресурси є предметом праці (або одним із основних елементів) агровиробництва і водночас у сукупності вони формують природно-ресурсний потенціал сільських територій. При цьому природні фактори нерозривно пов'язані з категорією “суспільне виробництво” та з дефініцією “ефективність” аграрного сектору як галузі національної економіки. У природи можна брати все, що потрібно людству, але при цьому не можна порушувати її рівноваги. Саме сільськогосподарське використання характеризується найбільшим залученням такого природного ресурсу, як земля, до господарського обігу. Жодна галузь національного господарства не знаходиться у такому тісному взаємозв'язку з навколишнім середовищем, як сільське господарство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективності використання природно-ресурсного потенціалу висвітлені у працях В.Г. Андрійчука [2], П.Т. Саблука [14], В.П. Ситника [14], М.Й. Маліка [8, 14], М.А. Лендела [7], Мельника Л.В. [9], А. Лестера [17], Марріса [18]; Т. Стюарта [19]; Л. Едвінсона [20]; П. Пабло [21] та інших. Проте економічні дослідження щодо ефективності використання наявного ресурсного потенціалу агроформувань і створення раціональних, оптимальних за структурою ресурсних пропорцій недостатньо обґрунтовувалися.

Мета статті – аналіз стану природно-ресурсного потенціалу аграрних формувань Сумської області та його вплив на розвиток аграрного сектору регіону.

Виклад основних результатів дослідження. Сумська область є перспективним

аграрним регіоном, функціональне призначення якого в реалізації двоякої політики, а саме: автаркії для внутрішнього ринку продовольства й розвитку зовнішнього ринку для реалізації експортного потенціалу АПК. Метою аграрної політики області є розвиток багатофункціонального структурованого, ефективного сільського господарства, яке буде конкурентоспроможним на внутрішньому та зовнішньому ринках. Сільське господарство може бути організованим за різними правовими формами, зокрема як колективне, або приватне (сімейне). Конкретні завдання і напрями розвитку сільського господарства Сумської області такі:

1. Розвиток рослинництва здійснювати підвищенням родючості землі й впровадженням сучасних технологій, що сприятиме забезпеченню стабільності та ефективності використання земель сільськогосподарського призначення.

2. Розвиток рослинництва проводити за допомогою формування господарських взаємовідносин з урахуванням кластерного підходу шляхом:

адаптації ринкових методів регулювання виробництва продукції рослинництва з урахуванням балансу попиту і пропозиції;

раціонального розміщення та поглиблення спеціалізації й концентрації виробництва продукції рослинництва в природно-економічних зонах з урахуванням існуючої державної підтримки;

забезпечення проведення сівби сільськогосподарських культур насінням сортів і гібридів високих репродукцій, дотримання вимог сучасних технологій;

підтримки великотоварного виробництва рослинницької продукції через стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв);

стимулювання ведення органічного сільськогосподарства.

3. Для розв'язання завдань з розвитку тваринництва необхідно здійснити такі заходи:

- стабілізувати поголів'я великої рогатої худоби виконанням державних програм та запровадженням регіональної підтримки галузі;

- забезпечити поступове збільшення поголів'я високопродуктивних молочних корів у сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах власним відтворенням та організацією закупівлі ремонтних телиць у населення;

- забезпечити приріст обсягів виробництва м'яса розвитком м'ясного скотарства, птицевництва й свинарства в сільськогосподарських підприємствах і великих фермерських господарствах;

- стимулювати розвиток м'ясного скотарства в сприятливих для його ведення районах;

- сприяти розвитку конкурентоспроможного виробництва підтримкою формування механізованих тваринницьких ферм та комплексів, що укомплектовані високопродуктивним поголів'ям і забезпечені належною кормовою базою;

- створити сучасну регіональну систему селекції у тваринництві й птицевництві;

- створити умови для кращого забезпечення сільськогосподарських виробників племінним молодняком;

- сприяти концентрації виробництва продукції тваринництва в особистих селянських господарствах формуванням кооперативних об'єднань з метою одержання високоякісної сировини, розширення заготівельної інфраструктури, підвищення товарності продукції тваринництва;

- сприяти розвитку комбікормової промисловості на кооперативних засадах та створенню культурних пасовищ;

- розширити мережу підготовки операторів тваринництва різного профілю, підвищити кваліфікацію й удосконалити механізм атестації спеціалістів і працівників галузі.

4. З метою розвитку інфраструктури аграрного ринку передбачається:

- сприяти формуванню кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, передусім для дрібних сільськогосподарських товаровиробників;

- забезпечити поліпшення матеріально-технічної бази обслуговуючих кооперативів; створити умови для формування прозорих каналів просування продукції від виробника до споживача;

- ознайомити сільськогосподарських товаровиробників із перевагами кооперативних та інших видів реалізації сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки [6].

Сільське господарство і весь агропромисловий комплекс області зазнав суттєвих втрат продуктивних сил у процесі трансформації. За оцінками експертів, на нинішній час ці втрати сягають у різних районах області від 8 до 85% рівня 1990 року [12]. Тому першочерговим завданням стратегії розвитку аграрної сфери регіону є відтворення виробничо-ресурсного потенціалу. Ключовим питанням розвитку є накопичення власних джерел фінансування інвестицій та інновацій, що можна назвати пошуком прибутку й ренти [9].

Для кожного району області необхідно узгодити агропромисловий розвиток з інтересами розвитку сільських територій та громад. Стратегія розвитку галузей має будуватися на середньо- й довгострокових планах у кілька етапів:

на *першому етапі* потрібно збалансувати загальну потребу в кінцевій продукції регіону, яка є функцією від чисельності потенційних споживачів і фізіологічних норм споживання, з можливими темпами розвитку сільськогосподарського виробництва;

другий етап характеризує відтворення ресурсного потенціалу за рахунок підвищення інтенсивності використання його складових та необхідних для цього фінансових можливостей;

зміст *третього етапу* реалізації стратегії – розвиток аграрного виробництва за рахунок зіставлення наявних ресурсів із можливостями їх ефективного відтворення й регулювання через ринковий механізм розподілу обмежених ресурсів для ефективнішого їх використання;

четвертий етап передбачає оптимізацію програмних рішень щодо розвитку аграрного сектору через: розгляд варіантів зростання, форм і моделей господарювання, досягнень науки та практики за умов ресурсних

обмежень. Діапазон допустимих рішень знаходиться у межах наявних ресурсів із правкою на можливості підвищення інтенсивності їх використання;

п'ятий етап – обґрунтування стратегії розвитку сільського господарства в АПК – включає розробку пропозицій щодо раціонального розміщення виробництва у відповідних районах і в сільськогосподарських підприємствах та може мати три стадії:

1) попередній розрахунок основних показників розвитку АПК у відповідних районах із визначенням обсягів одержаної продукції й використаних ресурсів;

2) уточнення фактичних структур та обсягів ресурсів з урахуванням регіональних можливостей із метою ефективного їх використання;

3) кооперування виробництва;

на шостому, завершальному, *етапі* оцінюється обраний варіант стратегії розвитку з конкретними можливостями району або окремого агроформування [4].

Більша частина Сумської області знаходиться в лісостеповій зоні, сприятливій для розвитку сільськогосподарського виробництва. Проте, надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси у більшості областей Лісостепу, у т. ч. і в Сумській області, призвело до порушення оптимальних, обґрунтованих співвідношень земельних угідь.

Оптимальне відношення дестабілізуючих чинників (рілля, сади) до стабілізуючих (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги) повинно бути менше одиниці. Це означає, що розораність території має становити для лісостепової зони України 40–45% від загальної площі [3]. У Сумській області із загальної площі 2383,2 тис. га частка ріллі становить 51,8% (1234,2 тис. га) та 72,5% від площі сільськогосподарських угідь. Сіножаті, багаторічні насадження й пасовища займають лише 27,5% сільськогосподарських угідь. Бонітет якості ґрунтів – 39 балів, що відповідає 11 місцю серед областей України. У складі угідь землі з кислими ґрунтами мають 43,5%, дефляційно небезпечні – 23,0 (рілля – 25,1%), піддається водній ерозії близько 19,1% сільськогосподарських угідь (ріллі – 18,3%) [13].

Позитивним моментом зміни структури земельного фонду області є збільшення лісів і лісовкритих площ (на 01.01.2014 р. вона становила 19,2% (456, тис. га), що на 0,4% більше від показника на 01.01.2000 р.). Здебільшого такі зміни відбуваються за рахунок заліснення малопродуктивних земель, частка яких у структурі земель сільськогосподарського призначення досить значна.

Суттєвою проблемою поліпшення землекористування в області є ситуація, яка склалася після реформування сільськогосподарських підприємств, зокрема, у справі землекористування, захисту природного середовища й відновлення родючості ґрунтів. Насамперед необхідно захистити екологічно вразливі території. Слід припинити оранку земель у долинах річок (11 тис. га), що призводить до їх забруднення, відкритих водойм залишками добрив та агрохімікатами. З метою оптимізації землекористування необхідно вилучити й перевести в інші категорії близько 420 тис. га земель [10].

Виходячи з розмаїття природних умов, строкатості ґрунтового покриву, складності конфігурації ґрунтів, в основу концепції підвищення ефективності використання земельних ресурсів, родючості ґрунтів, продуктивності землеробства покладено принципи адаптивного територіального землеустрою із застосуванням ресурсо- і ґрунтозберігаючого землеробства.

Виходячи із соціально-економічної політики держави, на найближчий період для подолання кризового стану в сільськогосподарській галузі використання та охорони земель необхідне проведення превентивних заходів. Дана проблема потребує комплексного розв'язання, що можливо тільки на основі програмно-цільового методу, який забезпечує впровадження передових технологій, системного підходу до еколого-економічного обґрунтування й механізму реалізації, ув'язку наявних ресурсів з організацією виконання.

Серед стратегічних завдань щодо планування використання земель найважливішими на перспективу є: збільшення лісистості території; поетапне встановлення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь у зональних системах землеко-

ристування; дотримання екологічних вимог охорони земель при землевпорядкуванні територій; заборона відведення особливо цінних сільськогосподарських угідь для несільськогосподарських потреб; застосування еколого-економічних важелів впливу на суб'єкт землекористування [10].

Землі сільськогосподарського призначення передбачено використовувати з обмеженням щодо вирощування певних сільськогосподарських культур, розорювання сіножатей і пасовищ, використання деградованих, малопродуктивних, а також техногенно-забруднених земельних ділянок.

Передбачається проведення ґрунтових обстежень сільськогосподарських угідь, геоботанічних обстежень сіножатей та пасовищ. Стабілізація й відновлення родючого потенціалу ґрунтів Сумщини – справа цілком реальна за умови виконання таких заходів: внесення підвищених норм органічних добрив (гною, компостів, соломи, сидератів тощо); застосування обґрунтованих норм і співвідношень елементів живлення мінеральних добрив; вапнування та гіпсування ґрунтів [7].

Заходи щодо збереження ґрунтів і відновлення родючості мають фінансуватися за рахунок таких джерел:

1) кошти місцевих бюджетів (кошти від відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва). За їх рахунок аграрні формування здійснюють: освоєння земель для сільськогосподарських потреб (рекультивация покинутих господарських дворів, хуторів і т.д.); консервацію еродованих, деградованих та малопродуктивних земель; поліпшення сільськогосподарських угідь; виконання робіт щодо відновлення земель, якщо погіршення їх якості

відбулося не з вини власників і користувачів земельних ділянок; економічне стимулювання запровадження заходів щодо використання й охорони земель і підвищення родючості ґрунтів відповідно до регіональних програм; створення лісосмуг, насадження по берегах річок, на ярах, балках та пісках; інші заходи щодо охорони земель; запровадження автоматизованої системи контролю за станом використання й охороною земель; вапнування кислих ґрунтів;

2) кошти землевласників та землекористувачів. Використовують для проведення культуртехнічних робіт, протиерозійних агротехнічних заходів; залуження деградованих і малопродуктивних орних земель; поліпшення сіножатей та пасовищ; внесення органічних і мінеральних добрив; вапнування кислих ґрунтів; гіпсування солонцевих ґрунтів; внесення органічних та мінеральних добрив (табл.);

3) кошти державного бюджету. Здійснюють заліснення територій; освоєння земель для сільськогосподарського використання тощо [3]. У зв'язку з відсутністю власних джерел фінансування у сільськогосподарських підприємствах реальним фактором залучення інвестицій у сільське господарство стає банківський кредит. Інвестиції у сільське господарство Сумської області становили (млн грн): у 1995 році – 32, 0; у 2000-му – 11,0; у 2005-му – 20,7; у 2014 році – 6,8% [13]. Держава має бути ефективним контролером збереження якості землі й недопущення екологічних проблем. Тому необхідно вдосконалювати моніторинг на землях усіх форм власності. Система моніторингу земель передбачає своєчасне виявлення зміни їхнього стану, оцінки, відтворення та ліквідацію наслідків негативних процесів.

Обсяги асигнувань на здійснення заходів програми охорони та поліпшення земель Сумської області за 2007-2015 роки за джерелами фінансування, млн грн

Заходи з охорони та поліпшення земель		Кошти місцевих бюджетів	Кошти землевласників і землекористувачів	Кошти держбюджету
1	Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, рекультивация порушених земель та культуртехнічні заходи	5,9		
2	Протиерозійні агротехнічні заходи		65,7	
3	Створення полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (у т. ч. консервація шляхом заліснення)	2,4		13,3

4	Заходи з підвищення родючості ґрунтів У т.ч:		724,3	
4.1	Роботи по вапнуванню кислих ґрунтів		88,0	
4.2	Агрохімічна паспортизація сільськогосподарських земель		8,7	
4.3	Внесення органічних добрив		264,0	
4.4	Посів сидератів		27,2	
4.5	Внесення мінеральних добрив		323,3	
4.6	Гіпсування солонцюватих ґрунтів		6,6	
5	Економічне стимулювання запровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів	2,0		
6	Розробка документації із землеустрою	2,7		
7	Консервація деградованих та малопродуктивних земель шляхом залуження	2,8	92,4	
Усього		15,8	882,4	13,3

Джерело: [4].

Відповідно до Земельного кодексу України, Законів України “Про охорону земель” і “Про державний контроль за використанням та охороною земель” система моніторингу земель удосконалюватиметься у напрямі: здійснення агрохімічного обстеження ґрунтів, контролю за змінами їх якісного стану, проведення агрохімічної паспортизації земельних ділянок; проведення оцінки потенційних та заподіяних ризиків земельним ресурсам від наслідків надзвичайних екологічних ситуацій природного й техногенного характеру; розробки та запровадження стандартів і нормативів у галузі використання й охорони земель, у тому числі охорони та відтворення родючості ґрунтів [6, 8].

Складна економічна і соціальна ситуація в аграрному секторі сприяла пошуку ефективних шляхів його розвитку, зокрема:

в економічній сфері – підвищення ефективності суспільного виробництва завдяки раціональнішому використанню природно-ресурсного потенціалу: земель, демографічних, природних та економічних ресурсів, поселенської мережі й ін.;

в екологічній сфері – раціональне використання та охорона земель, збагачення довкілля природними елементами ландшафтів, забезпечення техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини шляхом обґрунтування, зокрема, екологічно-припустимих рівнів і режимів використання земель та ін.;

у соціальній сфері – це створення й підтримання повноцінного життєвого середовища, збереження та створення нових робочих місць, усунення суттєвих регіональних

відмінностей в умовах життя, забезпечення рівнодоступності всіх громадян до ресурсів людського розвитку [11].

До основних принципів оптимізації структури природно-аграрної системи належать: забезпечення умов для розширеного відтворення природних ресурсів, засобів виробництва і виробничих відносин; взаємозумовленість форми господарювання й відповідної їй форми землекористування з формою власності на засоби виробництва і землю; орієнтація системи «виробничий колектив» на здобуття максимального прибутку ефективним використанням праці; створення однакових умов для функціонування виробничих колективів незалежно від форм власності; організація сільськогосподарського виробництва на основі високої культури землеробства, що забезпечує екологічну рівновагу та відтворення використовуваних природних ресурсів при обробітку сільськогосподарських культур [2, 4].

Із погляду ефективності формування природно-ресурсного потенціалу природно-аграрна система може бути представлена як сукупність ресурсів (R) [3]:

$$R = R_l + R_c + R_a + R_t + R_w + R_f, \quad (1)$$

де R_l – природні ресурси (земля й вода);

R_c – біологічні ресурси рослинницької галузі (склад і площа оброблюваних сільськогосподарських культур з їх врожайністю, меліоративною дією на землю, стійкістю проти хвороб);

R_a – біологічні ресурси тваринницької галузі (види та поголів'я сільськогосподарських тварин, їхня продуктивність, вихід

гною для відновлення родючості земель й ін.);

R_t – матеріально-технічні ресурси (машини, механізми, матеріали, пально-мастильні матеріали, будівлі та споруди);

R_w – трудові ресурси (постійні й тимчасові найняті робітники, надання трудових послуг на стороні та ін.);

R_f – фінансові ресурси (власні засоби, кредити, виручка і фінансові витрати на покупку й оренду ресурсів).

Баланс продуктивної здатності земельних ресурсів:

$$\sum_k I_k \cdot (P_{sk} + P_{ck}) \leq N_p + N_e + N_a + R_f. \quad (2)$$

Ліва частина нерівності – це витрати наявного потенціалу родючості земель у процесі обробітку сільськогосподарських культур:

I_k – нормативи мінералізації гумусу й витрати основних елементів живлення рослин (N, P, Do) із ґрунту при обробітку певних (k-х) сільськогосподарських культур;

P_{sk} і P_{ck} – обсяги виробництва k-го вигляду продукції рослинництва, призначеної для продажу (P_{sk}) та власного вжитку (P_{ck}).

Права частина нерівності – це можливі шляхи заповнення (відтворення) родючості земель:

N_p – заповнення потенціалу родючості за рахунок природоохоронної організації території, ґрунтозахисної технології обробітку сільськогосподарських культур, що передбачає внесення в ґрунт рослинних залишків;

N_e – заповнення потенціалу родючості за рахунок закупівлі мінеральних та органічних добрив і меліорантів, гербіцидів, пестицидів;

N_a – можливе забруднення довкілля в процесі сільськогосподарського виробництва (тваринницькими стоками, агрохімікатами);

R_p – використання власних ресурсів (що є в наявності або раніше куплених).

$$R_p = R_{f1} + R_{f2} + R_{a1} + R_{a1} + R_{t1}, \quad (3)$$

де R_{f1} – природна родючість ґрунтів сільськогосподарських угідь;

R_{f2} – родючий шар ґрунту, що утворюється, й торф;

R_{a1} – компост із рослинних залишків;

R_{a1} – органічні добрива із стоків тваринницьких ферм і гною;

R_{t1} – раніше заготовлені мінеральні та органічні добрива [11].

У сільському господарстві часто має місце суперечлива ситуація: поліпшення забезпеченості необхідними виробничими ресурсами супроводжується зниженням ефективності їх використання. Це зумовлює необхідність оцінки складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств і ступеня його використання.

Відсутні надійні нормативи витрат ресурсів на виробництво одиниці сільськогосподарської продукції, диференційовані по природно-економічних зонах та напрямках спеціалізації.

При обґрунтуванні способу кількісного визначення природно-ресурсного потенціалу, на нашу думку, потрібно виходити з таких передумов: різні види ресурсів неоднаково впливають на господарські результати, що зумовлено їх специфічністю й незамінністю; у кожному агроформуванні ресурси можуть знаходитися в різних співвідношеннях, що позначається на результатах господарювання; зі зміною рівня забезпеченості формувань відповідними ресурсами змінюються показники їх господарської діяльності [5].

Висновки. Складна сучасна економічна і соціальна ситуація в аграрному секторі зумовлена:

відсутністю в суспільстві зрозумілої та прийнятної для всіх його громадян національної ідеї розбудови країни й ролі сільськогосподарства у забезпеченні соціальної стабільності та економічного зростання суспільства;

невизнанням при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва з іншими галузями й сферами діяльності економіки, що викликано сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю термінів виробничих циклів і, відповідно, уповільненим оборотом капіталу;

незадовільним законодавчим захистом прав власності селян на землю та майно;

невідповідністю програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

некомплектністю та непослідовністю розв'язання завдань аграрної реформи в Україні, відставанням створення відповідних економічних механізмів, забезпечення ефективної цінової політики й фінансового обслуговування виробництва, включення вартості земель сільськогосподарського призначення в економічний обіг, стимулювання запровадження інновацій та розвитку інтеграційних партнерських відносин в агропромисловому виробництві;

відсутністю паритетних економічних відносин між аграрним сектором й іншими галузями національної економіки та державної політики підтримки формування рівноважних умов відтворення у сільському господарстві;

традиційно обмеженою державною підтримкою облаштування сільських територій;

передачею об'єктів соціальної сфери сільгосппідприємств до державної й комуналь-

ної власності без належного фінансування їх утримання;

відсутністю умов і заходів щодо підвищення продуктивної зайнятості, створення додаткових робочих місць у сільській місцевості та збільшення рівня доходів;

відсутністю системного кредитного забезпечення й страхового обслуговування сільського господарства;

недостатньо розвиненою інфраструктурою аграрного ринку, тінізацією каналів збуту сільськогосподарської продукції, їх монополізацією торговим і фінансовим капіталом;

неефективною державною політикою щодо створення умов для розвитку кооперативних та інших некомерційних об'єднань сільськогосподарських товаровиробників у сфері заготівлі, переробки, реалізації продукції й фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків від господарств до споживача;

відсутністю професійного інформаційного забезпечення селянства щодо знань та навичок господарювання в ринкових умовах.

Список використаних джерел

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: [інформ.-аналіт. зб. ; за ред. Саблука П.Т. та ін.]. – К.: ІАН УААН, 2008. – 648 с. (вип. № 5).
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В.А. Борисова. – Суми: Вид-во «Довкілля», 2003. – 328 с.
4. Бланк І.А. Финансовая стратегия предприятия / И.А. Бланк. – К.: Ника-ЦЕНТР, 2006. – 520 с.
5. Булат М.А. Напрями державної бюджетної підтримки сільського господарства / М.А. Булат // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 46-50.
6. Загальнодержавна комплексна програма розвитку українського села на період до 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gov.rada.ua/document.
7. Лендел М.А. Оцінка елементів та функцій сільськогосподарських ресурсів / М.А. Лендел // Економіка України. – 1992. – № 9. – С. 65.
8. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
9. Мельник Л.В. Інноваційно-інвестиційна регіональна політика: напрямки і перспективи / Л.В. Мельник : [36. наук. праць „Проблеми раціонального використання соціально-економічного і природно-ресурсного потенціалу регіону”] // НУВГП. – 2006. – № 1. – С. 287.
10. Про затвердження Положення про моніторинг на землях сільськогосподарського призначення. Наказ Міністерства аграрної політики України від 26.02.2004, №51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>.
11. Проблеми та шляхи розвитку рентної політики в Україні / [Бистряков І.К., Данилишин Б.М., Веклич О.О. та ін.]. – К., 2007 – 84 с.
12. Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007-2015 роки. Додаток до рішення обласної ради п'ятого скликання від 27.07.2007.
13. Ресурсний потенціал АПК: концептуальні засади і механізми збалансованого відтворення та ефективного використання: [зб. наук. праць НАНУ ; ред: В.М. Трегубчук та ін.] – К. : Ін-т екон. НАНУ, 2002. – 100 с.
14. Саблук П.Т. Підприємництво в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік. – К., 1997 [98]. – 514 с.
15. Стан сільського господарства України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Статистичний щорічник Сумщини за 2013 рік. Державна служба статистики України. – Суми, 2014. – 644 с.
17. Lester A. Digman. Strategic Management: Concepts, Processes, Decisions. – 5th edition, Dame Publications INC, 1999.
18. Marris R. A model of the Managerial Enterprise. – Quarterly Journal of Economics, 1963. vol. 77. – P. 185-209.
19. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N.Y.-L., Doubleday / Currency, 1997. Copyright. – T.A. Stewart 1997).
20. Edvinsson L., Malone M.S. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brain-power. – New York: Harper Business, 1997.
21. Patricia Ordonez de Pablo's. Intellectual capital statements: what pioneering firms from Asia and Europe are doing now (International Journal of Knowledge and Learning.— 2005.— Vol. 1.— №3.— PP. 249-268). Источник: <http://www.management.com.ua/ims/ims121.html21e>.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014 р.

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики України: хід осінньо-польових робіт

Станом на 05.12.2014 року

I. Збирання сільськогосподарських культур

Зернові та зернобобові культури обмолочено на площі 14,6 млн га (98%) при врожайності 43,6 ц/га (у 2013 р. – 40,8 ц/га), намолочено 63,7 млн т зерна, в тому числі кукурудзи – 27,1 млн т.

Найвища урожайність зернових у Хмельницькій – 64,1 ц/га, Вінницькій – 61,4, Сумській – 60,0, Київській – 59,7, Черкаській – 57,7 ц/га областях.

Цукрові буряки зібрано на площі 330 тис. га (99% до прогнозу), накопано 15,4 млн т при врожайності 466 ц/га. Нині працює 24 цукрових заводів (у 2013 р. – 17). Від початку виробництва вони переробили 13,3 млн т цукрових буряків і виробили 1877,4 тис. т цукру (у 2013 р. – 1069,5 тис. т).

II. Стан посівів озимих культур

Обстеження посівів озимих зернових культур станом на 04.12.2014 р. показує, що сходи одержано на площі 7,2 млн га (95% до посіяних), з них у доброму та задовільному стані 5,9 млн га (82%), слабкому та зрідженому стані – 1,3 млн га (18%). За експертною оцінкою 5% посівів (410 тис. га) не утворили сходів. Найбільше таких площ в Одеській, Миколаївській, Кіровоградській та Луганській областях.

Подальший стан посівів особливо тих, що не зійшли, слабких та зріджених у вирішальній мірі буде залежати від погодних умов, у першу чергу від кількості опадів і температурного режиму.

III. Міндобрива

На 05.12.2014 р., за оперативними даними областей, з урахуванням перехідних залишків у наявності (без АР Крим, Донецької, Луганської областей) є 654 тис. т, або 97% до заявленого обсягу.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 336.1

*О.В. МАРЦЕНЮК–РОЗАРЬОНОВА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет*

Шляхи подолання дефіцитності бюджету

Постановка проблеми. Стан загальнодержавних фінансів – один із найважливіших економічних показників кожної країни. Щойно держава стала планувати свої доходи, як з'явилася проблема їх збалансування, у тому числі за рахунок бюджетного дефіциту. Зростання останнього спричиняє в країні посилення інфляційних процесів, кризу у сфері державних фінансів, грошової системи, зростання диференціації в доходах і, як наслідок, погіршення соціально-економічного стану в суспільстві. Бюджетний дефіцит характерний нині більшості розвинутих країн, він є індикатором стану економіки, тому це проблема часу, їй приділяється традиційно багато уваги як із боку фахівців-економістів, так і країни загалом.

Проблеми фінансування дефіциту державного бюджету є надзвичайно важливими в науковому плані. Існують різні погляди щодо результативності проведення таких операцій. Це пов'язано з тим, що дефіцитне фінансування неоднозначно впливає на розвиток країни. Досягнення позитивних результатів нерідко супроводжується виникненням негативних наслідків, які можуть навіть перевищити заплановані поліпшення. У періоди економічних криз та фінансових потрясінь проблеми зведення бюджету з дефіцитом і забезпечення його фінансування ще більше ускладнюються. Дослідження проблем виникнення й подолання бюджетного дефіциту є особливо актуальним на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням бюджетного дефіциту, причинам його виникнення та способам збалансування займаються багато відомих вітчизняних та іноземних економістів, серед

яких: Л. Гордєєва, Л. Довгань [1], Н. Редіна, К. Самсонова, Р. Колеснікова, Н. Білоусова, С. Федосова, В. Опаріна, В. Дем'янишина, В. Кудряшова, Р. Максимів [3], І. Нечаук [4], Л. Омелянович, Н. Орловська [5], Л. Сафонова, Т. Паєнтко [8] й інші. Деякі з авторів розцінюють бюджетний дефіцит як негативне явище, оскільки його фінансування на основі грошової емісії веде до інфляції, за допомогою не емісійних засобів – до зростання державного боргу. Інші ж звертають увагу на позитивний вплив його фінансування, тому що воно розширює сукупний попит, який у свою чергу впливає на зростання виробництва та зайнятості. Але негативних наслідків бюджетний дефіцит має більше, ніж позитивних.

Мета статті – дослідження проблем і визначення шляхів подолання бюджетного дефіциту в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Бюджетний дефіцит – це фінансове явище, що необов'язково належить до ряду надзвичайних подій. У сучасному світі немає держави, яка в ті чи інші періоди своєї історії не зіткнулася б із бюджетним дефіцитом. Як правило, бездефіцитні бюджети мають лише ті країни, які володіють дорогими природними ресурсами.

В Україні бюджетні дефіцити набули хронічного характеру, що спричиняло поглиблення фінансової нестабільності. Вони дають поштовх інфляційним процесам та відволікають значні обсяги фінансових ресурсів із приватного сектору [5, с. 29].

Дефіцит бюджету не можна однозначно оцінювати позитивно або негативно, оскільки все залежить від природи походження дефіциту й способу його фінансування. Як-

що мова йде про активний дефіцит, коли держава інвестує в економіку, стимулюючи зростання ВВП, то такий дефіцит є інструментом фіскального регулювання економіки. Якщо ж маємо справу з пасивним дефіцитом, коли кошти спрямовуються на покриття поточних видатків (у т. ч. соціальних трансфертів), то дефіцит є інституціональною деформацією, яка гальмує економічний розвиток.

Бюджетний дефіцит і невиконання дохідної частини усіх бюджетів викликано рядом об'єктивних та суб'єктивних причин:

недосконалістю фінансового й податкового законодавства з питань організації справляння платежів і забезпечення наповнюваності бюджетів усіх рівнів. Обсяги "тіньового" сектору економіки коливаються в межах 50% ВВП. З цієї причини бюджети усіх рівнів недоодержують щорічно понад 10 млрд грн;

недостатнім контролем із боку держави щодо руху готівки та наявністю неконтрольованих її потоків поза банківськими установами, що призводить до ухиляння від оподаткування понад третини платників податків;

спадом виробництва ВВП. Втрати доходів бюджету з цієї причини становлять близько 1 млрд грн;

погіршенням розрахунково-платіжної дисципліни й зростанням заборгованості підприємств перед бюджетом. Недонадходження до бюджету з цього приводу становлять 5 млрд грн;

зростанням обсягів бартерних операцій, що призводить до щорічних втрат доходів бюджету в розмірі 1,5-2 млрд грн [4, с. 211].

Бездефіцитний бюджет – об'єктивна вимога нормального економічного розвитку держави, що зумовлює необхідність проведення бюджетно-податкової політики.

Фактичний дефіцит державного бюджету складається під впливом дискреційної бюджетно-податкової політики (структурний

дефіцит) і циклічних коливань в економіці (циклічний дефіцит). Перевищення фактичного дефіциту над структурним дає циклічний дефіцит, а перевищення структурного дефіциту над фактичним, навпаки, циклічний надлишок. Зміна абсолютного розміру циклічного дефіциту визначається змінами в структурі податків і державних витрат, автоматична зміна яких відповідає змінам рівня реального обсягу виробництва, інфляції та безробіття залежно від фази економічного циклу.

В Україні формування бюджету з дефіцитом зумовлюється тим, що існує велика необхідність у проведенні негайних реформ у багатьох сферах життєдіяльності держави, фінансуванні розвитку інфраструктури, поліпшенні якості адміністративних і соціальних послуг. Для їх забезпечення необхідно залучити додаткові джерела фінансування активнішим використанням економічного потенціалу країни. Надходження до бюджету безпосередньо залежать від стану виробництва. У свою чергу можливість утримувати соціальну сферу, забезпечувати належний рівень соціального захисту населення залежить від обсягів надходжень до бюджету. Країна останніми роками подвоїла свої борги. Це не просто багато, це катастрофічні цифри. Вплив грошей із бюджету значно перевищує надходження (деклароване збільшення дохідної частини Державного бюджету України на 2014 рік порівняно з бюджетом минулого року на 5,8% (до 392,4 млрд грн) відбудеться виключно за рахунок потенційної інфляції) [2].

Цілком ідеального варіанта рівноваги існувати не може, тому постає проблема розподілу коштів та поповнення державного бюджету. Однією з головних проблем є перевищення видатків над доходами, тобто дефіцит бюджету. Для детальнішого подальшого дослідження стану дефіциту бюджету проаналізуємо деякі показники (табл.).

Державний бюджет України з 2010 по 2014 роки*

Рік	Доходи		Витрати		Сальдо	% ВВП (дефіцит бюджету)
	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	
2010	240 477,1	22,21	303 596,4	28,04	64 416,8	5,95
2011	314 572,5	23,89	333 459,5	25,33	23 554	1,79

2012	445 400	31,61	395 661,8	28,08	53 387,4	3,79
2013	339 180	24,07	403 403	28,63	64 708	4,59
2014	392 600	23,75	471 300	28,51	71 600	4,33

*Джерело: Закон України «Про державний бюджет України на 2014 рік» [2].

Аналізуючи дані Міністерства фінансів України можна простежити, що доходи держбюджету за 2010 рік становили 240 млрд 477,1 млн грн, видатки – 303 млрд 596,4 млн грн, а дефіцит держбюджету – 64 млрд 416,8 млн грн.

Дефіцит держбюджету в 2011 році порівняно з 2010-м скоротився в 2,7 раза – до 23,554 млрд грн. Доходи держбюджету в 2011 році становили 314 млрд 572,5 млн грн, що на 73 млрд 957,2 млн грн (30,7%) більше, ніж відповідний показник у 2010 році. Витрати в 2011 році дорівнювали 333 млрд 459,5 млн грн. За 2012 рік дефіцит становив 53 млрд 387,4 млн грн. Порівняно з 2011-м, він збільшився в 2,3 раза. Доходи 2012 року були 445,4 млрд грн, а витрати – 395,6 млрд грн.

Дефіцит Державного бюджету України в 2013 році – 64,708 млрд грн, що на 21,2% більше, ніж у 2012-му. В 2013 році доходи держбюджету становили 339,180 млрд грн – на 2% нижче, ніж у 2012 році, а витрати держбюджету в 2013 році – 403,403 млрд грн, що на 2% більше, ніж роком раніше. Касові видатки загального фонду становили 360,841 млрд грн [6].

Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» доходи у держбюджеті становлять 392,6 млрд грн, а обсяг видатків і надання кредитів передбачено у розмірі 471,3 млрд грн. Граничний обсяг дефіциту заплановано на рівні 71,6 млрд грн, що дорівнює близько 4,33% ВВП [2].

Заплановано нереалістичні доходи бюджету – 392,6 млрд грн. Причому 325 млрд грн – це податкові надходження (83%). Зростання доходів порівняно з минулим роком (351, 1 млрд грн) на 11,8%. Це при падінні економіки в 2013 році на 0,6%. Тобто, однозначно потрібно зазначити про завищений прогноз основних макропоказників, як й у випадку з бюджетом на 2013 рік [6].

В Україні розв'язання проблем із незбалансованістю бюджету розпочалося з при-

йняття Програми економічних реформ Президента України на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", нової редакції Бюджетного кодексу, прийняття Податкового кодексу, Закону України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи".

Проте для покриття дефіциту бюджету уряд України використовує неефективні джерела: приватизація державного майна, облігації внутрішньої державної позики, зовнішні запозичення. Метою проведення державних запозичень є покриття бюджетного дефіциту на державному і регіональному рівнях, цільового фінансування різноманітних програм, поповнення необхідних резервних активів, а також рефінансування раніше здійснених державних запозичень.

За даними Міністерства фінансів України, протягом останніх півтора року обсяги державного боргу зросли з 473 млрд грн до 552 млрд, в основному ріст був зумовлений суттєвим збільшенням внутрішніх запозичень, які з початку 2012 року до жовтня 2013-го зросли з 173 млрд 707,7 млн грн до 261 млрд 529 млн грн [6].

З одного боку, внутрішні запозичення є менш небезпечними ніж зовнішні, адже вони не спонукають до вивезення матеріальних цінностей із країни, а до перерозподілу доходів у середині її, з іншого – вони стимулюють інфляцію та знижують інвестиційну активність. Вагомою складовою зростання внутрішнього боргу є заборгованість уряду в секторі господарських відносин із реальним (виробничим) сектором економіки.

Держборг України відносно ВВП не знає суттєвих змін, хоча внутрішня його частина постійно збільшується, а до 2016 року МВФ прогнозує його скорочення до 35%. Найбільший обсяг боргу відносно ВВП в нашій країні був зафіксований у 1999 році – 61%, найменший у 2007-му – 12,3% [6].

Відповідно до законопроекту № 3000, який оприлюднений на сайті Верховної Ради,

обсяг державних запозичень на 2014 рік прогнозується у сумі 151 895,4 млн грн, що на 22 492,5 млн більше плану на 2013 рік, у тому числі: зовнішні — 36 975,0 млн грн, або на 435 тис. грн більше плану на 2013 рік, внутрішні — 114 920,4 млн грн, або на 22 057,5 млн грн більше плану на 2013 рік. Таким чином, зовнішні запозичення в 2014 році становили 24,3% від загального обсягу надходжень, а внутрішні — 75,7%, сказано в пояснювальній записці до законопроекту. Граничний обсяг державного боргу на 31 грудня 2014 року в проекті держбюджету визначено у сумі 580,1 млрд грн [7].

Основною причиною росту запозичень у нашій країні є неспроможність фінансування соціальних програм і постійний дефіцит платіжного балансу, а в розвинутих країнах світу основна маса запозичень спрямовується на реалізацію масштабних національних проектів, розвитку інфраструктури та перспективних галузей економіки.

Найкращим з існуючих методів скорочення державного боргу є зростання обсягів експорту товарів і послуг, які сприяють надходженню грошової маси в країну, як результат — надходжень до бюджету. Проте порівняно з січнем-серпнем 2012 року, за даними Держслужби статистики, в Україні зафіксовано скорочення експорту товарів на рівні 9,1%, тому така перспектива для нашої країни є малоімовірною [1, с.123].

Висновки. Проблема подолання дефіциту бюджету в Україні є однією з найважливіших та найсуперечливіших фінансових проблем.

Низькі темпи розвитку світової економіки й економіки країн Єврозони, нестабільність на світових фінансових і товарних ринках вплинули на економічний розвиток України у 2013 році, особливо орієнтованих на експорт галузей економіки. Відповідно уточнення очікувань щодо розвитку економіки у 2013 році вплинуло на коригування основних макроекономічних показників, які використовували для розрахунків показників проекту Державного бюджету України на 2014 рік, порівняно з показниками, що враховані у проекті Основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік.

Для забезпечення досягнення рівня дефіциту в запланованих межах у 2013-2014 роках більшість країн, зокрема й Україна, вимушені проводити жорстку бюджетну політику щодо скорочення видатків бюджету, в тому числі соціальних, а також підвищення податкового навантаження на економіку [3, с. 14].

Бюджетний дефіцит вимагає постійного пошуку шляхів його подолання, тобто збалансування доходів і витрат бюджету. З метою зниження бюджетного дефіциту необхідно:

- забезпечити оптимальний рівень податкових вилучень для формування бюджетів усіх рівнів та створення сприятливих умов для підприємницької діяльності;

- залучити до інвестиційної сфери особисті заощадження населення;

- забезпечити фінансову підтримку малого й середнього бізнесу шляхом розробки і виконання цільових програм розвитку малого та середнього підприємництва;

- посилити відповідальність суб'єктів господарювання та їхніх керівників, зокрема особисту майнову та кримінальну відповідальність, за дотриманням вимог законодавства, своєчасність і повноту розрахунків із бюджетом та державними позабюджетними фондами;

- скоротити видаткову частину бюджету: зменшити витрати на фінансування управлінських структур, створити жорсткий контроль за виплатою державних коштів;

- перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;

- запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування рівня показників, що беруться за основу формування доходів і видатків бюджету, використовувати при бюджетному плануванні нормативи бюджетної забезпеченості;

- удосконалити нормативно-правове забезпечення бюджетного процесу.

На сучасному етапі уряд повинен постійно контролювати розмір бюджетного дефіциту, інакше він дестабілізує впливатиме на соціально-економічний розвиток країни. Необхідно приділяти більше уваги збільшенню доходів держави поліпшенням податкової системи, удосконаленням приватиза-

ції державного житла, поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання та створенням привабливого інвестиційного

середовища для поживлення інвестиційної діяльності й нарощування обсягів інвестицій у національну економіку.

Список використаних джерел

1. Довгань Л.П. Теорія і практика фінансування дефіциту Державного бюджету України на сучасному етапі / Л.П. Довгань, І.О. Пімонова // Зб. наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 118-125.
2. Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01. 2014 р., № 719-VII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
3. Максимів Р.Д. Бюджетний дефіцит в Україні та шляхи його подолання / Р.Д. Максимів // Тенденції розвитку економіки у 2014 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 31 січ. 2014 р.) – С. 13-16.
4. Нечаюк І.Б. Шляхи подолання негативних наслідків бюджетного дефіциту в державі / І.Б. Нечаюк // Економічний форум. – 2014. – Вип. 1. – С. 209-213
5. Орловська Н. Дефіцит державного бюджету і джерела його фінансування / Н. Орловська // Вісн. НБУ. – 2010. – №5. – С. 28-30.
6. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
7. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Паєнтко Т.В. Інституціональна природа дефіциту бюджету та державного боргу в Україні / Т.В. Паєнтко // Економіка промисловості. – 2013. – № 1-2 (61-62). – С. 181-187.
9. Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік: Розпорядження КМУ від 27.03.2013 р. № 213-р.
10. Owsiak S. Finanse publiczne. Teoria i praktyka / S. Owsiak. – Warszawa: WNPWN, 2001. – 562 s.
11. Rutkowski A. Zarządzanie finansami /A. Rutkowski. – Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 2003.
12. Finanse / Red. nauk. J. Zarzecki. – Białystok: WSE, 2000. – Т. 1,2.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014 р.

*

УДК 368.5 63.002.2:133.2

Ю.В. АЛЕСКЕРОВА, кандидат экономических наук,
старший научный сотрудник, докторант
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

Агрострахование как инструмент управления рисками в сельском хозяйстве

Постановка проблемы. Сельскохозяйственное производство характеризуется высокой степенью рисков. Это связано с тем, что оно является сферой деятельности, на успешность которой в значительной степени влияют разнообразные погодные и климатические факторы, действие которых во многих случаях контролировать невозможно. К тому же сельскохозяйственные производители сталкиваются и с таким рисками, как колебание цен, изменения урожайности, не-

последовательность государственной политики. Следствием действия этих рисков являются значительные колебания доходов по годам. К этому следует прибавить риски стихийных бедствий и чрезвычайных ситуаций. Вполне понятно, что такие естественные опасности, как засуха, град, паводок, могут привести к очень серьезным производственным потерям. Поэтому во многих странах государство активно вмешивается в ситуацию, пытаясь таким способом уменьшить проблемы, связанные с рисками сельхозпроизводства. Однако на данном этапе лишь государственными интервенциями де-

© Ю.В. Алескерова, 2014

ції державного житла, поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання та створенням привабливого інвестиційного

середовища для поживлення інвестиційної діяльності й нарощування обсягів інвестицій у національну економіку.

Список використаних джерел

1. Довгань Л.П. Теорія і практика фінансування дефіциту Державного бюджету України на сучасному етапі / Л.П. Довгань, І.О. Пімонова // Зб. наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 118-125.
2. Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01. 2014 р., № 719-VII (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
3. Максимів Р.Д. Бюджетний дефіцит в Україні та шляхи його подолання / Р.Д. Максимів // Тенденції розвитку економіки у 2014 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 31 січ. 2014 р.) – С. 13-16.
4. Нечаюк І.Б. Шляхи подолання негативних наслідків бюджетного дефіциту в державі / І.Б. Нечаюк // Економічний форум. – 2014. – Вип. 1. – С. 209-213
5. Орловська Н. Дефіцит державного бюджету і джерела його фінансування / Н. Орловська // Вісн. НБУ. – 2010. – №5. – С. 28-30.
6. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.
7. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Паєнтко Т.В. Інституціональна природа дефіциту бюджету та державного боргу в Україні / Т.В. Паєнтко // Економіка промисловості. – 2013. – № 1-2 (61-62). – С. 181-187.
9. Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік: Розпорядження КМУ від 27.03.2013 р. № 213-р.
10. Owsiak S. Finanse publiczne. Teoria i praktyka / S. Owsiak. – Warszawa: WNPWN, 2001. – 562 s.
11. Rutkowski A. Zarządzanie finansami /A. Rutkowski. – Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 2003.
12. Finanse / Red. nauk. J. Zarzecki. – Białystok: WSE, 2000. – Т. 1,2.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014 р.

*

УДК 368.5 63.002.2:133.2

Ю.В. АЛЕСКЕРОВА, кандидат экономических наук,
старший научный сотрудник, докторант
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

Агрострахование как инструмент управления рисками в сельском хозяйстве

Постановка проблемы. Сельскохозяйственное производство характеризуется высокой степенью рисков. Это связано с тем, что оно является сферой деятельности, на успешность которой в значительной степени влияют разнообразные погодные и климатические факторы, действие которых во многих случаях контролировать невозможно. К тому же сельскохозяйственные производители сталкиваются и с таким рисками, как колебание цен, изменения урожайности, не-

последовательность государственной политики. Следствием действия этих рисков являются значительные колебания доходов по годам. К этому следует прибавить риски стихийных бедствий и чрезвычайных ситуаций. Вполне понятно, что такие естественные опасности, как засуха, град, паводок, могут привести к очень серьезным производственным потерям. Поэтому во многих странах государство активно вмешивается в ситуацию, пытаясь таким способом уменьшить проблемы, связанные с рисками сельхозпроизводства. Однако на данном этапе лишь государственными интервенциями де-

© Ю.В. Алескерова, 2014

лу не поможешь, и на первый план выходит вопрос разработки и внедрения систем и стратегий рисков управления ими, которые базируются на рыночных механизмах и отвечают правилам Всемирной торговой организации (ВТО). Данный вопрос актуален и для Украины. Поэтому агрострахование является инструментом управления рисками в сельском хозяйстве.

Согласно стандартам управления рисками, риск – это комбинация вероятности события и его последствий (ISO/IEC Guide 73) [15].

Несмотря на наличие большого количества методов воздействия на риски и инструментов, которые при этом можно использовать, принципиально, как приведено в учебниках финансового менеджмента, можно выделить четыре основных решения в этой области, в рамках которых возможны вариации по выбору инструментов и степени во-

здействия [7]: избегание риска – отказ от совершения тех или иных действий, принятия решений, характеризующихся высоким риском; контроль и предупреждение риска – собственное удержание риска при активном воздействии на него, направленном на снижение вероятности наступления рискового события или снижения потенциального ущерба от наступления рискового события; сохранение риска – применяется в случаях, когда риск находится на приемлемом уровне; передача риска – передача третьим лицам в случаях, когда воздействие на риск со стороны компании невозможно или экономически не оправдано, а уровень риска превышает допустимый для компании. Передача осуществляется при помощи страхования, а также финансовых рынков. Классическая схема рисков приведена на рисунке 1.

Риски	Метод покрытия
<i>Общекорпоративные риски</i>	
Стратегические	Планирование действий в кризисных ситуациях, процедуры формирования и изменения стратегии компании, процедуры оценки рисков при выборе стратегических альтернатив, слияниях и поглощениях
Коммерческие	Планирование деятельности в кризисных ситуациях, контроль качества продукции и выполнения обязательств по заключенным контрактам, мониторинг деятельности конкурентов
Правовые	Мониторинг законодательства, контрактные оговорки, мониторинг конфликтных ситуаций
Персонала	Кадровые решения, создание внутренней корпоративной культуры, совершенствование систем мотивации, взаимодействие с профсоюзами, доконфликтное урегулирование споров, страхование ответственности работодателя, директоров и менеджеров
Информационные	Адекватное проектирование информационных потоков, процедуры защиты информации, использование резервных хранилищ данных
Политические	Страхование политических рисков, контрактные оговорки, обременение зарубежных предприятий задолженностью, в том числе через международные организации, управление денежными средствами с целью минимизации прибыли зарубежных активов, координация работы с местными властями
Имиджевые	Развитие связей с общественностью, информационное сопровождение деятельности компании, раскрытие информации, планирование деятельности в кризисных ситуациях

Рис. 1. Классическая схема рисков и источников их покрытия

Источник: [7].

Поэтому во многих странах государство активно вмешивается в ситуацию, пытаясь таким образом уменьшить проблемы, связанные с рисками сельхозпроизводства. Однако ныне одних государственных интервенций недостаточно, и на первый план выходит вопрос разработки и внедрения системы и стратегий управления рисками, основанных на рыночных механизмах и соответствующих правилам ВТО.

Следует отметить, что «в экономической науке советского периода проблема оценки риска представляла, прежде всего, академиче-

ский интерес. Эта проблема рассматривалась, главным образом, в экономико-математической литературе, где предлагались различные методы оценки риска в экономических системах с использованием аппарата программирования, имитационного моделирования, теории вероятности и математической статистики. Однако практическое применение данных работ имело весьма ограниченный характер» [3]. Актуальность и необходимость государственного регулирования уровня рисков в сельском хозяйстве отражено в соответствующем Законе Украины [8].

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме агрострахования и управления рисками посвящены труды ученых: В. Андрийчука, К. Базилевича, А. Бакирова, А. Гаманкова, А. Головки, А. Дзюбюка, А. Никитина [12], А. Салимгареева [13], И. Соколова [14], Р. Шинкаренко [16], Р. Бокушева, О. Хайдельбах [4], М. Ямпольского и др.

По исследованиям И.Д. Ахмедовой [3], существующие ныне подходы и методики по оценке рисков весьма разнообразны, а «при выборе конкретной методики в определенной сфере деятельности оцениваются качественная и количественная составляющие риска как взаимодополняющих друг друга вида. Причем, если качественная оценка представляется в достаточно простой форме, то количественная отличается не только многообразием, но и сложностью представления (в баллах, процентах, денежных и натуральных показателях, в абсолютном выражении и в расчете на единицу вложенного капитала, с выделением по показателю величины возможных потерь зон допустимого, критического и иных видов риска)».

Как считает эксперт страхового рынка Р. Шинкаренко [16], «Агрострахование значительно отличается от других видов страхового страхования, поскольку страхуются биологические объекты, находящиеся в развитии. Так, при страховании урожая сельскохозяйственных культур на страхование изначально принимаются ростки растений, которые через определенный период должны сформировать урожай, то есть товарную продукцию. Мы имеем дело совершенно с другим профилем риска, так как осуществляется страхование объекта, которого на момент страхования как бы не существует. Вернее, страхуются растения, которые должны сформировать урожай, и он должен быть получен в определенной форме и в определенном состоянии к окончанию действия договора страхования» [16].

Как позиционируют свой продукт страховщики [1], страхование является относительно недорогим по сравнению с другими способами управления рисками. В случае полной или частичной утраты урожая можно будет покрыть свои убытки за счет страховых выплат. Это дает возможность стабили-

зировать свои доходы и продолжать работать без длительных перерывов в работе или проблем с финансовой устойчивостью.

Компенсация убытков благодаря страхованию дает возможность своевременно рассчитаться с переработчиками, поставщиками материально-технических ресурсов и другими партнерами. Агрострахование побуждает к использованию современных технических и технологических достижений, в частности, применение надежных средств защиты урожая. Таким образом, оно способствует повышению эффективности производства в аграрном секторе, позволяет вернуть взятые в кредит средства за счет страхового возмещения в случае наступления неблагоприятного события и облегчает доступ сельхозпроизводителей к кредитным ресурсам, что на данном этапе в Украине является очень важным.

Цель статьи – сформировать подходы к управлению рисками и на этой основе создать оптимальный механизм аграрного страхования как инструмента управления рисками в сельском хозяйстве, их классификацию и осуществить поиск стратегических решений преодоления риска.

Изложение основных результатов исследования. Сущность страхования заключается в передаче большей части (стоимости) риска другой стороне за согласованную плату на определенное время и на определенных условиях.

Главная цель страхования аграрных рисков заключается в компенсации имущественного ущерба урожая, вызванного влиянием природно-климатических явлений. Хотя собственно проблема аграрных рисков шире, поскольку тема привлечения финансирования и кредитования аграрного сектора последние несколько лет остается наиболее обсуждаемой. Например, компания Агроиншуранс Интернешнл уже несколько лет ведет мониторинг темы риск-менеджмента в агрофинансировании и агрокредитовании. Активная коммуникация с банками, страховыми компаниями и агропроизводителями послужили толчком к детальному изучению этого рынка, а в 2013 году она инициировала проведение Международного форума по управлению рисками в агрофинансировании и агрокредитовании [1; 16].

Финансовые инструменты, используемые в аграрном секторе, сопряжены с методиками управления рисками, которые существенно влияют на объем финансирования и инвестиции в развитие сельского хозяйства. Отметим, что уровень потенциальных рисков в этой отрасли намного выше, если сравнивать с другими секторами экономики. Однако достаточно высокая рентабельность (18-25%) сельхозпроизводства и его стабильное развитие в течение последних 5 лет привлекают внимание все большего количества инвесторов, банков и других компаний, которых не пугают даже высокие риски [1].

Та же Консалтинговая компания ООО «Агроиншуранс Интернешнл» провела аналитическое исследование рынка агрострахования в Украине по итогам деятельности ведущих агростраховщиков 2013 года. По результатам 2013 года рынок агрострахования Украины составил 16,5 млн дол. США. При осуществлении обещанного субсидирования страхования с государственной поддержкой, как считают эксперты компании, сборы премий в 2014 году могут превысить 300 млн грн.

Сумма страховых платежей по виду страхования посевов за 2013 год составила 136,3 млн грн, что на 64,2 млн грн, или на 89%, больше показателей прошлого года. А

в 2012 году оказывалась государственная поддержка сельскохозяйственным товаропроизводителям путем компенсации 50% стоимости страховых платежей при страховании озимой пшеницы на период перезимовки на сумму 70 млн грн. Эксперты, опираясь на опыт Международного института управления сельскохозяйственными рисками (IIARM), оценили, что в целом объем аграрного страхования составил 270 млн грн, в т.ч. страхования посевов озимой пшеницы с государственной поддержкой – 120-140 млн грн (включая косвенную поддержку) [16].

Исследование основывалось на данных, предоставленных компаниями: Украинская аграрно-страховая компания (УАСК), АСКА, ИНГО Украина, ПЗУ Украина, Оранта, Доминанта, Страховые гарантии и Брокбизнес. В 2013 году вышеперечисленные компании обслуживали более 98% рынка агрострахования в Украине, что дает основания назвать их ведущими страховщиками в области страхования сельскохозяйственных рисков.

Исследование показало, что лидерами рынка по количеству заключенных договоров стали: СК Доминанта – 344 договора, УАСК (Украинская аграрно-страховая компания) – 289 договоров, СК Страховые гарантии – 272 договора (рис. 2).

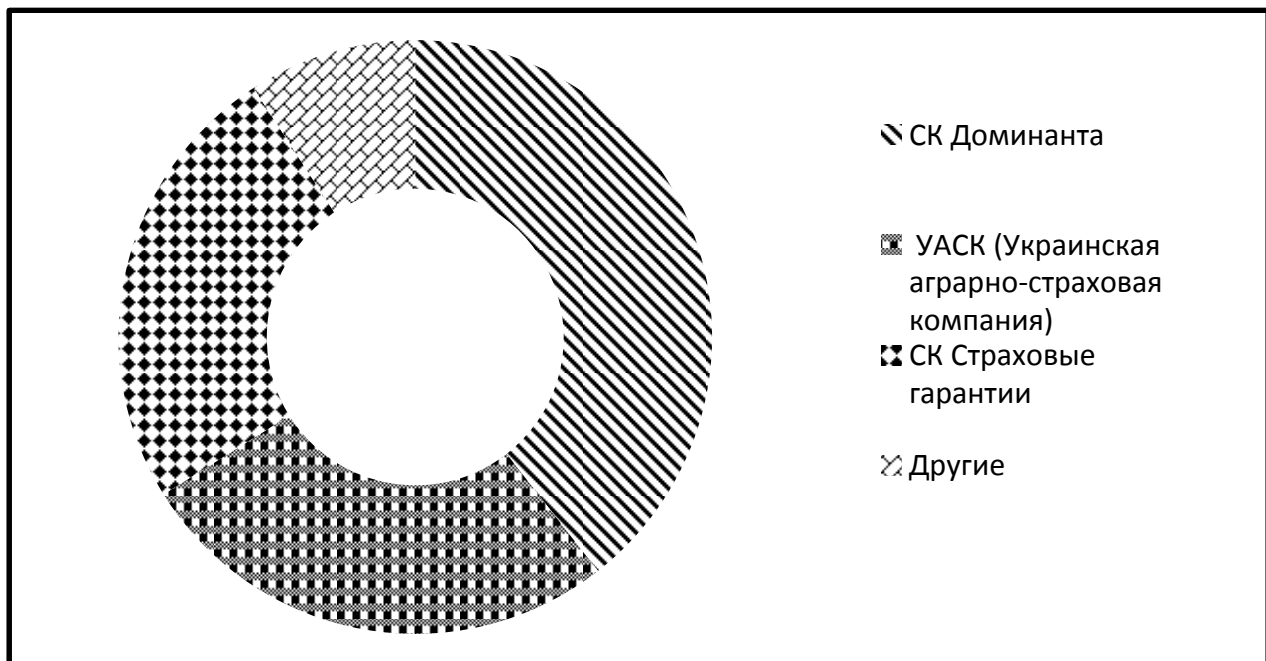


Рис. 2. Лидеры рынка по количеству заключенных договоров в сельском хозяйстве

Источник: [9; 16].

По сборам страховых премий на рынке в 2013 году компании, занимающие первенство, продемонстрировали такие результаты: СК Доминанта – 36,992 млн грн, УАСК (Украинская аграрно-страховая компания) – 27,729, СК Страховые гарантии – 27,297 млн грн.

Все компании-лидеры – члены Аграрного страхового пула Украины, которые активно страховали сельскохозяйственную продукцию в рамках государственных программ

форвардных закупок. А это, в свою очередь, 84% рынка агрострахования Украины.

На рисунке 3 представлены результаты работы страховщиков по суммам собранных премий в долевом распределении по рынку. В 2012 году УАСК стала безусловным, с большим отрывом от остальных страховщиков, лидером по количеству заключенных договоров страхования сельскохозяйственных культур (33,5% от общего количества договоров на рынке агрострахования).

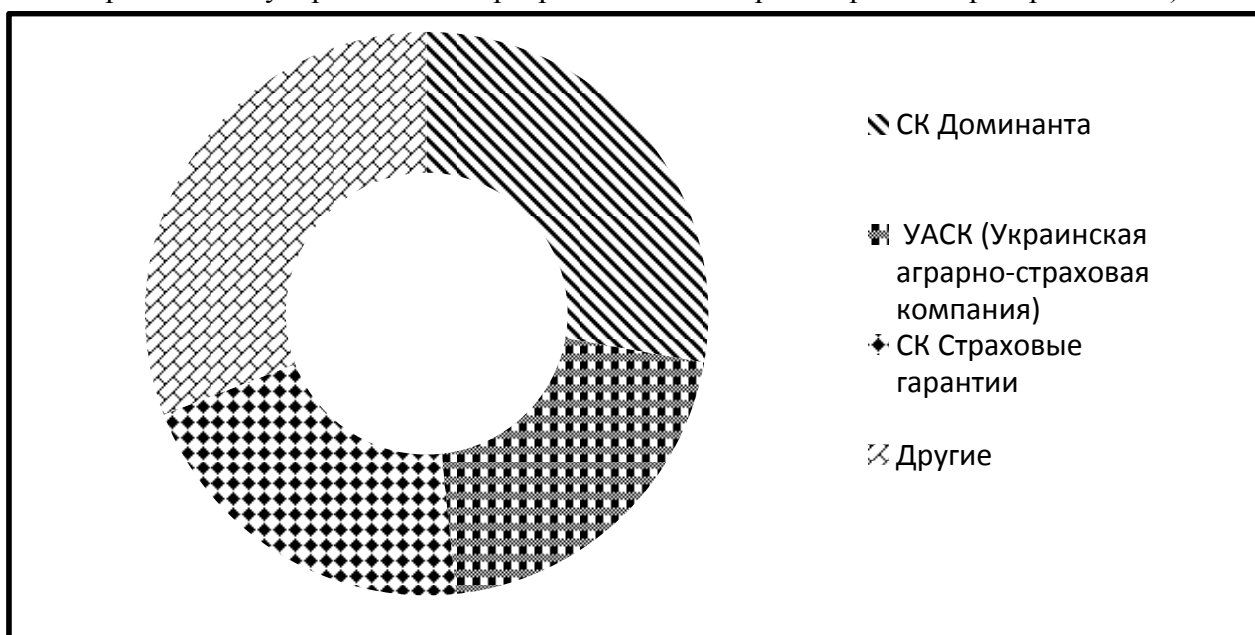


Рис. 3. Результаты работы страховщиков по суммам собранных премий в долевом распределении по рынку

Источник: [9; 16].

Кроме того, компания также удерживала лидерские позиции: по собранным премиям в 2012-м андеррайтинговом году УАСК собрала 49,7 млн грн премий (38,1% – доля на рынке), по застрахованным площадям показатель УАСК – 114 тыс. га (15,8% – доля на рынке).

Что касается опыта других стран в проблеме страхования рисков, то в России «сегодняшний незначительный уровень развития сельскохозяйственного страхования не позволяет назвать его системным институтом АПК. Одна из главных причин – неподъемные затраты крестьян на страхование даже с учетом господдержки. Эта система, к сожалению, на практике доказала свою неэффективность. Если в развитых странах страхованием охвачено до 80% посевных площадей, то в России ... по разным оценкам – всего 25%» [13].

В Грузии, по мнению директора Института страхования, проект агрострахования стартовал недавно, но его вряд ли можно считать успешным. Агрострахование пока новое явление, и это означает, что нельзя рассчитывать на особые результаты – в Грузии страховая культура очень консервативная и инертная. «В случае с агрострахованием мы имеем дело с крестьянами и фермерами, которые вообще не имеют никакого опыта в этой сфере. В регионах доступ к информации о страховых услугах, да и вообще возможность контактов со страховым сектором, ограничены. Кроме того, у крестьян и фермеров почти нет никакого риск-менеджмента» [1].

С апреля 2003 года институт ИАМО (Международный институт управления рисками) в сотрудничестве с Казахским аграрным университетом (г. Астана) реализует финан-

сируемый фондом „Фольксвагена“ проект „Страхование урожая в Казахстане: возможности создания устойчивого института в сельском хозяйстве“. Цель проекта заключается в определении влияния высокой степени риска на продуктивность аграрного сектора и анализе возможностей для внедрения экономически приемлемого и отвечающего рыночным условиям страхования урожая в условиях переходного периода [4].

В то же время IAMO осуществляет публикацию специальных научных и научно-практических статей по актуальным вопросам управления рисками, готовит обзоры международных конференций по проблемам риск-менеджмента, проводит иные мероприятия по популяризации управления рисками среди специалистов, работающих на рынке Украины [10].

Отсюда следует важный вывод: развитие агрострахования может иметь большое положительное влияние, ведь если сельхозпроизводители знают, что в случае частичной или полной потери урожая они могут рассчитывать на соответствующую компенсацию, то будут с большей уверенностью заниматься сельскохозяйственным производством.

Первыми шагами на этом поприще есть то, что в 2014 году на рынке Украины вводятся ежемесячные аналитические отчеты о состоянии посевов во всех регионах страны. Компания Агроиншуранс Интернешнл в сотрудничестве с экспертами и агрономами с января 2014 года внедряет подготовку ежемесячных аналитических отчетов, которые будут содержать необходимую информацию о состоянии посевов: суммирование агроклиматических условий по всем областям Украины, общую сводку о текущем состоянии посевов в разных регионах и по выращиваемым культурам. Кроме ежемесячных отчетов, в пакет подписки включены уведомления («алерты») о наступлении рискованных событий в разных регионах Украины, которые отправляются всем подписчикам в автоматическом режиме в течение 24 часов с момента их наступления. Анализируемыми рисковыми являются события, объявленные Украинским Гидрометеоцентром и подтвержденные экспертами Агроиншуранс Интернешнл и экспертами, находящимися в рискованных зонах Украины. Аналитические отчеты

составляются с использованием подтвержденных данных Укргидрометеоцентра, управления Агрометеорологии, международных погодных служб и систем спутниковых наблюдений. Все собранные данные консолидируются и дополняются информацией, получаемой от экспертов и агрономов компании из более 40 точек по всей территории Украины. Количество точек информирования в регионах Украины будет увеличено в течение 2014 года [1].

Среди множества вопросов управления рисками в сельском хозяйстве следует различать два его уровня – сельскохозяйственных предприятий и страховых компаний. Страхование как способ управления рисками на уровне сельскохозяйственного предприятия имеет ряд особенностей, которые следует учитывать. В частности, услуга страхования имеет рискованный и авансовый характер, нужно оплатить страховую премию уже в начале действия договора, не зная, наступит ли страховой случай, а следовательно, и возникнет ли необходимость в выплате страховой компанией компенсации.

Кроме того, согласование условий страхования и процедура заключения договора может занять некоторое время, в течение которого предприятие остается без защиты. И наконец, необходимо не допустить ситуации, когда производитель сельхозпродукции, застраховавшись, перестает применять другие способы управления рисками, в частности, соблюдать агротехнологии и т.д.

Большинство производителей сельхозпродукции, даже осознавая эффективность агрострахования как способа управления рисками и стабилизации доходов своего предприятия во времени, все же часто отказываются от его использования вследствие определенного негативного имиджа, который сложился в Украине.

Существует несколько подходов, с помощью которых сельскохозяйственные производители могут регулировать действие рисков, которым подвергается их предприятие. Эти подходы можно разделить на: стратегии сокращения рисков в предприятии и стратегии передачи рисков (полностью или частично) другим субъектам хозяйствования.

На уровне сельскохозяйственного предприятия это такие инструменты управления

рисками: избежание риска, то есть выбор таких видов деятельности, которые являются менее доходными, но и менее рисковыми; выбор продуктов и способов производства с наименьшим влиянием рисков и сокращенными производственными циклами, применение технологических решений, которые дают возможность уменьшить влияние рисков: орошение; внедрение системы точного земледелия; использование альтернативных технологий выращивания культур (безотвальная, нулевая); использование в ведении садоводства агроволокна, спринклеров; использование новых средств и систем защиты растений и др.; диверсификация производства и/или деятельности, т.е. применение стратегии, способствующей тому, чтобы одни и те же риски не угрожали деятельности предприятия в целом, а касались лишь его отдельных направлений: диверсификации выращиваемых культур, учета сезонности; использование различных сортов и гибридов культур; географическая диверсификация (выращивание культур на удаленных друг от друга полях); поддержка достаточной ликвидности; создание резервов (накопление средств на случай неблагоприятных событий, то есть самострахования); поэтапное инвестирование; поиск дополнительных источников дохода и др. Наиболее распространенным инструментом передачи (полной или частичной) рисков сельскохозяйственного производства является страхование.

Среди стратегий передачи рисков ключевые это: привлечение подрядчиков; вертикальная интеграция; хеджирование на рынках фьючерсов и опционов и др.

Поскольку страховая компания одновременно является как объектом, так и субъектом управления риском, она находится «на пересечении» двух процессов: усложнения рисков ситуации, что повышает потребность в страховой защите, и трансформации методов управления риском. Сложность объективных процессов, воздействующих на страховую компанию, ставит вопрос о необходимости углубления теоретических представлений об управлении риском, а также практическом применении разрабатываемых концепций.

В силу специфики деятельности страховая компания работает в условиях двойного

риска и соответственно нуждается в использовании механизма управления, адекватного природе и структуре риска. В то же время управлению риском страховой компании не уделяется должного внимания, в частности, нет единого понимания предпринимательского риска страховщика, не сформулированы особенности такого риска, не выстроена иерархия рискообразующих факторов.

При постоянном усложнении денежных потоков страховой компании требуется уточнение понятий страхового портфеля и его сбалансированности; необходимо дальнейшее совершенствование механизма своевременного предупреждения риска, прежде всего рисков системного характера для данного страховщика и синергетических рисков. Дополнительной разработки требует понятийный аппарат, характеризующий данную проблему. Нуждаются в разработке вопросы оценки интегрированного риска деятельности страховщика и влияния на него рисков тарифной политики, инвестиционной деятельности и перестрахования [6].

Таким образом, финансовый рынок Украины развивается, страхование сельскохозяйственных рисков становится стратегическим направлением деятельности для страховых компаний, которые проводят большую работу, чтобы преодолеть недоверие, сложившееся в предшествующие нестабильные годы, завоевать и удерживать достойную репутацию и предоставлять эффективные услуги. Кроме того, государство демонстрирует все большую заинтересованность в развитии системы агрострахования в Украине, о чем свидетельствует значительный рост объемов средств, выделяемых в бюджете на удешевление страхования сельхозрисков.

Выводы. Проблемные вопросы современного состояния страхования сельскохозяйственной продукции с государственной поддержкой и пути его дальнейшего совершенствования сосредоточены в несовершенстве законодательства, регулирующего деятельность по страхованию сельскохозяйственной продукции, недостаточном количестве стандартных страховых продуктов для страхования различных видов сельскохозяйственной продукции, низком объеме предложения страховых услуг, отвечающих по-

требностям сельхозпроизводителей, наличии взаимного недоверия между страховщиками, не владеющими достаточной информацией для расчета рисков, и сельхозпроизводителями, которые не уверены в получении страхового возмещения, расширении количества членов Пула и других.

Для страхового рынка в целом, по мнению экспертов [11], важно: накапливать статистическую информацию в разрезе клиентов, регионов, культур, убытков и т.д.; проводить итоговые информационные кампании по результатам страховой деятельности в течение года; повышать сервис компаний по обслуживанию клиентов, принимать активное участие в сельскохозяйственных массовых мероприятиях (выставках, «круглых

столах», днях поля, практических семинарах); использовать в полной мере аграрную науку – почвоведение и земледелие, в частности, сведения о бонитировке почв, их качественном составе; применять формы документов для урегулирования, разработать программы страхования для овощей и саженцев ягодных культур.

Итак, рынок агрострахования развивается, услуги страхования сельскохозяйственных рисков становятся все более эффективными и сельхозпроизводителям нужно разобратся в его механизмах, сделать правильный выбор надежной страховой компании, взвешенно изучить и выбрать наиболее приемлемые условия страхования, а также страховой продукт.

Список использованных источников

1. Агроиншуранс Интернешнл. Аналитический отчет – Рынок Агрострахования Украины в 2013 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.agroinsurance.com (31.03.2014).
2. Агрострахование. Подведены итоги деятельности ведущих агростраховщиков 2013 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tristar.com.ua/1/news/podvedeny_itogi_deyatelnosti_vedushih_agrostrahovshikov_2013_goda_32966.html.
3. Ахмедова И.Д. Методы оценки и принципы управления риском в сельском хозяйстве / И.Д. Ахмедова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/ONG/Economics/12_ahmedova%20i.d..doc.htm.
4. Бокушева Р. Актуальные аспекты страхования в сельском хозяйстве / Р. Бокушева, О. Хайдельбах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iamo.de/dok/dp57.pdf>.
5. Воспроизводственно-хозяйственные ориентиры страхования сельхозпроизводителей на основе анализа зарубежных моделей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vosproizvodstvenno-hozyaystvennye-orientiry-strahovaniya-selhoztovaroproizvoditeley-na-osnove-analiza-zarubezhnyh-modeley>.
6. Гуштеров Д.Х. Управление риском деятельности страховой компании / Д.Х. Гуштеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/upravlenie-riskom-deyatelnosti-strakhovoi-kompanii>.
7. Ермасова Н.Б. Финансовый менеджмент. Конспект лекций / Н.Б. Ермасова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.me/book.php?book=98788>.
8. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9 лют. 2012 р.
9. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stand-i-rozvitok.html>.
10. Международный институт управления рисками [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uarisk.com/index.php/ru/>.
11. Мировые тренды агрострахования – для Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.agroinsurance.com/ru/agribusiness_insurance/?pid=18603.
12. Никитин А.В. Государственная поддержка страхования сельскохозяйственных рисков: теория, методология и практика / А.В. Никитин. – М., 2008. – 350 с.
13. Салимгареева А.А. Современное состояние агрострахования: проблемы и пути развития» / А.А. Салимгареева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.uresearch.psu.ru/files/articles/362_23016.doc.
14. Соколова И.А. Перспективы развития рынка агрострахования / И.А. Соколова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kgau.ru/img/konferenc/62.doc>.
15. Стандарты управления рисками [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uarisk.com/images/SUR.pdf>.
16. Шинкаренко Р. Международная практика государственного регулирования и лицензирования рынка агрострахования / Р. Шинкаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agroinsurance.com/ru/analytics?pid=18801>.
17. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends. Helga Willer und Julia Lernoud FiBL, IFOAM2014, 1. Auflage Leitfaden / Handbuch, 304 p.
18. Crop Insurance Loss Adjuster Licensing Requirements (USA). – <http://www.agroinsurance.com/en/practice/?pid=12049>.

Статья получена редакцией 30.10.2014 г.

* * *

UDS 338.439.52:339.5.01:339.1

*M.I. PUGACHOV, doctor of economic sciences, professor,
Head of department of foreign economic relations,
Deputy director for research
V.I. VLASOV, doctor of agrarian sciences,
doctor of economic sciences, professor, chief researcher
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"*

The world market and development of the globalization process



Scientific problem. One of the main driving forces of globalization processes that shape the world economy and the economy of each country is trade, the basic rules of which adopted by global organization – the WTO, established in 1994. Now the WTO unites 159 countries in all continents of the world. The development of trade provides an analysis of the dynamics of exports of goods.

Analysis of recent research and publications. Evaluation of the development of trade – the subject of many studies. For example, D. H. Lukyanenko believes that international trade is generally a key parameter of economic globalization [1].

In 2005, the Report of the UN Human Development stressed the need to strengthen multilateral cooperation in trade, which extends deep global change [2].

Analysis of the development of world trade for the 1947-2012 years. Ukrainian enabled researchers to identify seven features of global change: 1. The growth rate of trade of developing countries exceeded the rate of developed countries by 2,5 times; 2. The extremely rapid development of trade in the Asian continent; 3. The growing importance of developed countries such powerful union like the EU; 4. The chronic lag of the poorest countries in the world; 5. The increasing trade in services; 6. The increasing trade between developed countries themselves; 7. The prevalence rates of growth in trade volumes over the pace of GDP growth.

In the development of world trade was three waves: **the first** - the period between 1870 and World War I; **second** - began after the signing of the GATT 1947; **the third** - after the entry into force on 01.01.1995, the agreement establishing the WTO - GATT successor. [3]

Now virtually ended the Doha Round negotiations at the Ministerial Conference when the new head of the WTO R. Azevedo managed to unite the 159 member countries, adopted the "Bali reform package" consisting of the 10 agreements, five of which relate to the scope of the AIC, and four - the least support developed countries. The main document is the agreement on the facilitation of international trade, the adoption of which upon ratification by each country for boosting the world economy \$ 1 trillion and create 21 million additional jobs mostly in developing countries. In general, if the current participants of foreign economic activity pay about 10% of the value of the goods, with the adoption of the provisions of the "Bali package" on the border payments will be reduced by half - to 5% [4]. Thus it should be noted that according to our classification into periods of trade is in fact the beginning of the **fourth** wave of globalization of the world trade.

The objective of the article - to show the dynamics of the trade through its export component before and after the entry into force of the WTO rules.

Statement of the main results of the study. During the XIX - the beginning of XXI centuries was formulated several theories of international trade, which is necessary to consider the historical aspect. Trade as the main form of international cooperation has always been the engine of development. Renowned scholar of economic history F. Braudel in his monograph "The dynamics of capitalism," noted that the most significant feature of the pre-industrial economy was the existence of a fixed-gear primitive economy with local and limited, but at the same time lively and strong growth of modern economic structures. In those days, which he called "a period of the Old Order" (between 1400 and 1800 years), a developed network of simple local markets with little movement of goods that shaped the economy of exchange and were not yet able to combine the production sphere to the sphere of consumption, as a significant part of the production volumes are not included in the scope of market turnover, working on natural consumption within the family or the village community.

Starting with the economic growth in the XV century, caused by urban development and thus the development of urban markets, through the dissemination of international trade fairs in the XVI century, replaces fairs by exchanges and continuously functioning market in the form of shops in the XVII century, the spread of the free movement of money and credit in Europe led to the formation in contrast to the public market private market, as a system of independent commercial links direct purchases of goods from producers, often prepaid, the peasants, in particular, - wool, grain, home-made fabrics and so forth.

Since that time the dynamic development of the market economy, as evidenced, according to F. Braudel, a chain reaction of changes in market prices, which covered all the regions of our planet, linking thus different markets of the world, and this is a real sign of globalization.

First economists are beginning to explore the demand and supply in the market, the economic policy of the city aimed at controlling urban markets and prices for them, and any head of state takes care of the domestic market and the balance of trade industry through its support of the domestic and foreign markets. Gradually, on presentation of F. Braudel, prevalent opinion that the exchange market plays itself decisive, but through competition and the role of the equilibrium, matching demand and supply [5]. It then emerged the concept of "the invisible hand of the market" of Adam Smith, as a self-regulatory system based on free trade - "laissez faire, laissez passer". From that time began the economy, which we now call the market.

Deepening of foreign trade is one of the main prerequisites for economic development of the country. Weighty importance of international trade, which dates back thousands of years before our era, scientific studies confirm the sciences schools of different periods. First tried to justify theoretically the international trade mercantilists, who believed that the accumulation of money at the expense of imports. A. Smith (the theory of absolute advantage) argued that countries should specialize in the production of those goods in the manufacture of which have advantages and exchange them for goods of other countries [6]. D. Ricardo, developed these views in his theory of the relative

merits showed that countries specialize in goods that can produce at a relatively lower cost than other countries [7]. In general, according to research by scientists NSC "Institute of Agrarian Economics" for many years was articulated 24 international trade theory: **colonial** (XV c. - 50-ies. XX.) - the development of theories, which are called classic, **postcolonial** (50-ies. XX c. - 1990) - the development of the principles of classical theories and the **latest** (1990), which set forth three theories: a competitive advantage [8]; import substitution [9] and globalization impact [10]. The formation of each of the theory of international trade was responsible, in our opinion, the level of economic development and economic science relevant period.

The last century causes mixed feelings - from his failure as a time in human history, during which there were two, one on the other terrible destruction of human life and the economy, the world wars, the last of which ended with the use of atomic weapons, to pride for human talent and intelligence, which abolished the colonial system of farming, developed democracy, created a worldwide network of transportation systems using air and water of the oceans and the rail-road tracks, undertook scientific and technological revolution and implementing the ideas of N.Wiener as the modern concept of the global information space. The rapid intellectual and economic development of mankind was largely determined the gradual formation of the international trading system, which has passed a difficult way of development, and which, by the statements of the famous economist

P. Samuelson, offers new "Consumption possibility frontiers", that is, gives people more necessary goods than they can make it alone, and this is just the essence of international trade. How important is the role of trade for

economic growth of countries shows a generalized study by the WTO on trade, income disparity and poverty. General conclusion on twenty analyze materials - the country focused on the external market, growing faster [11].

Conclusions WTO experts were fully confirmed in our calculations of the relationship between trade growth with an increase of GDP of countries with different levels of economic development. Thus, if the volume of US exports rose for the years 1990-2012 to 3,9 times, the volume of GDP - by 2,8 times. Accordingly, Germany – 3,3 and 2,2; Japan – 2,8 and 1,9; France – 2,6 and 2,0; Italy – 2,9 and 1,7; Canada – 3,5 and 3,1; China – 32,9 and 21,4; Mexico – 9,1 and 4,1; Brazil – 12,0 and 4,8; India – 16,3 and 5,8; Argentina – 6,5 and 3,4; Chile – 16,6 and 8,2; Senegal – 3,3 and 2,4; Tanzania – 16,6 and 6,4; Zambia – 6,5 and 5,8; Guinea – 1,9 and 2,0; Malawi – 2,8 and 2,5 and Niger -5,36 and 2.7 times.

For a comparative analysis of changes in world trade countries with different levels of economic development - developed, developing and the least developed- we used the statistical material UNCTAD [12,13] and FAO databases [14]. For each category, we have analyzed the material on the 6 countries representing all the continents of our planet. Analysis of selected material showed that the global growth of export volumes by 57,7% services exports grew by 93,8%, to determine, therefore, the increase in total exports by 72,8%, or an average annual growth rate by 4,8 ; 7,7 and 6%.

Naturally, the volume of trade is completely dependent on the current development of the economy of each country, but, as can be seen, the growth of exports of goods took place regardless of the level of economic development of countries, with a marked acceleration of growth of exports of goods and poorest developing countries (Table 1).

Table 1. The development of the world export, \$ billion

Region	1970	1995	2012.	1995. to 1970 ±	2012 to 1995, ±
World, together	315,9	5178,4	18462,2	4862,5	13283,8
Developed countries	225,1	3621,2	9353,3	3396,1	5732,1
%	71,2	69,9	50,8	-1,3	-19,1
Developing countries	60,6	1435,4	8208,3	1374,8	6772,9
%	19,2	27,7	44,6	+8,5	+16,9

Extension table 1

Africa	12,9	114,2	630,0	101,3	519,3
%	4,1	2,2	3,4	-1,9	+1,2
North Africa ¹	5,1	36,0	205,3	30,9	169,3
%	1,6	0,6	0,1	-1,0	-0,5
Asia ²	27,9	1087,2	6447,7	1059,3	5360,5
%	8,8	21,0	35,0	+12,2	+14,0
East Asia	14,3	562,6	3399,8	548,3	2837,2
%	4,5	10,8	18,5	+6,3	+7,7
South Asia	5,4	65,0	459,4	60,6	394,4
%	1,7	1,2	2,6	-0,5	+1,4
North America ³	60,7	856,4	2371,3	795,7	1514,9
%	19,2	16,5	12,8	-2,7	-3,7
South America	11,8	127,3	660,2	115,5	532,9
%	3,7	2,4	3,6	-1,3	+1,2
Least developed	5,0	24,1	205,9	19,1	181,8
%	1,6	0,5	1,1	-0,9	+0,6
Europe, the developed countries	236,3	2314,9	6196,6	2078,5	3881,7
%	74,8	44,7	33,7	-30,1	-11,0
Oceania ⁴	0,5	4,5	10,1	4,0	5,6
%	0,16	0,08	0,05	-0,08	-0,03

1 Algeria, Egypt, Libya, Morocco, Sudan, Tunisia

2 Excluding Japan and Israel

3 Canada, Mexico, United States

4 Without Australia and New Zealand

As can be seen, if for 1970-1997 years developed countries to increase exports by 16 times, developing - at 23,7 times, while for the 1995-2012 years respectively 2,6 and 5,7 times. The share of developed countries decreased from 71,2% (1970) to 50,8% in 2012, or -20,4 points, while the developing countries rose from 19,2 to 44,6%, or +25,4 points. The main contribution to the changes made by the developing countries of Asia, exports grew 38,9 and 5,9 times, and in general for the 1970-2012 years - 231 times. We emphasize that significantly decreased the proportion of North America - from 19,2 to 12,8%, and the developed countries of the European continent - from 74,8 to 33,7%.

Interestingly, if in 1970 the share of exports of the three countries of North America (Canada, Mexico, United States) was equal to the specific gravity of all developing countries (more than 150), then in 2012 the proportion of the latter is almost 3.5 times higher than the proportion of first.

In general, exports of goods in the world increased 13,283,8 dollars US, or 58,2 times, respectively, the developed countries at 5732,1 and 41,5 times, while developing at 6772,9 and 135,4 times exports of developing countries, which in 1970 was 3,7 times (26,9%) is less developed in 2012 already accounted for 87,7%

of them. The main problem for the development of the world economy is small in relation to other groups of countries, the pace of increase in trade 49 years of least developed countries. But if the 39 one, on the mainland and have enough territories growth in production and export of goods, respectively, is quite real, then for ten island nations with their limited opportunities to obtain higher status on economic rating is very problematic.

Naturally, we as agricultural economists analyzed the changes, exports of food products (Table 2). As can be seen, at the global level of their exports have grown from just over 50 billion in 1970 to over US \$ 1.3 billion in 2011. Thus there is acceleration in export growth of agricultural commodities. So, if before 1995, their volume increased by 391 billion, almost the same for over a long period after the entry into force of the WTO rules, it increased by \$871 billion.

And this trend can be traced in all the regions of the world and groups of countries with different levels of economic development.

Table 2. Exports AIPC \$ billion

Region	1970	1995	2011	1995 to 1970, ±	2011 to 1995, ±
World, together	51,9	442,9	1313,9	+391,0	+871,0
Developed countries	35,5	353,4	1029,2	+317,9	+675,8
%	68,4	79,8	78,3	+11,4	-1,5
Developing countries	14,6	80,4	248,3	+65,8	+167,9
%	28,1	18,1	18,9	-10,0	+0,8
Africa	5,4	14,9	45,2	+9,5	+30,3
%	10,4	3,3	3,4	-7,1	+0,1
North Africa ¹	1,3	2,4	9,9	+1,1	+7,5
%	2,5	0,5	0,7	-2,0	+0,2
Asia 2	3,7	14,1	225,7	+10,4	+211,6
%	7,1	12,2	17,2	+5,1	+5,0
East Asia	1,8	23,7	60,0	+21,9	+36,3
%	3,4	5,3	4,5	+1,9	-0,8
South Asia	1,6	8,5	44,0	+6,9	+35,5
%	3,1	1,9	3,3	-1,2	+1,4
North America ³	2,3	75,0	180,9	+72,7	+105,9
%	17,9	16,9	13,7	-1,0	-3,2
South America	4,8	33,6	158,9	+28,8	+125,3
%	9,2	7,6	12,1	-1,6	+4,5
Least developed	2,5	5,0	14,4	+2,5	+9,4
%	4,8	1,1	1,1	-3,7	+0,0
Europe, the developed countries	16,6	203,4	522,4	+186,8	+319,0
%	32,0	45,9	39,8	+13,9	-6,1
Oceania 4	0,14	0,7	1,5	+0,56	+0,8
%	0,27	0,16	0,11	-0,11	-0,05

1 Algeria, Egypt, Libya, Morocco, Sudan, Tunisia

2 Excluding Japan and Israel

3 Canada, Mexico, United States

4 Without Australia and New Zealand

We emphasize that the main players in this market are the developed countries. This is due to these reasons:

1. Much less than the increase in population as compared with the developing countries, and correspondingly smaller increase in demand for food;

2. The high productivity of fields and farms, which provides an overproduction of food;

3. Support export subsidies by developed countries for the release of the internal market of excess volumes of goods agrarian sector;

4. The increase in the purchasing power of the population in developing countries, due to the general economic recovery.

As an additional characteristic changes of trade in goods AIC us analyze their export-import into groups of countries with different levels of economic development: developed, developing and least developed. In each group, the most typical for her country (Table 3).

Table 3. Change in the volume of exports and imports of goods AIC countries with different level of economic development, \$ billion

Страна	1995			2011			2011 to 1995, ±	
	Export	Import	±	Export	Import	±	Export	Import
Developed countries								
USA	62,7	33,8	+28,9	139,9	107,1	+32,8	+77,2	+73,3
Germany	24,7	22,8	+1,9	80,3	95,0	-14,7	+55,6	+72,2
Japan	1,8	41,1	-39,3	3,3	68,5	-65,2	+1,5	+27,4
France	40,7	28,8	-11,9	73,9	55,6	+18,3	+33,2	+26,8
Italy	14,6	23,3	+8,7	41,0	49,9	-8,9	+26,4	+26,6
Canada	12,8	9,8	+3,0	41,0	31,0	+10,0	+28,2	+21,2

Extension table 3

Developing countries								
China	15,5	21,5	-6,0	52,3	128,3	-76,0	+36,8	+106,8
Mexico	7,0	8,7	-1,7	21,0	26,0	-5,0	+14,0	+17,3
Brazil	13,8	4,1	+2,7	79,6	10,9	+68,7	+65,8	+6,8
India	4,6	4,0	+0,6	30,3	17,2	+13,1	+28,7	+13,2
Argentina	10,9	1,3	+9,6	43,2	2,0	+41,2	+32,3	+0,7
Chile	2,8	1,3	+1,5	10,4	5,3	+5,1	+7,6	+4,0
Least developed countries								
Senegal	0,1	0,5	-0,4	0,5	1,6	-1,1	+0,4	+1,1
Tanzania	0,5	0,35	+0,15	1,0	1,1	-0,1	+0,5	+0,15
Zambia	0,1	0,08	+0,02	0,7	0,3	+0,4	+0,6	+0,22
Guinea	0,04	0,17	-0,13	0,18	0,5	-0,32	+0,46	+0,33
Malawi	0,5	0,05	+0,45	1,1	0,3	+0,8	+0,6	+0,25
Niger	0,07	0,13	-0,06	0,12	0,3	-0,18	+0,05	+0,17

The analysis shows that in each group all countries have increased both exports and imports when the ratio of export and import have been changes in most countries. Thus, in Germany in 1995, exports exceeded imports, in 2011, on the contrary, imports exceeded exports.

In China and Mexico increased trade imbalance, as in Brazil, Argentina and Chile - on the contrary, the balance became more positive.

Similar changes occurred in the least developed countries. Increasing the negative balance in Senegal, Tanzania, Guinea, Niger, with a positive balance in Zambia and Malawi.

Conclusions. Confirmed the accelerated development of the economy of those countries that are active in foreign markets.

Globalization has led to an increase in the role of developing countries in the global market with an increase of their share in exports by 25.4 points when falling share of developed countries by 20.4 points.

Continues to lag the export trade of the least developed countries. After 1995 (the year of foundation of the WTO) observed the explosive nature of the increase in export volumes of goods AIC in all regions of the planet, and groups of countries with different levels of economic development.

References

1. *Lukyanenko D.H.* The global economy of the XXI century - the human dimension: monograph / Lukyanenko D.H., Poruchnyk A.M., Colot A.M. [et al.] – For hypertension. ed. D.G. Lukyanenko, A.M. Poruchnyk. – Kyiv: Kyiv National Economic University, 2008. – 420 p.
2. The Human Development Report 2005: International cooperation at a crossroads. – M.: All the World, 2005. – 398 p.
3. *Bilorus O.H.* Global Transformations trade: monograph. O.H. Bilorus, V.I. Vlasov. – K.: NSC IAE, 2008. – 228 p.
4. WTO introduce grate trade reform [Electronic version]. – Mode of access: <http://ekonomika.eizvestia.com/ful/487>. – Title of the screen.
5. *Braudel F.* Dynamics of capitalism: monograph / F. Braudel. – Smolensk: Polyhrama, 1997. – 124 p.
6. *Smith A.* An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: monograph / Smith A. – K.: Port-Royal, 2001. – 594 p.
7. *Ricardo D.* Principles of Political Economy and Taxation. Compositions. – M.: Gospolitizdat, 1955. – Vol.3. – 296 p.
8. *Porter M.* Competition. – SPb. Publishing House "Williams", 2003. – 493 p.
9. *Prebish R.* Theoretical and Practical Problems of Economic Growth. / Prebish R. – Mexico City: ENLAC. – в 142 г.
10. *Vlasov V.I.* Impact of globalization – a strategic basis for the development of international trade / V.I. Vlasov // Economy of Ukraine. – 2008. – № 4. – P. 63-72.
11. *Ben-David D.* Trade, Income Disparity and Poverty // [Ben-David D., Nordstrom H., Winters L.A.]: Geneva: WTO, 2000. – 70 p.
12. UNCTAD Handbook of Statistics 2005: UN: New York and Geneva, 2005. – 454 p.
13. UNCTAD Handbook of Statistics 2012: UN: New York and Geneva, 2012. – 522 p.
14. <http://www.fao.org/trade>.

The article has been received 11.11.2014

*

*Т.О. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук,
завідувач відділу навчально-наукового та методичного забезпечення
Інституту вищих керівних кадрів
Національної академії державного управління при Президентові України*

Забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції – загальна спрямованість

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки, лібералізація економічних відносин і набуття Україною повноцінного членства в СОТ об'єктивно привели до інтеграції вітчизняних ринків сільськогосподарської продукції у світовий економічний простір. Такі умови, з одного боку, сформували можливості для завоювання вітчизняними товарами нових ринків збуту продукції, а з іншого – зробили відкритими внутрішній ринок України для виробників продукції іноземних держав. Сільське господарство України, незважаючи на економічні та політичні труднощі, продовжує нарощувати свій потенціал і зміцнювати позиції на світовому ринку продовольства. Український аграрний сектор останніми роками стабільно розвивається, він формує близько 13 % валового внутрішнього продукту держави, забезпечує 9-11% доходів до державного бюджету, займає друге місце серед секторів національної економіки у товарній структурі експорту. Україна посідає перше місце у світі з експорту соняшникової олії, третє – зернових культур та кукурудзи, шосте – пшениці, дев'яте – м'яса курятини. В міру нарощування зернового потенціалу країни, вона зможе не лише експортувати половину вирощеного зерна, але й стати стабільним експортером тваринницької продукції на світові ринки [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності України на світовому ринку сільськогосподарської про-

дукції у вітчизняній науковій літературі аналізується у працях В. В. Борщевського [11], Н.С. Власенко [12] та інших. Водночас проблеми забезпечення зовнішньоторговельної безпеки згаданого напрямку в науковій літературі практично не висвітлюються.

Мета статті – вивчення сучасного місця України у системі світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, визначення проблем забезпечення зовнішньоторговельної безпеки країни на світовому ринку сільськогосподарської продукції та розробка відповідних рекомендацій, що дасть змогу поліпшити існуючу ситуацію, а також мінімізувати виклики й загрози для національної економіки у цій сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Парадоксально, що сільське господарство є одним із видів економічної діяльності в Україні, що потребує реалізації послідовної програми державної підтримки і, водночас, має чи не найсприятливіші передумови для нарощування експортного потенціалу. Слід відзначити, що саме ця галузь у період економічної стагнації не лише змогла зберегти існуючі обсяги виробництва продукції, але й забезпечити її високу рентабельність у сільськогосподарських підприємствах, яка у кризовому 2010 році становила 26,7 % [12, с. 53].

Сільське господарство України, враховуючи наявний природно-ресурсний потенціал і працелюбне населення, має унікальну можливість стати локомотивом національної економіки й основою формування її експортних потужностей. Водночас слід відзначи-

ти, що товари окремих галузей сільського господарства виявилися абсолютно неготовими до ведення конкурентної боротьби з їхніми закордонними аналогами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Наростаючі інтеграційні процеси формують низку загроз та викликів для вітчизняного сільського господарства, подолання яких потребує стратегічної модернізації галузі, реалізації комплексу заходів у напрямі підвищення рівня її конкурентоспроможності й формалізації послідовних заходів у межах державної зовнішньоекономічної політики стосовно забезпечення підтримки процесу виходу сільськогосподарської продукції на зарубіжні ринки.

Проблема забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції посилюється як в умовах синхронної ратифікації Вер-

ховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 року Угоди про асоціацію, яка передбачає створення всеохоплювальної зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, так і економічної блокади вітчизняної продукції сільського господарства з боку Російської Федерації й окремих країн СНД, що зумовлено політичними мотивами та чинниками.

Використання інструментів ведення економічної війни з боку Російської Федерації з метою встановлення контролю над політичними процесами в Україні аргументовано значною часткою експорту вітчизняних товарів до цієї держави, яка у 2013 році становила 23,8 %, що зумовлено близькістю географічного розташування, тісною кооперацією суб'єктів економіки, наявністю традиційного платоспроможного попиту (рис. 1).

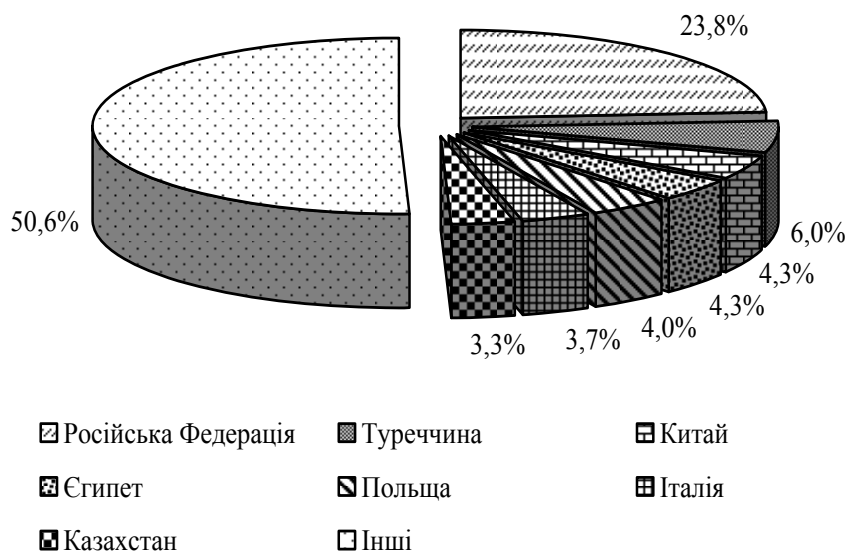


Рис. 1. Основні країни-партнери України в експорті товарів у 2013 році, %

Джерело: Складено на основі [1, с. 29].

В умовах інтеграційних процесів та економічної блокади товарів із боку Російської Федерації перед вітчизняними виробниками постає завдання оперативної переорієнтації на нові ринки збуту продукції й максимального утримання існуючих позицій на ринках країн СНД. У цьому контексті сприятливим чинником можна вважати рішення про тимчасове відтермінування застосування зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Європейським Союзом до 31 грудня 2015 року [16], що, у свою чергу, формує передумови

для забезпечення таких тимчасових переваг для галузі: 1) можливість експорту сільськогосподарської продукції в країни ЄС без мита з одночасним обкладанням митом товарів, що імпортуються на внутрішній ринок України; 2) вітчизняні суб'єкти виробництва сільськогосподарської продукції мають час для модернізації й реструктуризації своїх виробничих потужностей у напрямі підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, її якісних і споживчих властивостей, а також поліп-

шення безпеки продовольства;
3) можливість приведення у відповідність до європейських вимог вітчизняних стандартів сертифікації та маркування продукції;
4) пошук між Україною, Російською Федерацією й державами Митного союзу компромісу стосовно формування загальних принципів, методів і підходів ведення торгівлі в умовах функціонування ЗВТ України з ЄС;
5) пошук можливостей, механізмів та інструментів виходу сільськогосподарської продукції на якісно нові продовольчі ринки країн Азії, Африки й Латинської Америки.

Трансформаційні процеси, пов'язані зі становленням приватної власності на засоби виробництва та становленням ринкових відносин в Україні, привели до перерозподілу структури обсягів виробництва валової продукції сільського господарства між ключовими її суб'єктами, в результаті чого господарства населення стали виробляти значну її частину (табл. 1). Незважаючи на поступове збільшення обсягу виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами, частка господарств населення в загальній його структурі у 2013 році становила 46,0 %, а в галузі тваринництва – 56,5 %. Недостатні обсяги виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами знижують загальний рівень конкурентоспроможності галузі.

Господарства населення не володіють у достатніх обсягах ресурсними потужностями для організації виробництва з дотриманням прийнятих норм і стандартів, неспроможні забезпечити належний контроль за веденням технологічного процесу, що знижує споживчі властивості, якість продукції та рівень її товарності в системі технологічно-логістичного ланцюга. Такі обставини є стримувальним чинником як у нарощуванні конкурентоспроможних потужностей вітчизняного сільського господарства, так і його експортного потенціалу на світових ринках.

Ситуація загострюється в умовах об'єктивної необхідності трансформації окремих особистих селянських господарств (далі ОСГ) у товарні форми господарювання відповідно до приведення у відповідність вітчизняних умов прийому та заготівлі сільськогосподарської сировини до вимог членства України в СОТ. У 2015 році переробним підприємствам буде заборонено приймати сільськогосподарську продукцію, вироблену в ОСГ. На даному етапі очевидним є те, що розв'язати цю проблему у короткостроковій перспективі неможливо, тому пріоритетним завданням є необхідність досягнення пролонгації існуючих умов заготівлі сільськогосподарської сировини.

1. Валова продукція сільського господарства України за категоріями господарств у 2000-2013 роках (у постійних цінах 2010 року)*

Показник	Рік					Середній темп приросту (спаду) за 2000-2013 рр.,%	2013 р. до 2011 р., %
	2000	2005	2011	2012	2013		
Усі категорії господарств, млн грн							
Валова продукція – всього	151022,2	179605,8	233696,3	223254,8	252859,0	4,0	108,2
у т. ч.: рослинництва	92838,9	114479,9	162436,4	149233,4	175895,2	5,0	108,3
тваринництва	58183,3	65125,9	71259,9	74021,4	76963,8	2,2	108,0
Сільськогосподарські підприємства, млн грн							
Валова продукція – всього:	57997,7	72764,7	121053,7	113082,3	136590,9	6,8	112,8
у т. ч.: рослинництва	45791,0	55677,0	92138,4	82130,2	103127,8	6,4	111,9
тваринництва	12206,7	17087,7	28915,3	30952,1	33463,1	8,1	115,7
Питома вага валової продукції сільського господарства господарств населення, %							
Валова продукція – всього:	61,6	59,5	48,2	49,3	46,0	-2,2	-2,2
у т. ч. рослинництва	50,7	51,4	43,3	45,0	41,4	-1,5	-1,9
тваринництва	79,0	73,8	59,4	58,2	56,5	-2,5	-2,9

*Джерело: Розраховано на основі [12, с. 44, 46].

Ресурсно-виробничі потужності сільсько-го господарства, функціональна спроможність внутрішнього ринку й раціоналізм у процесі використання інструментів регулю-

вання експортно-імпортних операцій визначають обсяги, структуру та параметри зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією (табл. 2).

2. Зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією в Україні в 2005-2013 рр., млн дол. США *

Вид продукції	Рік					2013 р. до 2011 р., %
	2005	2010	2011	2012	2013	
Обсяг експорту, млн дол. США						
Усього	4304,8	9935,9	12804,1	17905,6	17038,8	133,1
у т.ч.: живі тварини, продукти тваринного походження	732,1	771,4	936,6	960,6	1084,1	115,7
продукти рослинного походження	1694,8	3976,2	5531,9	9222,5	8875,9	160,4
жири та олії тваринного або рослинного походження	587,2	2617,3	3396,4	4210,6	3507,1	103,3
готові харчові продукти	1290,8	2571,1	2939,1	3511,9	3571,7	121,5
Обсяг імпорту, млн дол. США						
Усього	2683,8	5763,5	6346,7	7513,9	8187,4	129,0
у т.ч.: живі тварини, продукти тваринного походження	499,6	1241,0	1035,4	1711,0	1894,5	183,0
продукти рослинного походження	525,5	1563,9	1815,9	2431,0	2670,0	147,0
жири та олії тваринного або рослинного походження	204,1	451,6	468,7	406,3	403,4	86,1
готові харчові продукти	1454,6	2506,0	3026,7	2965,5	3219,5	106,4
Сальдо зовнішньої торгівлі, млн дол. США						
Усього	1621,0	4172,4	6457,4	10391,7	8851,4	137,1
у т.ч.: живі тварини, продукти тваринного походження	232,5	-469,6	-98,8	-750,4	-810,4	x
продукти рослинного походження	1169,3	2412,3	3716,0	6791,5	6205,9	167,0
жири та олії тваринного або рослинного походження	383,1	2165,7	2927,7	3804,3	3103,7	106,0
готові харчові продукти	-163,8	65,1	-87,6	546,4	352,2	x
Коефіцієнт покриття експортом імпорту						
Усього	1,6	1,7	2,0	2,4	2,1	0,1
у т.ч.: живі тварини, продукти тваринного походження	1,5	0,6	0,9	0,6	0,6	-0,3
продукти рослинного походження	3,2	2,5	3,0	3,8	3,3	0,3
жири та олії тваринного або рослинного походження	2,9	5,8	7,2	10,4	8,7	1,5
готові харчові продукти	0,9	1,0	1,0	1,2	1,1	0,1

*Джерело: Розраховано на основі [12, с. 70, 72].

Протягом досліджуваного періоду можемо спостерігати позитивну тенденцію зовнішньоторговельного балансу сільськогосподарської й продовольчої продукції України, однак її темпи є недостатніми для формування належного рівня зовнішньоторговельної безпеки держави. На фоні такого незначного поліпшення, катастрофічною залишається ситуація в сегменті ринку продукції тваринного походження, коефіцієнт покриття експортом імпорту якого у 2005 році порівняно з 2013 роком зменшився на 0,9 пункта. Погіршення ситуації на ринку продукції тваринництва зумовлено впливом як внутрішньогалузевих чинників (низькою оборотністю коштів; низькою інвестиційною

привабливістю; недостатнім рівнем конкурентоспроможності вітчизняної галузі; високою матеріаломісткістю виробництва; занедбаністю матеріально-технічної бази; низьким рівнем автоматизації праці; стійкою тенденцією до скорочення поголів'я ВРХ; проблеми з формуванням кормової бази, у тому числі зменшенням посівної площі під кормовими культурами), так і недосконалістю інституціонального середовища та наявністю інституційних пасток.

У структурі товарного імпорту найбільшу частку (39,3 %) мають готові харчові продукти, що зумовлено як вищим рівнем їх конкурентоспроможності по окремих товарних групах порівняно з вітчизняними аналогами,

так і недостатньою насиченістю цього сегмента ринку власною продукцією. Водночас більше половини експорту продукції становлять продукти рослинного походження (52,1 %), тоді як живі тварини та продукти тваринного походження мають лише 6,4 %. Безперечно, що наявність такого диспаритету в структурі товарного експорту й імпорту спричинена як чинником регіональної спеціалізації сільського господарства, так і прорахунками у веденні зовнішньоторговельної політики, недостатньою рішучістю у відстоюванні інтересів вітчизняних товаровиробників, ресурсною неспроможністю га-

лузі до ведення конкурентної боротьби з потужними іноземними виробниками.

Проведення структурного аналізу обсягів експорту й імпорту в розрізі окремих видів товарів забезпечило ідентифікацію сегментів зовнішньоторговельного ринку, в межах яких доцільними є реструктуризація виробничих потужностей сільського господарства та перегляд прикладних засад ведення торговельної політики з огляду на необхідність посилення захисту внутрішнього ринку й підвищення рівня зовнішньоторговельної безпеки (табл. 3).

3. Експорт-імпорт окремих видів товарів в Україні в 2011-2013 рр., млн дол. США *

Вид товару	Експорт			Імпорт			2013 р. до 2011 р., %	
	Рік						Експорт	Імпорт
	2011	2012	2013	2011	2012	2013		
Яловичина	60,6	76,4	93,0	13,8	13,4	15,1	153,5	109,4
Свинина	57,6	92,6	20,9	160,6	446,0	388,6	36,3	у 2,4 р.б.
М'ясо і субпродукти птиці	79,0	145,2	232,1	60,4	157,2	101,6	у 2,9 р.б.	168,2
Риба	15,9	14,4	12,9	390,0	564,6	712,2	81,1	182,6
Молоко й молочні продукти	138,5	135,4	130,5	39,6	48,2	63,1	94,2	159,3
Масло вершкове та інші молочні жири	9,7	2,9	22,2	25,8	38,7	67,4	у 2,3 р.б.	у 2,6 р.б.
Сири	445,0	358,4	362,3	68,1	91,5	111,3	81,4	163,4
Пшениця	1070,3	2356,6	1891,5	2,0	1,3	1,9	176,7	95,0
Жито	1,5	2,5	3,4	0,1	0,2	0,4	у 2,3 р.б.	у 4 р.б.
Ячмінь	537,6	693,7	575,7	16,9	10,0	3,8	107,1	22,5
Овес	0,2	0,5	0,7	1,4	1,3	-	у 3,5 р.б.	-
Кукурудза	1982,6	3893,0	3833,3	167,0	204,2	255,1	193,3	152,8
Рис	2,0	12,7	12,2	31,6	26,6	39,0	у 6,1 р. б.	123,4
Гречка	0,6	0,3	0,4	0,0	1,8	2,6	66,7	-
Просо	9,9	12,6	11,4	0,1	0,0	0,2	115,2	у 2 р.б.
Насіння соняшнику	247,4	165,7	49,0	108,5	179,3	211,8	19,8	195,2
Олія соняшникова	3145,7	3972,0	3281,0	2,7	3,0	3,0	104,3	111,1
Сосиски, ковбаси і аналогічні вироби з м'яса	2,6	6,0	6,1	8,5	6,1	6,3	у 2,3 р.б.	74,1
Готові чи консервовані продукти з м'яса	5,6	11,6	8,5	19,5	27,6	27,3	151,8	140,0
Цукор білий	4,3	113,7	67,1	29,6	0,5	0,8	у 15,6 р.б.	2,7
Кондитерські вироби з цукру	190,5	172,9	158,0	54,9	65,1	64,5	82,9	117,5
Хлібобулочні кондитерські вироби	93,9	100,1	84,7	34,6	38,8	48,4	90,2	139,9
Пиво із солоду	93,9	100,1	84,7	34,6	38,8	48,4	90,2	139,9
Горілка	95,1	99,7	100,0	34,8	44,4	63,6	105,2	182,8
Тютюнова сировина	4,7	9,7	0,1	320,2	340,8	265,6	2,1	82,9

* Джерело: Розраховано на основі [2, с. 50; 4, с. 52].

Як бачимо, від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2013 році спостерігалося на ринках свинини (-367,7 млн грн), риби (-699,3 млн грн), рису (-26,8 млн грн), гречки (-2,2 млн грн), насіння соняшнику

(-162,8 млн грн), готових і консервованих продуктів із м'яса (-18,8 млн грн), тютюнової сировини (265,5 млн грн). Проведені дослідження показують, що в Україні значну частку імпорту мають товари тваринного

походження, що зумовлено як недостатнім рівнем конкурентоспроможності вітчизняної тваринницької продукції (включаючи внут-

рішній та зовнішній ринки), так і нижчим рівнем самозабезпеченості цією продукцією в Україні (рис. 2).

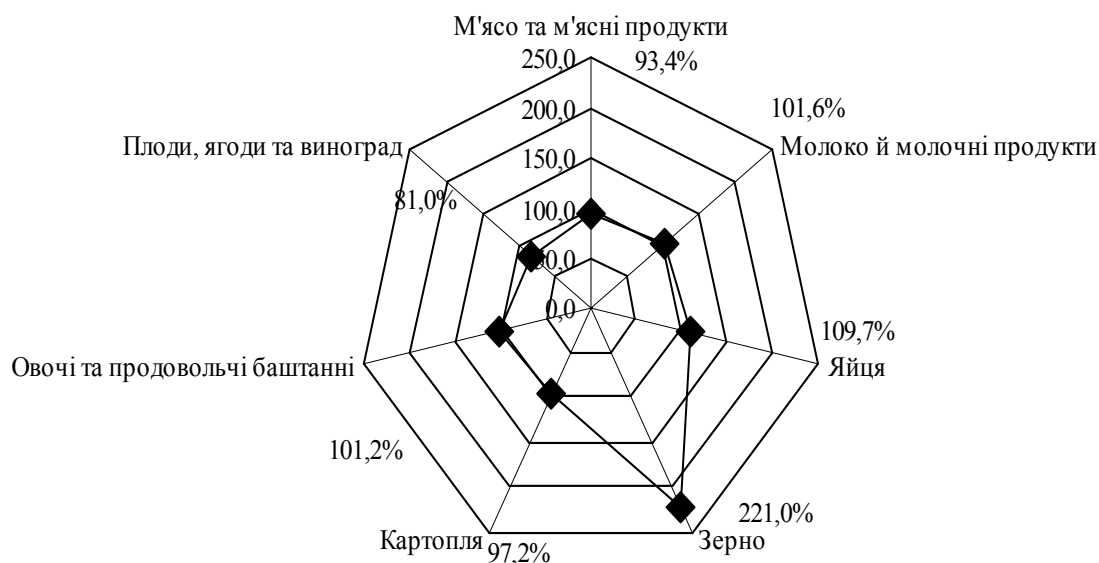


Рис. 2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні у 2013 році, %

*Джерело: Складено на основі [12, с. 161].

Результати аналізу вказують на те, що найбільше уряд має бути заінтересований в імпорті плодів, ягід та винограду, оскільки природно-кліматичні умови, спеціалізація сільського господарства й технологія виробництва цієї продукції в Україні не уможливають повною мірою задовольнити наявні потреби у цьому сегменті ринку. Водночас найкращий рівень забезпеченості зерном, виробництво якого у 2013 році в 2,2 раза перевищувало наявну потребу, що формує сприятливі передумови для укріплення та нарощування експортних потужностей у цьому сегменті ринку. Проблемною залишається ситуація на ринку продукції тваринного походження, розв'язання якої ускладнюється посиленням негативних тенденцій до зменшення цінового індексу умов торгівлі в розрізі окремих товарів, що було особливо відчутним у 2012 році.

Формування зовнішньоторговельної безпеки передбачає необхідність побудови механізмів захисту внутрішнього ринку. З одного боку, політика протекціонізму не вписується в ідею глобалізації й інтеграції ринків, а з іншого – можемо спостерігати ефективно її використання з боку країн із розвиненим висококонкурентоспроможним АПК. Тут цінним може бути досвід країн Європейського Союзу. Незважаючи на декларації

стосовно справедливості та дотримання прав виробників сільськогосподарської продукції, керівництво Європейського Союзу завжди приймало рішення, які передусім були спрямовані на підтримку власного виробника й дотримання балансу на внутрішньому ринку продовольства, а у випадках, коли підходи до окремих проблем радикально суперечили рішенням СОТ, дипломатичними перемовинами прийняття невігідних рішень могло бути відтермінованим [11, с. 52]. Для України доцільність використання інструментів захисту внутрішнього ринку обґрунтовується такими чинниками:

- 1) поки що недостатній рівень конкурентоспроможності окремих видів продукції;
- 2) необхідність гарантування безпеки продовольства, що потрапляє на внутрішній ринок;
- 3) збереження робочих місць, що містить глибоку соціальну складову, насамперед, на сільських територіях;
- 4) балансування пропозиції на ринку в розрізі товарних груп.

Розробку організаційно-економічного інструментарію зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України доцільно здійснювати з урахуванням одержаних результатів SWOT-аналізу (табл. 4).

4. Результати SWOT-аналізу передумов зовнішньоторговельної безпеки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції*

	Сильні сторони	Слабкі сторони
	Потужний природно-ресурсний потенціал і сприятливі природно-кліматичні умови; вигідне територіальне розміщення України та наявність розвинутого транспортного сполучення; наявність невикористаних резервів до нарощування обсягів виробництва продукції й підвищення рівня ефективності господарювання; потужні перспективи розвитку органічного землеробства; високий рівень диверсифікації виробництва продукції; можливість представлення продукції на всіх сегментах ринку; залучення у виробництво відносно дешевших трудових ресурсів	Занедбаність матеріально-технічної бази сільського господарства; нерозвиненість інфраструктурного забезпечення сільських територій; ускладнений доступ до фінансових ресурсів; низький рівень інвестиційної привабливості; низький рівень інтеграційних зв'язків та співпраці між суб'єктами продуктового ланцюга; непоширена практика створення кооперативних формувань, що здатні забезпечувати підтримку господарських процесів від етапу виробництва продукції до її експорту; невідповідність інституційного середовища реальним потребам потенційних суб'єктів експорту продукції
	Можливості	Загрози
	Одержання більшого прибутку в результаті формування доданої вартості, підтримка процесів розширеного відтворення; вихід на нові ринки; налагодження міжнародної співпраці; запровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику господарювання; підвищення рівня конкурентоспроможності продукції; матеріально-технічне переоснащення й модернізація суб'єктів господарювання; розвиток логістичним систем та об'єктів інфраструктурного забезпечення процесу зовнішньої торгівлі; активізація регіонального транскордонного співробітництва; побудова міжгалузевих горизонтально-вертикальних зв'язків	Валютні ризики, пов'язані з нестабільністю валютного курсу гривні; надмірна залежність параметрів розвитку світового ринку продовольства від політичної кон'юнктури; надмірний вплив неформального інституціонального середовища в одержанні переваг для виходу на світові ринки; зростання рівня трансакційних витрат; часткова втрата позицій на внутрішньому ринку; ризики використання інструментів ведення економічної блокади по відношенню до вітчизняної продукції; віддання переваги у вирішенні торговельних питань особистим домовленостям представників влади держав-партнерів, поряд із використанням принципу економічної доцільності

* Джерело: Власна розробка.

Висновки. Результати проведених досліджень дають підстави стверджувати, що забезпечення зовнішньоторговельної безпеки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції потребує реалізації комплексу заходів як у межах державної економічної політики, так і на галузевому рівні управління, пріоритетними серед яких є такі:

раціональне та послідовне використання урядом політики протекціонізму вітчизняного ринку, передусім, в аспекті гарантування захисту для галузей АПК, що найбільше потребують державної підтримки (зокрема, виробництво м'ясної й молочної продукції), застосуванням інструментів митного регулювання та квотування експорту-імпорту продукції, відстоювання національних інтересів на міждержавному рівні у рамках підписання торговельних договорів, застосування спеціальних пільгових режимів торгівлі для окремих сегментів ринку, забезпечення балансу продовольчої кон'юнктури відповідно до наявних запасів, одержаних урожаїв і фонду споживання конкретних видів продукції;

активізація нормативно-правових процедур стосовно приведення у відповідність національних підходів до сертифікації, мар-

кування та стандартизації продукції до міжнародних норм і правил ISO (International Organization for Standardization), через узгодження інтересів вітчизняних виробників із вимогами міжнародних торговельних інституцій, скорочення бюрократичних процедур у ході проходження митного оформлення продукції, підтримку процедури імплементації взятих себе зобов'язань у рамках підписаних міжнародних договорів, інтеграцію та посилення співпраці вітчизняних інституціональних структур забезпечення сертифікації й стандартизації товарів із міжнародною торговельно-економічною спільнотою, гарантування дотримання вимог і стандартів забезпечення безпеки продовольства, що потрапляє на ринок;

підвищення рівня ефективності державної програмної підтримки розвитку сільського господарства на засадах послідовності та прозорості виділення коштів, активізації державно-приватного партнерства у напрямі поліпшення інвестиційної привабливості АПК, створення механізмів громадського контролю за процесом використання бюджетних коштів, формування економічних стимулів і передумов для трансформації особистих селянських господарств у фер-

мерські господарства й малі сільськогосподарські підприємства;

поліпшення матеріально-технічного забезпечення, модернізація та техніко-технологічне переоснащення галузі з метою підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, спрощення доступу господарюючих суб'єктів до одержання кредитних ресурсів, активізація розвитку лізингових відносин, удосконалення тех-

нології виробництва сільськогосподарської продукції, передусім, в аспекті зниження рівня її матеріаломісткості, енергоємності й собівартості, поліпшення системи заготівлі та зберігання сільськогосподарської продукції з можливістю її реалізації протягом календарного року, приведення у відповідність до міжнародних стандартів вітчизняних норм пакування й маркування продукції.

Список використаних джерел

1. Зовнішня торгівля України : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко, – К., 2014. – 106 с.
2. Зовнішня торгівля України товарами та послугами в Україні у 2012 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – Т. 1. – К., 2014. – 140 с.
3. Зовнішня торгівля України товарами та послугами в Україні у 2012 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – Т. 2. – К., 2014. – 244 с.
4. Зовнішня торгівля України товарами та послугами в Україні у 2013 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – К., 2014. – 158 с.
5. Из-за недостатка зернохранилищ аграрии потеряли 10 млрд грн – эксперт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://latifundist.com/novosti/23024-iz-za-nedostatka-zernohranilishch-agrarii-poteryali-10-mlrd-grn--ekspert>
6. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за видами, станом на 01.04.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/13884>.
7. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 2010. – 4 груд. – № 229 (№229-230).
8. Прес-реліз до Міжнародної конференції “Нові можливості та виклики для аграрної торгівлі України з ЄС”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/13524>.
9. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1997. – № 39.
10. Реалізація ініціативи "Рідне село" сприятиме формуванню середнього класу в селі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245207336&cat_id=244276429.
11. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [моногр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).
12. Сільське господарство України у 2013 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – За ред. Н.С. Власенко. – К., 2014. – 400 с.
13. Співробітництво між Україною та ЄС у 2011 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – К., 2012. – 242 с.
14. Співробітництво між Україною та ЄС у 2012 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – К., 2013. – 229 с.
15. Співробітництво між Україною та ЄС у 2013 році : стат. зб. / Державна служба статистики України. – Відп. за вип. А. Фризоренко. – К., 2014. – 208 с.
16. Тимчасове застосування ЗВТ України з ЄС відтерміновано до 31 грудня 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/984325-timchasove-zastosuvannya-zvt-ukrajini-z-es-vidterminovano-do-31-grudnya-2015-roku-zayava.html>.
17. Food Security Policy in Developed Countries, Parke Wilde. Oxford. Print Publication Date: Sep 2011.
18. The Political Economy of the United Nations Security Council, James Raymond Vreeland, Axel Dreher, Cambridge University Press, Date Published: May 2014.
19. Agricultural Economics: Pearson New International Edition, 3rd Edition, H. Drummond, John Goodwin Date Published Nov 2013.
20. Introduction to Agricultural Economics, 6th Edition, John Penson, Oral Capps, C. Rosson, Richard Woodward, Date Published May 2014.
21. International Trade in Agricultural Products, Michael Reed, Date Published Jul 2000.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2014 р.

* * *

УДК 331.101.3:631.11

*О.В. ЛАВРУК, кандидат економічних наук, асистент
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Формування мотиваційного механізму розвитку аграрних підприємств

Постановка проблеми. Сучасні ринкові умови загострюють питання забезпечення стабільного розвитку аграрного виробництва і високого рівня ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств. А тому необхідність формування мотиваційного механізму викликана існуючими ринковими процесами, які мають місце в суспільстві й аграрному виробництві, оскільки тут різні інтереси породжують різноманітні мотиви. Водночас їхню взаємодію та узгодженість практично неможливо здійснити без мотиваційного механізму, який має враховувати можливості підприємств і особистісну систему індивідуальних потреб, цінностей, інтересів, задоволення яких відбувається у процесі виробничої діяльності.

Актуальність цих питань спонукає до розробки науково обґрунтованого мотиваційного механізму, який за допомогою раціонального поєднання адміністративних та соціально-економічних стимулів здатний забезпечити високий рівень ефективного розвитку аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження сутності, змісту, функцій, ефективності праці, розвиток різних теорій мотивації трудової діяльності та її оцінки внесли зарубіжні вчені: К. Альдерфер, В. Врум [17], Ф. Герцберг, Е. Лоулер [16], А. Маслоу [13], Д. МакГрегор, Д. МакКлеланд [12], Л. Портер [16].

Обґрунтування окремих проблем трудових ресурсів, мотивації й мотиваційних технологій у практиці управління підприємств-

вами, розробку основних моделей мотивації та стимулювання праці, а також рекомендацій для їхнього широкого використання в аграрному виробництві з метою поліпшення трудової діяльності працівників і розвитку сільськогосподарських підприємств зробили в своїх численних роботах вітчизняні вчені: Д.П. Богиня [2], Т.О. Галайда [3], В.С. Дієперов [4], Л.І. Долгова [1], О.А. Грішнова, Й.С. Завадський, А.М. Колот [5], Г.Т. Куліков [1], Л.С. Лисогор [1], М.Й. Малік [6], П.Т. Саблук [8], М.В. Семикіна [2], Л.В. Шаульська [11].

Незважаючи на вагомий внесок цих, як і багатьох інших, учених у систему наукових досліджень, актуальність та наукове значення досліджуваних питань доводить про ще недостатньо високий рівень їхньої розробки. Серед наукових праць практично мало цілеспрямованих досліджень, в яких розглядалися б комплексні підходи до формування мотиваційного механізму і встановлення оптимальних співвідношень між його структурними елементами.

Мета статті – систематизувати основні структурні елементи при формуванні мотиваційного механізму та обґрунтувати його спрямованість на ефективний розвиток аграрних підприємств у ринкових умовах господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. На нинішній час динамічний і ефективний розвиток аграрних підприємств Хмельницької області зумовив необхідність формування такого мотиваційного механізму, який враховував би особливості й вимоги виробництва, інтереси підприємств та їх-

ніх працівників, а також економічні, організаційні, соціальні й інші фактори, що впливають на результативність його застосування. Тут перехід від потреби до мотиву та мотиву до дії є важливим процесом, який може бути покладений в основу функціонування мотиваційного механізму. Цій важливій проблемі особлива увага приділяється у працях вітчизняних [2, 5, 6, 8, 11] і зарубіжних учених [12, 13, 14, 15, 17].

У наукових доробках цих учених визначено категорію „мотиваційний механізм” як динамічні, економічні та соціальні відносини між дійовими особами підприємства (керівниками і працівниками), які передбачають поєднання процесів оптимізації витрат підприємства, підвищення добробуту й морального задоволення працюючих із використанням при цьому відповідних форм, методів, інструментів і важелів. Тут же вказується, що мотиваційний механізм становлять різноманітні за змістом та складом мотиви, що являють собою спрямованість особистості на кінцеві результати діяльності. Зокрема, Т.О. Галайда і Д.П. Богиня мають рацію в тому, що лише дієвий мотиваційний механізм, що відповідає сучасним умовам, є гнучким до швидких економічних змін виробництва [3], а тому „...на різних етапах ринкових перетворень буде мати свою специфіку”, а його система зв'язків та взаємовідносин забезпечить „...оптимальне сполучення інтересів всіх елементів системи з метою досягнення максимальної ефективності виробництва на основі поступового формування працівників нового, ринкового типу з високим рівнем мотивації до продуктивності праці...” [1, с. 79]. Однак до цих пір науковці не мають єдиної думки щодо розуміння основних складових елементів мотиваційного механізму та їхньої подальшої систематизації.

Необхідність систематизації основних елементів при формуванні мотиваційного механізму, що відповідав би сучасним ринковим вимогам, зумовлюється:

інтеграцією аграрного виробництва у світовий економічний простір. Але на цьому важливому етапі було допущено ряд помилок, які спричинили порушення у розподілі

виробничих ресурсів, розбалансування виробництва та зниження рівня його конкурентоспроможності;

реформуванням усіх галузей основного виробництва при значних порушеннях процесу приватизації, нестабільності грошових надходжень і повністю несформованих ринкових механізмів ціноутворення. Все це вплинуло на розвиток інвестиційної діяльності, прискорило інфляційні процеси, призвело до зниження купівельної спроможності й життєвого рівня сільського населення, що в кінцевому підсумку погіршило ситуацію на виробництві та в соціальній сфері села;

значним зниженням стимулюючої функції заробітної плати. Як наслідок, відбулися динамічні зміни у її розмірі, що вплинуло на продуктивність праці та зумовило коливання цін на робочу силу на сучасному ринку праці. Така ситуація призвела до негативного ставлення працівників до трудової діяльності й не забезпечувала належного рівня її мотивації через встановлення розмірів оплати праці нижче вартості робочої сили.

Отже, в кожному елементі мотиваційного механізму повинен бути присутній фактор мотивування, що забезпечує пряму взаємодію підприємства з трудовим колективом, тобто на будь-якому рівні мотивація спонукає працівників до виробничої діяльності, або ж призупиняє її. А це в свою чергу потребує розробки нових наукових підходів і їх використання при формуванні мотиваційного механізму, який має властивості раціональної цілісності й відособленості його елементів.

Основними принципами формування мотиваційного механізму є:

мета і завдання його повинні відповідати сформованим мотивам для досягнення цілей аграрних підприємств та їхніх сфер діяльності;

володіння властивістю цілісності (зміна змісту одного із взаємозв'язаних між собою складових: оплати праці, зайнятості й трудової активності працівників і заходів соціального захисту приводить до зміни інших) та відокремленості його елементів (можливість компенсувати заміну одного елементу іншим);

мотиваційний механізм повинен бути стабільно життєдіяльним, що характеризує тривалий період його існування, який залежить від традицій людей, короткий – залежить від соціально-економічних змін і виробничих ситуацій та проміжний – поєднання названих періодів.

Зазвичай вдало побудований мотиваційний механізм в змозі забезпечити ефективну

роботу кожного підприємства, його конкурентоспроможність й адаптацію до ринкових умов. При цьому економічні показники діяльності підприємства залежать в основному від мотивації, її складових і факторів зовнішнього середовища (рис.1).

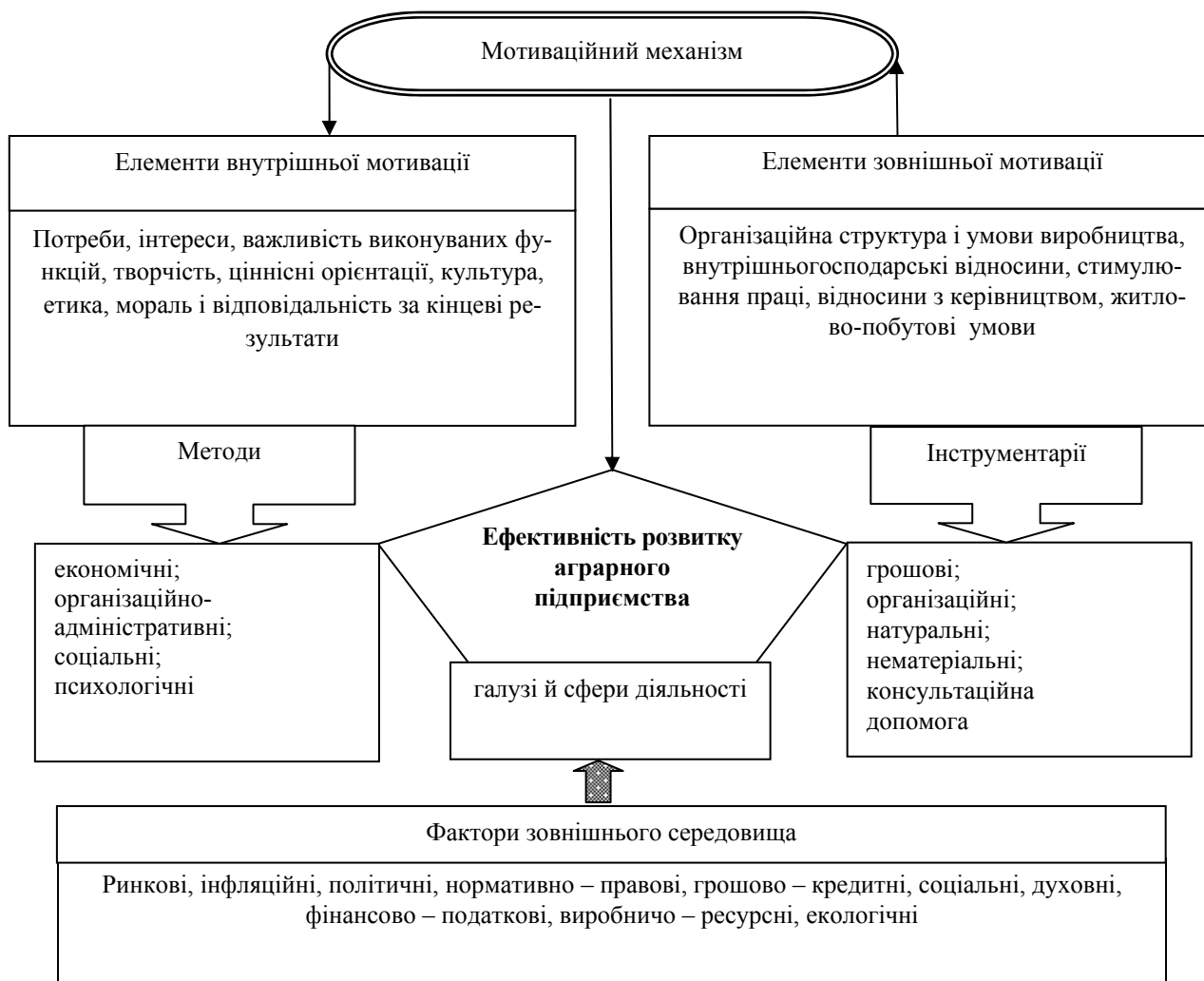


Рис.1. Мотиваційний механізм і фактори зовнішнього середовища в ефективному розвитку аграрних підприємств

Джерело: Розроблено автором.

При функціонуванні мотиваційного механізму особливо важливу роль відіграє пошук оптимальних методів мотивації, які впливають з можливостей ефективного впливу на працівника, його потреби, мотиви й інтереси. Тут на перший план висувається підприємство (як основний об'єкт у мотиваційному механізмі) та людина – працівник з його потребами, мотивами й інтересами,

який керує своєю трудовою діяльністю з метою розвитку цього ж підприємства.

Крім цього, тут беруть участь земля, основні та оборотні засоби, капітал, тобто здійснюється процес виробничої діяльності, на який впливають організаційно-техніко-технологічні (свого роду тяж елементи) процеси і фактори внутрішнього середовища: виробництво (обсяг, структура, номенклатура продукції, виробнича й соціальна ін-

фраструктура); працівники (чисельність, професійно-кваліфікаційна структура, продуктивність і оплата праці) та зовнішнього середовища, основними елементами якого є суспільство (відображає інтереси працівників і забезпечує соціальну орієнтацію на матеріальні, духовні й культурні цінності) та держава (створює закони, обов'язкові для виконання працівниками і підприємствами

щодо ефективної мотивації). Отже, дія мотиваційного механізму спрямовується на поєднання всіх цих складових в одне ціле.

У зв'язку з цим розглянемо дієвість взаємозв'язку основних складових елементів мотиваційного механізму в системі виробництва та реалізації продукції в аграрних підприємствах області (рис. 2).

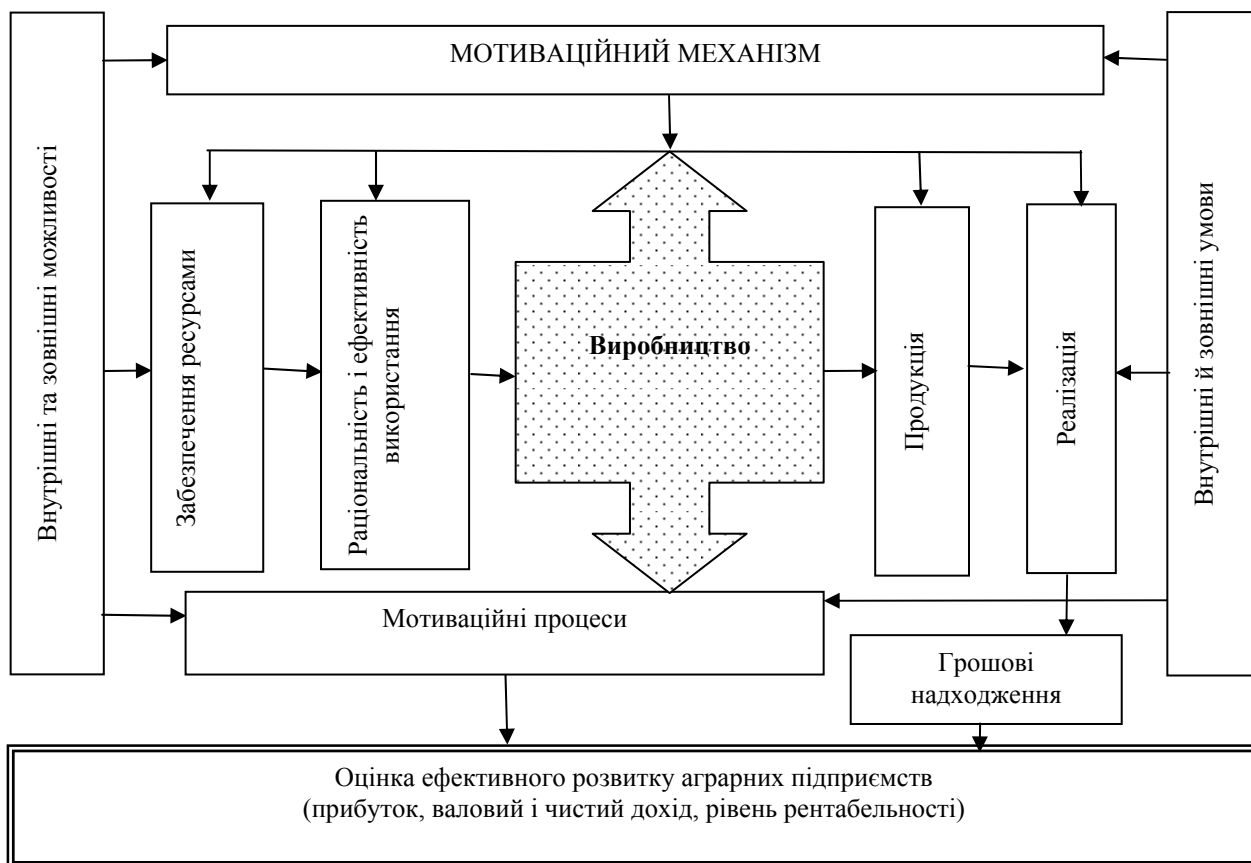


Рис. 2. Мотиваційний механізм у забезпеченні виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції

Джерело: Розроблено автором.

Отже, дія мотиваційного механізму в основному спрямована на врахування умов і можливостей забезпечення підприємств виробничими ресурсами, їхнє ефективне використання, випуск та реалізацію продукції з метою одержання доходів і на цій основі проведення оцінки виробничої діяльності підприємств. Позитивний вплив мотиваційного механізму на організацію виробничих процесів (виробництво, зберігання й реалізацію продукції) простежується в таких підприємствах області, як СТОВ СП "Нібулон", ЗАТ агрофірма "Авіс", СТОВ "Гарант",

ПП фірма "Деметра", ПП "Зоряна", СТОВ "Зоря" та інших.

Мотиваційний механізм включає основні структурні елементи підприємства: виробництво, працівника, взаємовідносини, види й галузі діяльності, які постійно потребують дослідження динаміки їхнього розвитку. Тут важливими об'єктами є також фактори (системи, люди, об'єкти, процеси), які беруть безпосередню та опосередковану участь у реалізації виробничих програм. Складові елементи мотиваційного механізму поєднують цілі підприємств і результати діяльності працівників із тим, щоб на практиці реалізу-

вати цілеспрямовану мотивацію високопродуктивної праці, оскільки вона є «багатокмпонентним фактором ефективності» виробництва, як стверджує відомий учений В.С. Дієсперов [4, с.10].

Дуже важливо, щоб при формуванні мотиваційного механізму кожне аграрне підприємство використовувало сучасні форми мотивації, що уможливить перенести мотиваційні орієнтири на напрям формування самостійної позиції працівника, яка є джерелом внутрішньої мотивації [7,11]. Але для вирішення цих питань необхідно виявити організаційні й економічні особливості ринкового господарювання аграрних підприємств, врахування яких дасть змогу вдосконалити методи мотивації виробничої діяльності та сформулювати методичні підходи до формування мотиваційного механізму.

Водночас вдало сформований мотиваційний механізм, що враховує специфіку й особливості розвитку виробництва, в змозі забезпечити ефективну мотивацію до розши-

рення виробництва і поліпшення господарювання; одержання максимального прибутку при мінімальних виробничих витратах; ефективне використання людських ресурсів, підвищення продуктивності їхньої праці та її оплати; оптимізацію системи матеріального стимулювання праці; матеріальні й соціальні блага працівникам, ефективну роботу кожного підприємства та його адаптацію до умов зовнішнього середовища.

Вважаємо, що в складі мотиваційного механізму повинні знаходитися система форм і методів, які впливають із можливостей ефективного впливу на працівника, способи мотивації, мотиваційні елементи та їхні складові, що зумовлюють поліпшення формування мотиваційного процесу в різних галузях і видах діяльності працівників, які поєднані спільністю інтересів, мотивів та стимулів для забезпечення ефективного розвитку підприємств у ринкових умовах господарювання (табл.).

Економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств Хмельницької області

Показник	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2005 р.,%
Обсяг витрат на оплату праці в основному виробництві з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	145,43	273,4	350,54	388,01	266,8
Середньомісячна оплата праці одного працівника, грн	266	1317	1763	2061	774,8
Вироблено валової продукції на одного зайнятого працівника, тис. грн	38,87	169,20	222,56	246,07	633,1
Одержано грошової виручки від реалізації сільськогосподарської продукції з розрахунку на 1 грн витрат на оплату праці, грн	7,64	10,18	12,32	15,45	202,2
Одержано на 1 га сільськогосподарських угідь, грн:					
валової продукції	2796,5	4474,2	5672,4	7009,6	250,7
прибутку	7,7	342,2	765,5	1195,9	у 155,3 раза
Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції, %	0,9	14	21,6	24,9	24 в.п.

Джерело: [9, с. 42, 49, 51, 63, 133; 10, с. 77, 111, 252].

Можна спостерігати помітний взаємозв'язок між кінцевими результатами виробництва й рівнем заробітної плати працівників. Зокрема, при підвищенні продуктивності праці (у 6,3 раза) і розміру витрат на її оплату з розрахунку на одиницю земельних ресурсів (у 2,7 раза) збільшився обсяг грошової виручки з розрахунку на одиницю ви-

трат на оплату праці (у 2 рази) та обсяг виробництва продукції й прибутку з розрахунку на одиницю земельних ресурсів. За цей же період рівень рентабельності підвищився з 0,9 до 24,9%, прибутковими залишаються також основні галузі підприємств. Отже, аналізовані показники дають можливість стверджувати, що функціонування мотива-

ційного механізму є результативним, оскільки за досліджуваний період тенденція до зростання економічних показників за критеріями ефективності мотивації досягнута, а також підвищився рівень заінтересованості підприємств у доцільності свого подальшого розвитку.

Слід зазначити, що у структурі мотиваційного механізму основними та обов'язковими базовими елементами є: мотивація праці, ефективне господарювання, розвиток бізнесу, виробничої й соціальної інфраструктури підприємств, а також інші важливі елементи (матеріально-технічна, організаційно-економічна, інвестиційно-інноваційна, виробнича, трудова діяльності та соціальна сфера) та їхні складові частини, які, взаємодіючи між собою, формують свої взаємовідносини: організаційні, фінансово-економічні, інвестиційні, інформаційні, адміністративні та нормативно-правові. А тому для їхньої ефективної дії необхідно забезпечити: вибір напрямку господарювання і категорії працівників, яка підпорядковується системі мотивування; визначення трудового вкладу працівників у результати виробничої діяльності; встановлення різних видів потреб, властивих підприємству й даній категорії працівників; виявлення важливих мотиваційних чинників, здатних задовольнити дані потреби; запровадження, моніторинг і коригування сформованого механізму.

Також в основі мотиваційного механізму знаходиться система форм (оцінка праці, винагорода за вкладену працю, визнання професійних можливостей та здібностей), методів, які впливають із можливостей ефективного впливу на працівника (матеріальні, нематеріальні й комплексні), способів (ідейний, примусовий, винятковий) мотивації, які зумовлюють поліпшення формування мотиваційного процесу в різних галузях і видах діяльності працівників, об'єднаних

спільністю інтересів, мотивів та стимулів для забезпечення ефективного розвитку аграрних підприємств.

У результаті мотиваційний механізм дає можливість керувати виробничими й трудовими процесами на основі використання сукупності методів і прийомів впливу на працівників, які спонукають їх до конкретної поведінки в трудовій діяльності з метою задоволення особистих потреб та досягнення цілей в ефективному розвитку підприємств. Дієвий мотиваційний механізм уможливорює підвищити рівень ефективності соціально-економічної діяльності сучасного підприємства, оскільки має цільовий напрям на раціональне використання виробничих ресурсів, підвищення продуктивності праці й її оплати, обсягів конкурентоспроможної продукції та прибутковості виробництва.

Висновки. Економічна стабільність аграрних підприємств, виживання й ефективність діяльності в умовах ринкових відносин нерозривно зв'язані з безперервним удосконаленням системи мотивації виробничої діяльності. Враховуючи те, що в складі елементів мотиваційного механізму основними є процеси ефективного господарювання та мотивації праці, то при формуванні цього механізму в кожному підприємстві необхідно передусім визначити напрям господарювання і сфери виробничої діяльності, виявити найважливіші мотиваційні чинники й розробити заходи щодо проведення мотивування.

Отже, в перспективі при практичному запровадженні мотиваційного механізму необхідно враховувати ті чинники, які безпосередньо впливають на економічні показники розвитку підприємств, дають змогу ефективно управляти виробничими процесами в основних галузях, створюють умови для мотивації самореалізації працівників з урахуванням своїх інтересів та аграрних підприємств.

Список використаних джерел

1. *Богиня Д.П.* Мотивація праці в ринковій економіці: проблеми теорії і практики / [Д.П. Богиня, Л.І. Долгова, Г.Т. Куліков та ін.]. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1997. – 182 с.
2. *Богиня Д.П.* Трудовий менталітет у системі мотивації праці / Д.П. Богиня, М.В. Семикіна. – Кіровоград: Поліграф-Терція, 2010. – 226 с.
3. *Галайда Т.О.* Сучасні методи стимулювання праці на підприємствах / Т.О. Галайда, Л.В. Цись // Економіка і регіон. – 2009. – №3. – С. 147-151.
4. *Дієсперов В.С.* Сільськогосподарська праця в нових умовах / В.С. Дієсперов. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 186 с.

5. Колот А.М. Теоретичні й прикладні аспекти впливу заробітної плати на мотивацію трудової діяльності / А.М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 8-14.
6. Малік М.Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік. – К.: Знання, 1995. – 178 с.
7. Сардак С. Мотивація і стимулювання праці вітчизняних підприємств / С. Сардак // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 6. – С. 45-51.
8. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3-19.
9. Сільське господарство Хмельницької області за 2012 рік. Стат. зб. ; за ред. Л.О. Хамської. – Хмельницький, 2013. – 272 с.
10. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2012 рік; за ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2013. – 412 с.
11. Шаульська Л.В. Мотиваційний механізм ефективного використання трудового потенціалу / Л.В.Шаульська, Н.В. Романова : зб. наук. праць // Вісн. технологічного ун-ту Поділля. Сер. «Економічні науки», 2003. – № 4. – Ч.1. – Т.2. – С. 36–39.
12. Koestner, R., & McClelland, D. (1990). Perspectives on competence motivation. In L. Pervin (Ed.), Handbook of personality: Theory and research (pp. 527–548). New York: Guilford.
13. Maslow, A.H. Motivation and personality Text./A.H. Maslow. N. Y.: Harper & Bros, 1954. – 256 p.
14. Mikulich, A.V. The mechanism of labour motivation in agriculture in the new conditions: theory, methodology, practice / A.V. Mikulich. – Minsk, The Institute of System Research in Agroindustrial Complex of NAS of Belarus, 2011. – 274 p.
15. Miriam Erez; Uwe Kleinbeck; Henk Thierry. Work Motivation in the Context of a Globalizing Economy. Lawrence Erlbaum Associates, London, 2001.
16. Porter L.W., Lawler E.E. "Antecedent attitudes of effective managerial performance". Organizational behavior and human performance, vol. 2, 1967, pp.122–142.
17. Vroom V.H. Work and motivation. New York, 1964. – 332 p.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

* * *

Новини АПК

Селянам відшкодовано 826 тис. грн за бюджетною програмою «Державна підтримка галузі тваринництва»

Комісією Міністерства аграрної політики та продовольства України, засідання якої наприкінці жовтня 2014 року, прийнято рішення спрямувати 826,0 тис. гривень на відшкодування вартості закуплених 118 голів племінних телиць, нетелей і корів молочного, м'ясного та комбінованого напрямку продуктивності.

Крім того, видано наказ Мінагрополітики України від 10 листопада 2014 року № 442 «Про затвердження розподілу бюджетних коштів між суб'єктами господарювання, які претендують на часткове відшкодування вартості закуплених племінних телиць, нетелей та корів молочного, м'ясного і комбінованого напрямку продуктивності».

Разом із тим Мінагрополітики України нагадує суб'єктам господарювання, які не подали документи до 1 жовтня, або ще закуповують поголів'я у жовтні-листопаді, що термін подання документів триває до 1 грудня 2014 року.

Згідно з бюджетною програмою «Державна підтримка галузі тваринництва», за вказаним напрямом підтримки передбачено 27 026,3 тис. грн.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 351.82:338.432 (479.24)



*САЛАХОВ Садыг Вели оглы, доктор экономических наук,
профессор, директор
Азербайджанский научно-исследовательский
институт экономики и организации сельского хозяйства*

Основные направления государственной поддержки сельского хозяйства в Азербайджанской Республике

Сельское хозяйство является одной из ведущих отраслей экономики Азербайджанской Республики. На этот сектор приходится более 5% от валового внутреннего продукта, 2/5 часть работающих в сферах экономики страны, более 7% основных фондов по отраслям экономики. Продукция, полученная в результате аграрного производства и переработки сельскохозяйственного сырья, составляет 6,5% от экспорта страны, в том числе 9/10 части экспорта в нефтегазовом секторе экономики. Современная аграрная сфера представляет собой многопрофильную систему, сформировавшуюся в процессе кардинальных реформ и институциональных преобразований, осуществляемых в 90-е годы прошлого века, направленных на формирование национальной экономики в условиях государственной независимости. Механизмы ее функционирования построены в соответствии с принципами рыночной системы и глобализации.

В стратегиях развития всей экономики, основанных на продолжении реформ, аграрному сектору отводится важное место. «Государственной программой социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики (2004-2008 годы)», «Государственной программой социально-экономического развития регионов

Азербайджанской Республики в 2009-2013 годы», а также «Государственной программой по надежному обеспечению населения Азербайджанской Республики продовольственной продукцией в 2008-2015 годы» определен комплекс мер по ускорению развития сельского хозяйства [1, с. 823-827].

В стране наблюдается динамичный рост производства по сельскому хозяйству и его основным секторам (рис. 1).

Динамичное развитие аграрного производства в Азербайджанской Республике становится наиболее очевидным при сравнении показателей темпа среднегодового роста с соответствующими международными показателями (рис. 2).

Как видно, уровень среднегодовых темпов роста аграрного производства в нашей стране значительно выше среднего уровня соответствующего показателя по миру, а также по региону (Восточная Европа и Центральная Азия).

Темпы роста объема сельскохозяйственной продукции в 2000-2013 годы, производимой в Азербайджанской Республике, были в 3,6 раза выше темпов увеличения численности населения страны. В связи с этим за данный период объем сельскохозяйственной продукции на душу населения в стране вырос в 1,6 раза.

© Салахов Садыг Вели оглы, 2014

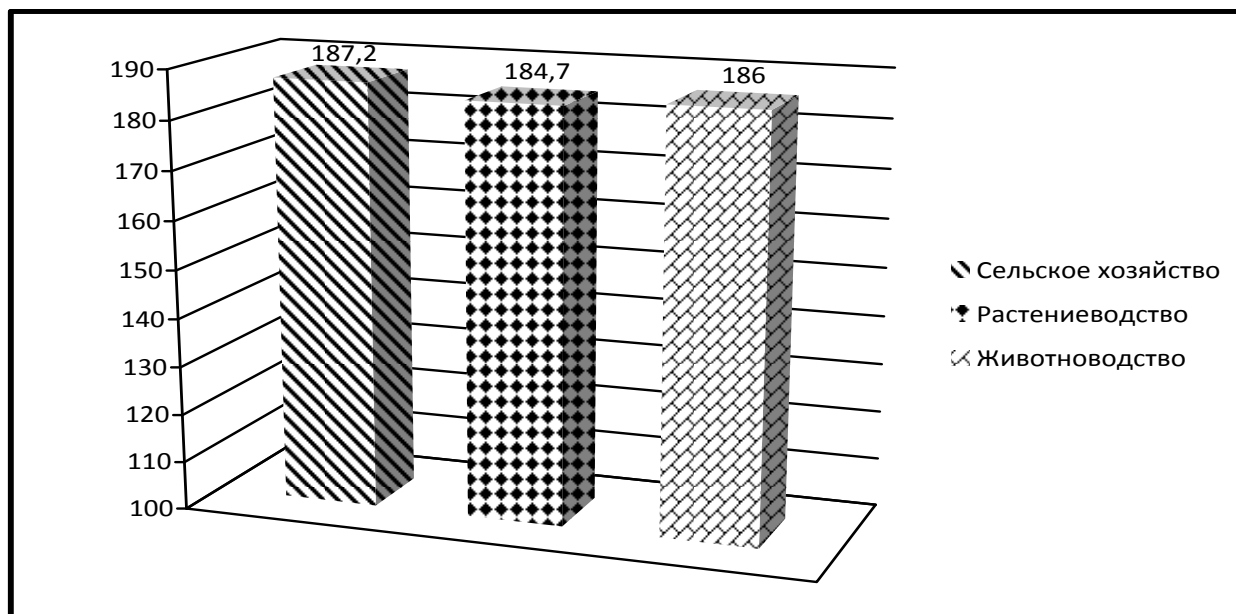


Рис. 1. Рост объема производства в аграрной сфере за 2000-2013 гг.*

Источник: [2, с. 56-57].

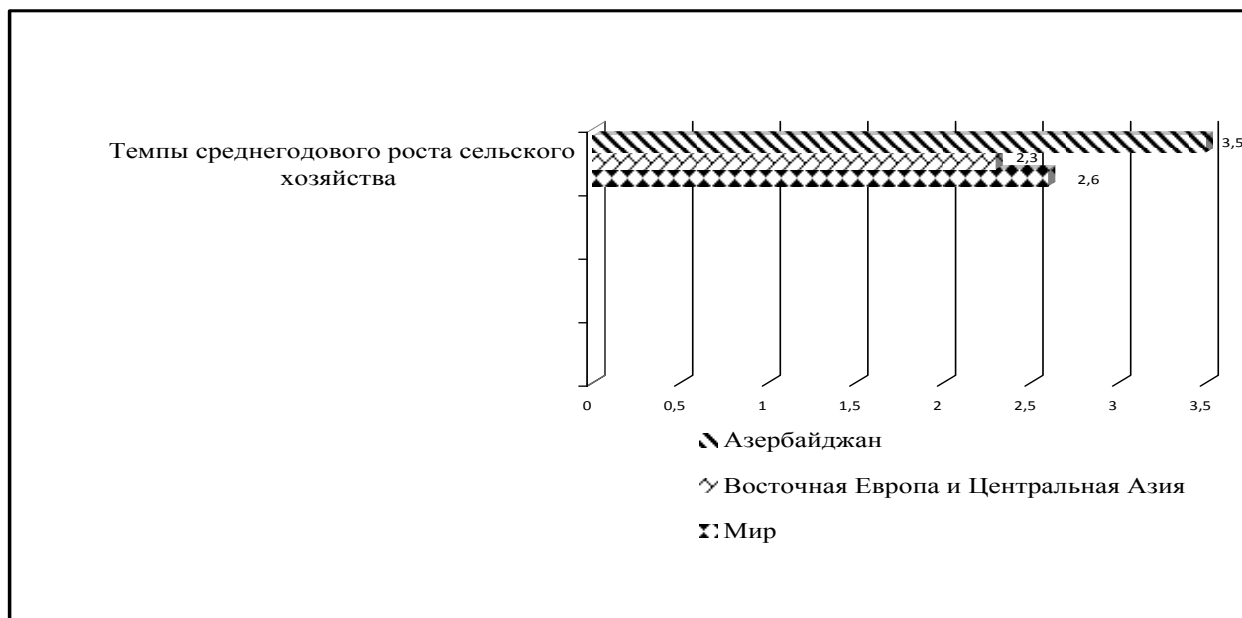


Рис. 2. Показатели темпа среднегодового роста сельского хозяйства Азербайджана по сравнению с международными показателями

Источник: [3].

Весьма важное значение в обеспечении динамичного развития сельского хозяйства отводится государственной поддержке аграрного сектора. В стране создана развитая система государственной помощи сельскохозяйственной сфере. Эта поэтапно созданная система охватывает применение различных форм, используемых в мировой практике.

На первом этапе (так называемый этап зарождения системы), в условиях продолжающихся кризисных процессов, связанных

с трансформацией экономической системы, главной целью государственной поддержки аграрного сектора было определено восстановление и поддержание производственной инфраструктуры, а также были приняты меры, направленные на улучшение финансового состояния производителей. В частности, на данном этапе, охватывавшем в основном 2000-2004 годы, государственная поддержка была реализована в формах государственно-

го финансирования прямых инвестиций и налоговых льгот.

Приоритетными целями второго этапа (2005-2007 годы) были определены возрождение производства на основе восстановления и улучшения материально-технического снабжения, а также реализация задач по обеспечению продовольственной безопасности. На данном этапе формирования системы расширились формы государственной поддержки и увеличились объемы средств на их реализацию.

На третьем этапе основной целью было обеспечение устойчивого развития сельскохозяйственного производства на основе модернизации. На данном этапе, который начался в 2008 г. и продолжается в настоящее время, усиливается целевая направленность применяемых мер государственной помощи, осуществляется совершенствование системы для обеспечения расширения масштабов эффективной модернизации.

В процессе формирования системы государственной поддержки сельского хозяйства можно выделить несколько основных направлений:

Образование и научные исследования. Подготовка квалифицированных специалистов для сельского хозяйства на уровне университетского образования осуществляется в Азербайджанском государственном аграрном университете, Бакинском государственном университете и Нахчиванском государственном университете. Кроме того, в Азербайджанской Республике действует ряд колледжей и профессионально-технических училищ (лицеев), обучение в которых направлено на подготовку кадров аграрного профиля. Национальная система исследований по сельскому хозяйству включает в себя 20 научно-исследовательских институтов сельскохозяйственной ориентации, в том числе 13 исследовательских учреждений, деятельность которых координируется Аграрным научным центром при Министерстве сельского хозяйства Азербайджанской Республики, 3 исследовательских учреждения при Национальной академии наук Азербайджана и 4 научно-исследовательских учреждения, подведомственных другим государственным органам. За 2005-2013 годы

объем средств, выделенных из государственного бюджета на высшее образование и научные исследования в области сельского хозяйства, возрос в 3,9 раза. Сумма средств, выделенных на эти цели в 2013 году, составила 0,05% всех расходов государственного бюджета.

Государственное финансирование инвестиций в восстановление и расширение производственной инфраструктуры сельского хозяйства. По данному направлению были проведены работы по реабилитации, поддержанию и расширению мелиорационной и ирригационной инфраструктуры за счет средств государственного бюджета. Удельный вес расходов по данному направлению составил около половины средств, выделенных из государственного бюджета для нужд сельского хозяйства. За указанный период сданы в эксплуатацию оросительные каналы и коллекторы общей протяженностью в 380 км, улучшено водоснабжение и введено в хозяйственный оборот 382 тыс. га орошаемых земель, введены в эксплуатацию водохранилища общим объемом 3,7 млн куб. м. Последовательно и с высокими темпами растет объем средств, направляемых на строительство ирригационных и водохозяйственных объектов.

Применение налоговых льгот. Налоговые льготы занимают важное место в системе государственной поддержки сельского хозяйства Азербайджанской Республики. Меры, применяемые в этом направлении, обеспечивают существенное смягчение налогового бремени производителей аграрной продукции. В соответствии с Законом, принятым парламентом страны в 2001 году, товаропроизводители сельскохозяйственной продукции освобождаются от уплаты всех видов налогов сроком на 5 лет за исключением земельного налога. В 2003, 2008 и 2013 годах срок действия этого закона продлен на следующие 5-летние периоды.

По данным Министерства сельского хозяйства Азербайджанской Республики, за время применения льгот по 2013 год включительно общая сумма налогов, от уплаты которых освобождены сельхозпроизводители, составила 1,4 млрд манатов [4]. Это составляет 7,5% от суммы доходов государст-

венного бюджета на 2013 год. Таким образом, применяемые в нынешних условиях налоговые льготы являются одним из существенных факторов, позволяющих значительно укреплять финансовую поддержку для приоритетного развития сельского хозяйства в системе национальной экономики.

Передача средств производства в лизинг на льготных условиях. Немаловажную роль в возрождении и развитии сельского хозяйства сыграл лизинг средств производства, в первую очередь – техники. С этой целью в 2004 году создано ОАО «Агролизинг», у которого 100% контрольного пакета акций принадлежит государству. ОАО «Агролизинг» занимается приобретением техники за счет целевых средств, выделяемых из государственного бюджета, и сдачей этой техники в аренду или продажей ее физическим и юридическим лицам путем лизинга. При этом, для обеспечения благоприятных условий лизинга импортируемые в страну виды техники, являющиеся предметом лизинга, освобождены от импортных таможенных сборов и налога на добавленную стоимость на момент их ввоза. Последовательно облегчены условия продажи техники и сдачи ее в лизинг, расширена сфера охвата лизинга за счет включения в нее технологического оборудования.

В 2014 году в этой сфере принято решение радикального характера. В соответствии с новыми правилами, к сельскохозяйственной технике, ранее приобретенной сельскохозяйственными товаропроизводителями в лизинг у ОАО «Агролизинг», применяются за счет данной компании скидки в размере остаточной стоимости арендованного оборудования, но не более 40% от стоимости данной техники. В то же время, начиная с момента действия новых правил, к самоходной, подвесной и прицепной сельскохозяйственной технике, приобретенной в лизинг или купленной производителями сельскохозяйственной продукции в ОАО «Агролизинг», применяются за счет средств государственного бюджета скидки в размере 40% от первоначальной стоимости этой сельскохозяйственной техники при условии оплаты 20% ее первоначальной стоимости.

В 2005-2013 годах, т.е. за время наиболее активной деятельности ОАО «Агролизинг», общая мощность двигателей тракторов, используемых в сельском хозяйстве, возросла в 1,5 раза, количество зерноуборочных комбайнов – в 1,7 раза [2, с. 69]. При этом необходимо иметь в виду, что в это же время происходили процессы крупномасштабного выхода из строя старого оборудования, используемого в сельском хозяйстве. В связи с этим, в настоящее время осуществляется не простое расширение технического оснащения, а техническое обновление аграрного сектора.

Льготные кредиты сельхозпроизводителям. По данным Центрального банка Азербайджанской Республики, к концу 2013 года общая сумма кредитных вложений в сферы производства и переработки сельскохозяйственной продукции, составила 733,3 млн манатов. Удельный вес этих сфер в общем объеме кредитных вложений в экономику страны был равен 4,8%. По сравнению с аналогичным периодом 2005 года, сумма кредитов, выделенных на производство и переработку сельскохозяйственной продукции, возросла в 7,5 раза. Государственная поддержка сельскохозяйственных производителей сыграла важную роль в обеспечении такой динамики. В настоящее время производителям сельскохозяйственной продукции и пищевых продуктов из сельскохозяйственного сырья выдаются льготные кредиты по следующим каналам:

Кредиты Национального Фонда поддержки предпринимательства (НФПП). Этот фонд создан Азербайджанским государством для участия в мерах по развитию предпринимательства в стране и повышения деловой активности населения, оказания им финансовой поддержки. Фонд выдает льготные кредиты для финансирования инвестиционных проектов (льготный период – это первая половина срока использования кредита. Процентные ставки по кредитам Фонда примерно в 2 раза ниже, чем средняя процентная ставка по кредитам коммерческих банков). Сфера производства и переработки продукции сельского хозяйства занимает одно из первых мест в деятельности Фонда. По данным НФПП, в 2013 году для

финансирования 4276 проектов в сфере производства сельскохозяйственной продукции выделено кредитов на общую сумму 149,5 млн манатов, а также финансирования 10 проектов в сфере переработки сельхозпродукции. Более 1/10 из общего числа проектов, финансируемых за счет НФПП, и более 2/3 кредитов из общей суммы выделенных кредитов приходится на долю этих двух сфер.

Кредиты Государственного агентства по сельскохозяйственным кредитам (ГАСХК). Агентство создано для обеспечения привлечения и надлежащего использования кредитов в целях государственной поддержки физических и юридических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью в аграрном секторе. ГАСХК обеспечивает предоставление за счет ассигнований из государственного бюджета льготных кредитов субъектам предпринимательства в сферах производства и переработки сельскохозяйственной продукции, а также в сферах мелиорации, управления водными ресурсами, других областях аграрного сектора (процентные ставки по таким кредитам, предоставляемым уполномоченными кредитными учреждениями, не должны превышать 7%).

Агентство также принимает активное участие в реализации льготных проектов в рамках соглашений, подписанных с международными организациями и финансовыми структурами. В рамках проектов развития села, осуществляемых с 2007 года в регионах страны совместно с Международным фондом сельскохозяйственного развития (IFAD) и с уполномоченными кредитными учреждениями (Северо-Восточный Проект развития, Северо-Западный Проект развития), а также проекта «Комплексное развитие села», осуществляемого начиная с 2013 года совместно с IFAD и Исламским Фондом развития, выдаются кредиты производителям продукции земледелия и животноводства со льготным периодом до 2 лет.

Предоставление субсидий сельскохозяйственным производителям. Субсидии стали применяться на втором этапе формирования системы государственной поддержки сельского хозяйства. В ходе развития этой сис-

темы расширены формы и увеличены объемы применяемых субсидий. В системе государственной помощи субсидиям отведены несколько иные функции.

Субсидии направлены, в первую очередь, на увеличение производства зерна, являющееся серьезной проблемой с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности страны. С 2007 года производителям зерна выдаются субсидии за каждый гектар обрабатываемых площадей посева зерна (в размере 40 манатов на 1 га). Эта мера оказала положительное влияние на темпы роста производства зерна. Так, за 2007-2013 годы площади посева зерновых культур возросли на 45,1%, а объемы производства зерна – на 47,4% [2, с. 78, 84].

Кроме того, осуществлены меры поддержки производственной деятельности в аграрном секторе за счет использования субсидий. С этой целью, начиная с 2007 года, применяются субсидии на приобретение минеральных удобрений, а также топлива и моторных масел. С другой стороны, введены новые правила страхования сельскохозяйственного имущества, в соответствии с которыми часть страховых взносов выплачивается за счет государственного бюджета. Тем самым обеспечена значительная государственная поддержка финансирования расходов не только производителей зерна, но и производителей других продуктов растениеводства, плодов и ягод.

Следует отметить, что субсидирование расходов на приобретение минеральных удобрений вначале было применено в размере 50% от их продажной цены, а затем этот показатель увеличился до 70%. С применением субсидий значительно увеличались объемы использования удобрений сельскохозяйственными производителями. Наглядное представление об изменении соответствующих показателей в 2009-2013 годах, когда субсидии применялись наиболее активно, дает рис. 3.

Главная цель третьего направления предоставления субсидий заключается в ускорении развития производства сельскохозяйственной продукции на основе его модернизации. С 2008 года применяются субсидии на приобретение из-за рубежа за счет

средств государственного бюджета семян пшеницы высокой репродукции, а также высокопродуктивных саженцев для последующей продажи производителям аграрного сектора. Субсидии применяются и при продаже сельхозпроизводителям племенного крупного рогатого скота, приобретенного из зарубежных стран. Как уже упоминалось, принято решение о предоставлении с 2014 года производителям агропромышленной продукции субсидий на приобретение современных видов техники через государст-

венную лизинговую компанию с учетом соответствующих условий.

В целом субсидии играют важную роль в финансировании операционных и инвестиционных затрат сельхозпроизводителей. По данным Министерства сельского хозяйства Азербайджанской Республики, общая сумма субсидий, выданных по первое полугодие 2013 года включительно, составила 645 млн манатов [4]. Это равносильно 12,3% от стоимости валовой продукции сельского хозяйства, или с 21,1% от суммы добавленной стоимости в сфере аграрного производства.

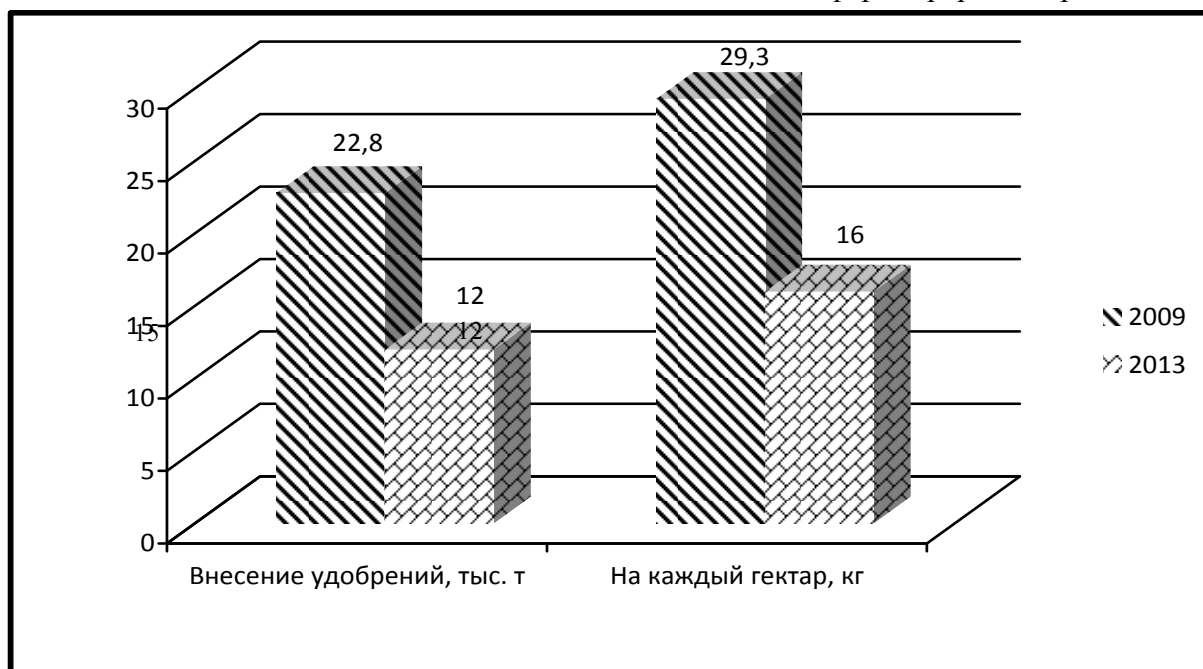


Рис. 3. Внесение минеральных удобрений в посевные площади сельского хозяйства, из расчета 100% питательных веществ

Источник: [2, с. 76].

Следует также отметить необходимость дальнейшего совершенствования системы государственной поддержки сельского хозяйства с учетом новых условий и требований в сфере развития аграрно-промышленного комплекса. При этом, в первую очередь необходимо обеспечить решение следующих задач:

1) в соответствии с требованиями ускорения модернизации сельского хозяйства, приоритетными в системе государственной поддержки сельского хозяйства должны быть вопросы развития образования, научного, информационного, консультационного обеспечения. Объем ресурсов, выделяемых в предыдущие периоды по данному направ-

лению, был значительно ниже необходимых требований. Меры государственной поддержки в предстоящие периоды должны создать реальные возможности для обеспечения данной отрасли специалистами, обладающими знаниями и трудовыми навыками на уровне современных требований, широкого распространения инноваций в аграрном секторе, применения электронной системы расчетов;

2) возникает необходимость согласования мер государственной поддержки с мерами удовлетворения нужд всех производителей сельскохозяйственной продукции. Существующие правила льготного кредитования должны быть направлены, в основном, на фи-

нансирование инвестиционных проектов. Следует иметь в виду, что возможность доступа к средствам для финансирования на льготных условиях операционных, в том числе сезонных, расходов фермеров ограничена. В связи с этим представляется целесообразным совершенствовать систему льготного кредитования сельхозпроизводителей с учетом положительных сторон соответствующей мировой практики;

3) в соответствии с новыми требованиями, возникает необходимость обновления целей и предметов государственной помощи. Остается актуальным вопрос о рациональном использовании возможностей превращения важный фактор мер государственной поддержки в наиболее полном использовании соответствующего потенциала различных регионов страны в области производства различных видов продукции;

4) важно совершенствовать механизмы государственной поддержки по отдельным направлениям. Эти меры должны способствовать формированию гарантий эффективного и целевого использования средств, выделенных в рамках государственной поддержки.

Выводы. Аграрная сфера занимает важное место в экономике Азербайджанской Республики. В нынешних условиях сельское хозяйство страны стремительно развивается. Весьма важная роль в достижении этих успехов принадлежит мерам государственной поддержки. В стране создана разветвленная система государственной помощи аграрной сфере, охватывающая множество разнообразных форм в соответствии с международной практикой.

Список использованной литературы

1. Эльдар Ибрагимов. «Ильхам Алиев и современная аграрная политика», 2013 (на азербайджанском языке).
2. 2014 The agriculture of Azerbaijan. Statistical yearbook. B., 2014.
3. World Bank. World Development Indicators 2014.
4. <http://www.agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=59fed>.

Статья получена редакцией 22.10.2014 г.

*

УДК 338:631.164.23(479.24)

**АБДУЛГАСАНОВ Турал Тофиг оглы, докторант
Азербайджанский научно-исследовательский
институт экономики и организации сельского хозяйства**

Инвестиционный климат Азербайджанской Республики как ключевой фактор развития сельского хозяйства

Устойчивое экономическое развитие Азербайджанской Республики зависит от развития не нефтяных отраслей за счет эффективного использования потенциала всех регионов страны. По подсчетам Всемирного банка, до 2021 года в Азербайджане ожидается получение прибыли в сумме 198 млрд долл.

от экспорта нефти и газа. За счет использования этих средств в Республике возможно добиться диверсификации экономики и развития не нефтяного сектора. Для диверсификации очень важен вклад инвестиций в сектор сельского хозяйства, туризма, легкой и пищевой промышленности за счет доходов, полученных от нефти. Вследствие уменьшения природных ресурсов Азербайджан, воспользовавшись опытом других стран, дол-

© Абдулгасанов Турал Тофиг оглы, 2014

нансирование инвестиционных проектов. Следует иметь в виду, что возможность доступа к средствам для финансирования на льготных условиях операционных, в том числе сезонных, расходов фермеров ограничена. В связи с этим представляется целесообразным совершенствовать систему льготного кредитования сельхозпроизводителей с учетом положительных сторон соответствующей мировой практики;

3) в соответствии с новыми требованиями, возникает необходимость обновления целей и предметов государственной помощи. Остается актуальным вопрос о рациональном использовании возможностей превращения важный фактор мер государственной поддержки в наиболее полном использовании соответствующего потенциала различных регионов страны в области производства различных видов продукции;

4) важно совершенствовать механизмы государственной поддержки по отдельным направлениям. Эти меры должны способствовать формированию гарантий эффективного и целевого использования средств, выделенных в рамках государственной поддержки.

Выводы. Аграрная сфера занимает важное место в экономике Азербайджанской Республики. В нынешних условиях сельское хозяйство страны стремительно развивается. Весьма важная роль в достижении этих успехов принадлежит мерам государственной поддержки. В стране создана разветвленная система государственной помощи аграрной сфере, охватывающая множество разнообразных форм в соответствии с международной практикой.

Список использованной литературы

1. Эльдар Ибрагимов. «Ильхам Алиев и современная аграрная политика», 2013 (на азербайджанском языке).
2. 2014 The agriculture of Azerbaijan. Statistical yearbook. B., 2014.
3. World Bank. World Development Indicators 2014.
4. <http://www.agro.gov.az/index.php?cat=18&ses=59fed>.

Статья получена редакцией 22.10.2014 г.

*

УДК 338:631.164.23(479.24)

АБДУЛГАСАНОВ Турал Тофиг оглы, докторант
Азербайджанский научно-исследовательский
институт экономики и организации сельского хозяйства

Инвестиционный климат Азербайджанской Республики как ключевой фактор развития сельского хозяйства

Устойчивое экономическое развитие Азербайджанской Республики зависит от развития не нефтяных отраслей за счет эффективного использования потенциала всех регионов страны. По подсчетам Всемирного банка, до 2021 года в Азербайджане ожидается получение прибыли в сумме 198 млрд долл.

от экспорта нефти и газа. За счет использования этих средств в Республике возможно добиться диверсификации экономики и развития не нефтяного сектора. Для диверсификации очень важен вклад инвестиций в сектор сельского хозяйства, туризма, легкой и пищевой промышленности за счет доходов, полученных от нефти. Вследствие уменьшения природных ресурсов Азербайджан, воспользовавшись опытом других стран, дол-

© Абдулгасанов Турал Тофиг оглы, 2014

жен выдвинуть на первый план осуществление инвестиционной политики, в рамках которой привлекать иностранных инвесторов. Возникает вопрос: какие преимущества могут привлечь иностранных инвесторов в нашу страну?

Прежде всего надо отметить, что Конституция Азербайджанской Республики гарантирует защиту прав иностранных инвесторов, обеспечивая свободное предпринимательство. В 15-й статье Конституции отмечается, что в Республике экономическое развитие на основе различных форм собственности служит для повышения благосостояния народа. Государство способствует развитию социальной экономики на основе рыночной, гарантирует свободное предпринимательство, не позволяет монополистическую и несправедливую конкуренцию в экономических отношениях [1].

Наряду с законодательством непосредственно для иностранных инвесторов существуют другие преимущества, которые состоят из нижеизложенных:

1. Хорошие условия для иностранных инвестиций: самый высокий инвестиционный показатель на каждого человека в регионе; юридические обеспечения для инвесторов.

2. Ускоренно развивающаяся и открытая экономика: ежегодный рост ВВП; ежегодный рост внешней торговли.

3. Широкие возможности в не нефтяном секторе: высокий рост в некоторых экономически активных отраслях за последнее 5 лет; налоговые льготы производителям сельскохозяйственных продуктов.

4. Природные ресурсы: плодородная земля.

5. Благоприятная стратегическая позиция: прямой выход в Центральную Азию и к Каспийскому региону; участие в международных коммерческих инициативах (Шелковый путь, Северно-Западный коридор); расширяющийся Европейский фактор и присоединение к Новой политике соседства.

6. Местные конкурентоспособные трудовые ресурсы [6, с. 112-113].

Нынешнее состояние инвестиционного климата дает возможность усовершенствовать экономику и усилить активную деяте-

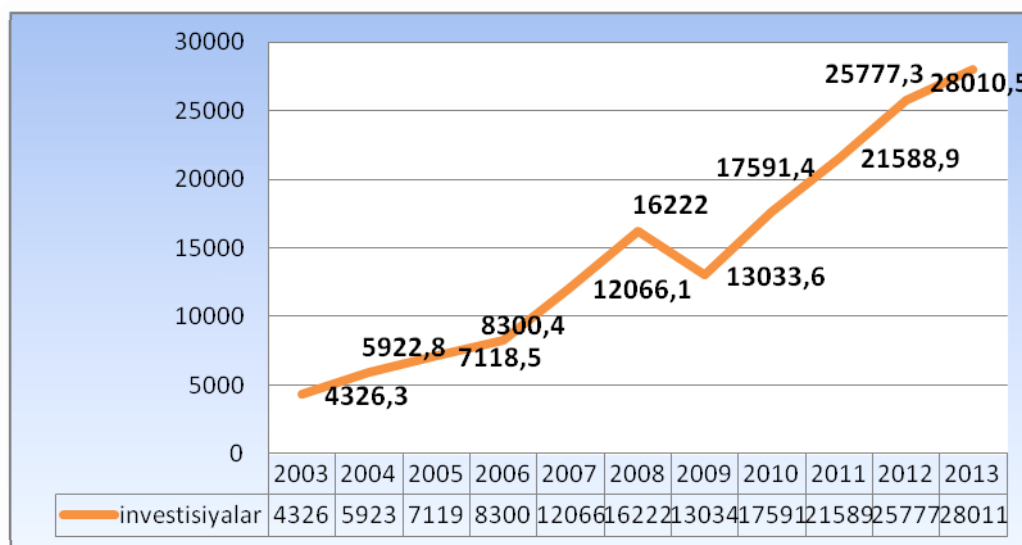
льность государства по улучшению инвестиционной политики.

Международная финансовая корпорация намерена включить Азербайджан и некоторые другие зарубежные страны в свой итоговый (целый) инвестиционный кодекс, который играет ориентировочную роль для специальных международных инвесторов, пытающихся определить инвестиционный «вес» страны и сформировать свой инвестиционный профиль. По мнению экспертов, только этот факт освоения индекса может привести к увеличению инвестиций в последующие годы. Анализ законодательства стран СНГ показывает, что в нескольких республиках был принят более доступный режим для иностранных инвесторов, независимо от общих положений, по сравнению с национальным. Это проявляется в полном и частичном освобождении от налогов для выгодной эксплуатации предприятия (Украина, Казахстан, Беларусь, Киргизия, Латвия, Туркменистан) и в его снижении в последующий период (Казахстан, Киргизстан, Латвия, Украина, Эстония), также в таможенных льготах для этих предприятий (Украина, Молдова, Россия, Туркменистан, Эстония) и в нетарифном регулировании (Молдова). Все вышеуказанные меры способствуют компенсированию недоступного инвестиционного климата в этих республиках и косвенно застраховывают иностранных инвесторов от рисков [5, с. 119-120].

На заседании Кабинета Министров, посвященном результатам социально-экономического развития в первой половине 2014 года и предстоящим задачам, Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев подчеркнул: «Инвестиционный климат в нашей стране положительный. Для прямых иностранных инвестиций Азербайджан поддерживает руководящую роль в СНГ. Сегодня Азербайджан в мировом масштабе признан прекрасной страной для ведения бизнеса. Это не случайно, что в рейтингах ведущих финансовых институтов чувствуются положительные мнения об экономических реформах в Азербайджане» и отметил, что мы должны стремиться к тому, чтобы иностранные инвестиции для развития нашей страны были вовлечены в не-

обходимые приоритетные секторы. На данном этапе мы вкладываем инвестиции в нефтегазовый сектор. Но мы должны привлечь иностранные инвестиции в промышленность, сельское хозяйство, туристические, служебные секторы» [9]. Кроме этого, с целью привлечения инвестиций в экономику страны правительство реализовывает так называемую политику «открытой двери». В 2013 году по сравнению с 2012-м в результате осуществляемых мер объем направленных средств в основной капитал увеличился

на 15,1%; 76,7% объема направленных средств в основной капитал составляют внутренние инвестиции, а 23,3% – внешние; 27% общих инвестиций 2013 года, направленных в основной капитал, было использовано для развития нефтяного сектора, 73% – для не нефтяного сектора. В 2013 году 87,2% внешних инвестиций, направленных в основной капитал, принадлежали инвесторам Великобритании, США, Норвегии, Японии, Чехии, Турции и Франции (рис.).



Инвестиции, направленные в экономику Азербайджана

Как видно из рисунка, за последнее 10 лет объем инвестиций, направленных в экономику Азербайджана, неуклонно растет. Так, в 2003 году вложены инвестиции в сумме 4326,3 млн долл. США, а в 2013 году, увеличиваясь на 64,7%, были инвестированы средства в 28010,5 млн долл. США.

В настоящее время с целью продолжения экономических реформ в стране Правительство Азербайджана реализует меры для улучшения бизнеса, для развития нефтяного и одновременно не нефтяного секторов.

Сельское хозяйство Республики имеет большой потенциал для развития и может стать экспортером продуктов питания с высокой добавленной стоимостью. Инвестиционная среда государства повышает инвестиционную привлекательность и в будущем ожидается привлечение внешних инвестиций в эту отрасль. Защита прав и интересов инвесторов, неприкосновенность собственности, создание равноправных условий мес-

тным и иностранным инвесторам регулируется в законах Азербайджанской Республики: «Об инвестиционной деятельности», «О защите внешних инвестиций» и в некоторых нормативных документах.

Для Азербайджана сельское хозяйство является стратегическим сектором и основным компонентом не нефтяной экономики страны. Несмотря на то, что в ВВП часть сельского хозяйства составляет только 5%, оно является одним из секторов, который обеспечивает большую часть населения работой. Однако в первые годы независимости как и в других отраслях экономики, так и в сельском хозяйстве был кризис. В 1992-1994 годах объем внешнего торгового оборота снизился на 42% и до 1994 года в экономику страны не инвестировался иностранный капитал.

Системные трансформации, осуществляемые в Азербайджане в связи с переходом к рыночной экономике, привели к снижению инвестиционной активности в аграрной

сфере. В последние годы существования центральной плановой системы в сельском хозяйстве страны инвестиции, направленные в основной капитал, составляли 14-15% общего объема этого показателя по всей Республике. Доля инвестиций в аграрной сфере соответствовала удельному весу валового внутреннего продукта. В первый период разрушения плановой хозяйственной системы инвестиционные вклады в сельское хозяйство были приостановлены [7, с. 161].

В середине 90-х в результате аграрных реформ сформировались частно-собственные земельные отношения и произошли коренные изменения в сельском хозяйстве. С целью обеспечения развития в аграрном секторе эффективного управления и предпринимательства, предыдущие долги производителей сельскохозяйственной продукции были аннулированы. В результате осуществления этих мер в аграрном секторе удельный вес частного сектора за короткий срок достиг 99%.

Передача земли непосредственно в собственность крестьянина стала толчком для развития растениеводческих и животноводческих отраслей, улучшился уровень самообеспечения продуктами. Поддержка производителей сельскохозяйственной продукции со стороны государства в процессе развития играет особую роль. Нине, за исключением

земельного налога, фермеры освобождены от других налогов. Для горюче-смазочных материалов, используемых при выращивании сельскохозяйственных культур, производителям предоставляется субсидия в размере за каждый гектар 40 ман., а при выращивании пшеницы и риса на каждый гектар посевной площади дополнительно предоставляется 40 ман. Фермеры и владельцы имеют возможность получить кредит, семена, удобрения, технику, породистый крупный рогатый скот на льготных условиях.

В результате аграрных реформ и устойчивой государственной поддержки по сравнению с 2003 годом в 2013 году были получены значительные преимущества при производстве сельскохозяйственной продукции. Это способствовало достижению высоких показателей при выращивании зерна, картофеля, бахчевых культур, а также фруктов. Так, в этот период производство зерна выросло на 43,9%, картофеля – 29,1, овощей – 17,8, бахчевых культур – 20,5, фруктов и ягод – 49,1, винограда – 2,4%. Положительная тенденция сохранилась и в 2013 году. Валовый продукт сельского хозяйства за последние 10 лет повысился в 1,5 раза. В последние годы в производстве многих бахчевых культур, зерна, картофеля, овощей, а также фруктов достигнуты хорошие показатели (табл. 1).

1. Производство сельскохозяйственной продукции в Азербайджане, тыс. т

Продукция	1995	2005	2010	2011	2012	2013	2013 г. по сравнению с 2012 г., %
Зерновые и зернобобовые культуры	921,4	2126,7	2000,5	2458,4	2802,2	2962,0	105,7
Табак	11,7	7,1		3,6	4,2	4,5	80,7
Сахарная свекла	28,1	36,6	251,9	252,9	175,7	189,2	107,7
Картофель	155,5	1083,1	953,7	938,5	968,5	992,7	102,5
Овощи	424,1	1127,3	1189,5	1214,8	1216,2	1236,3	101,6
Бахчевые культуры	41,9	363,8	433,6	478	428	429,7	100,4
Фрукты и ягоды	324,4	625,7	729,5	765,8	810	853,7	105,4
Виноград	308,7	79,7	129,5	137	151	154	102,1
Чай	9,4	0,73	0,54	0,53	0,57	0,56	99,9
Хлопок	274,1	196,6	38,2	66,4	57	45,1	79,3
Мясо (в убойном весе)	109,4	205,1	253,8	263,7	285,6	297,9	104,3
Молоко	826,5	1251,9	1536,2	1622,3	1719,6	1820,5	105,9
Яйцо (млн шт.)	455,8	874,6	1178,6	1011,0	1226,7	1401,5	114,2
Шерсть	9	13,1	15,6	16,2	16,5	16,8	101,9

Источник: [8].

Несмотря на увеличение вышеупомянутых видов продукции, остается зависимость

Азербайджана от импорта некоторых продуктов (табл. 2).

2. Зависимость от импорта поставки сельскохозяйственной продукции, %

Продукция	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Зерновые	43,0	36,8	26,0	43,5	35,2	35,7
Бобовые	23,6	22,5	31,7	34,9	29,6	28,9
Картофель	8,0	4,7	4,1	6,9	8,3	7,8
Овощи	5,5	2,3	4,3	7,0	9,5	5,7
Фрукты и ягоды	7,7	7,2	11,8	22,4	12,3	10,1
Виноград	6,4	7,0	9,5	10,3	10,2	5,9
Говядина и мясные продукты	7,0	7,8	5,4	5,4	12,8	8,8
Баранина (козлятина) и мясные продукты	0,3	0,2	1,3	0,3	0,2	1,3
Свинина и мясные продукты	80,1	78,6	86,1	80,3	85,3	74,3
Мясо птицы и мясные продукты	30,1	27,6	33,8	28,9	19,6	11,8
Молоко и молочные продукты	12,5	10,5	29,9	29,6	28,8	27,2
Яйца	2,2	1,4	1,7	2,1	22,6	4,2
Рыба и рыбные продукты	30,3	39,1	23,3	23,8	28,1	27,9

Источник: информация ГСК (продовольственный баланс Азербайджана). – Стат. сборник. – Баку, 2013. – 98 с.

Как видно из данных таблицы 2, в ближайшие годы, применяя интенсивный метод, очень важно повысить производство продовольственных культур растительного происхождения и максимально снизить уровень зависимости от импорта. Одновременно для достижения этой цели важно иссле-

довать потенциальные возможности страны и создать доступный инвестиционный климат. В настоящее время иностранные инвесторы в Азербайджане могут вкладывать инвестиции в растениеводстве и животноводстве в такие отрасли:

Растениеводство	Животноводство
Хлопководство; виноградарство, плодоводство; табаководство; производство сахарной свеклы; семеноводство; овощеводство и огородничество; чаеводство; масличные растения, оливковые посадки, подсолнечник; производство органической продукции; создание интенсивных садоводческих хозяйств	Хозяйства по выращиванию породистых животных; птицеводство, породистое птицеводство; пчеловодство; рыбоводство; создание породистых и крупнорогатых животных с молочным уклоном животноводческих хозяйств

Необходимо сказать, что свежие фрукты и ягоды, орехи, вишня, яблоки, картофель, огурцы и корнишоны, помидоры имеют сравнительные преимущества высокой производительности. Это показывает, что в Азербайджане инвесторы, которые вложили инвестиции в растениеводство, смогут получать дополнительную прибыль. Также следует обратить внимание и на тот факт, что по сравнению с 1990 годом в 2012-м в структуре валового продукта сельского хозяйства доля животноводства выросла до 13%, а в 2013 году составила 49,3%, и это устойчивое развитие. Инвесторы могут вложить инвестиции для создания агроферм.

В стране есть большой потенциал для развития промышленности, перерабатывающей сельскохозяйственную продукцию,

и этот фактор играет важную роль в развитии пищевой промышленности. Основными факторами увеличения объема инвестиционных вложений являются: изучение (освоение) продуктов, используя биологически богатые местные продукты для обеспечения конкурентоспособности продуктов питания; улучшение биологического качества и вкуса продукта; усовершенствование оборудования для упаковки продукции; применение методов стерилизации продукции; механизация и автоматизация всех процессов, начиная от переработки сырья до упаковки готовых товаров; хранение продукта, сокращение потерь в процессе транспортировки и переработки, комплексное использование сырья, переработка вторичного сырья ресурсов и покупка дополнительных продук-

тов питания; сочетание качества производимых продуктов с требованиями международных стандартов; модернизация и реконструкция предприятий пищевой промышленности.

Концепция развития «Азербайджан – 2020: взгляд в будущее» раскрывает инвестиционную деятельность в сельском хозяйстве, приоритетные направления для страны, конкурентоспособное производство, вложение иностранных инвестиций в аграрный сектор и т. д. На основе этой концепции в ближайшие годы с целью стимулирования конкурентоспособного производства путем повышения инновационной активности, разработки необходимых механизмов для осуществления инновационной деятельности, эффективного использования инновационного потенциала и обеспечения развития будут реализованы меры государственной поддержки. Поддержка проектов, базирующихся на современных технологиях, особенно важна с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности и занятости. Отметим, что Распоряжением Президента Азербайджанской Республики «Меры по усовершенствованию управления и ускорению институциональных реформ в аграрном секторе» было поручено организовать производство сельскохозяйственной техники с привлечением иностранных инвесторов в Министерством сельского хозяйства Азербайджана. Иностранные инвесторы могут иметь большие достижения, вкладывая инвестиции в эту отрасль.

Отметим также, что создание в Республике информационного банка о реальном состоянии инвестиционного климата еще больше повысит интерес иностранных потенциальных инвесторов к стране. Это обеспечит поток и оптимальное использование иностранных инвестиций, азербайджанские банки смогут внести положительные изменения в своей кредитной политике. Также, с точки зрения продовольственной безопасности, особое внимание будет уделено производству и обработке сельскохозяйственных продуктов в качестве основной отрасли и на основе ее развития путем внедрения современных технологий будут реализованы комплексные меры для повышения производственной мощности перерабатывающих предприятий и создания новых. С другой стороны, относительно нефтяного сектора в не нефтяном секторе снижение налоговой ставки, стимулирование инвестиций, защита сельского хозяйства от иностранного экономического вмешательства, поощрение технологических инноваций на приватизированных предприятиях и в связи с этим кредитование проектов остается в центре внимания. Один из важных вопросов в данной области – поэтапное устранение субсидирования не нефтяного сектора и снижение зависимости от нефтяного сектора в этой отрасли. Поэтому иностранные инвесторы, вкладывая в эту отрасль инвестиции, смогут еще в большей мере воспользоваться возможностями, созданными Азербайджанским Правительством.

Список использованных источников

1. Конституция Азербайджанской Республики. – Баку, 12 ноября 1995 года.
2. «Азербайджан 2020: взгляд на будущее»: Концепция развития. – Баку, 29 декабря 2012 года.
3. Министерство экономического развития Азербайджанской Республики. Отчет 2013 года. – Баку, февраль 2014. – 202 с.
4. Всемирный банк. Отчет № 44365-AZ. «Азербайджан – Экономический Меморандум по стране – Новый Шелковый путь – диверсификация за счет экспорта». – 23 декабря 2009 года.
5. Керимова Т.И. Инвестиционный потенциал экономики: механизмы формирования и использования / Т.И. Керимова. – Баку, 2008. – С. 119-120, 225.
6. Рзаев Р.Г. Роль налоговых льгот в формировании инвестиционного климата / Р.Г. Рзаев // Журнал налогов Азербайджана. – Баку, 6/2012. – С. 112-113.
7. Халилов Н.А. Системные трансформации и условия модернизации в аграрной экономике / Н.А. Халилов. – Баку: Мутаржим, 2005. – 230 с.
8. www.stat.gov.az.
9. <http://president.az/articles/11427>.
10. www.economy.gov.az/index.php?option=com-content&view=article&id=398&Itemid=138&lang=az.

Статья получена редакцией 22.10.2014 г.

* * *

Кредитні ресурси як важливий елемент розвитку аграрної сфери

Постановка проблеми. Аграрна сфера – важлива галузь економіки України, яка виробляє 11% валового внутрішнього продукту, є сировинною базою для переробної, харчової, легкої промисловості, формує продовольчу безпеку та впливає на соціально-економічну ситуацію в країні. Відповідно до статистичних даних, у 2012 році частка сільського населення в Україні становила 31%, а чисельність зайнятого в аграрній сфері – 17% [6]. Незважаючи на ці вражаючі показники, сільське господарство розвивається значно нижче свого потенціалу, що підтверджується показниками ефективності виробництва в Україні й у країнах Європейського Союзу. Для прикладу, додана вартість на одного працівника у сільському господарстві в Україні у 7 разів нижча за середню по ЄС, у 13 разів – за показник Німеччини та майже у 24 рази – Франції. Також ефективність використання угідь в Україні значно нижча, ніж у розвинутих країнах Європи (майже втричі порівняно з Польщею, у 8-9 разів – Німеччиною чи Францією). Також українська аграрна сфера відстає й за рівнем механізації виробництва, який, наприклад, у Польщі у 12 разів вищий [7].

Стан сільського господарства передусім залежить від обсягів коштів, вкладених у його розвиток, оскільки сезонний характер виробництва, уповільнений обіг оборотного капіталу, значна залежність від природно-кліматичних умов зумовлюють певні особливості діяльності аграрних підприємств. Саме тому в розвитку української аграрної сфери вирішальну роль відіграють кредитні

ресурси. Важливо зазначити, що також показники ефективності кредитування аграрної сфери в проаналізованих розвинутих країнах Європейського Союзу значно вищі порівняно з українською практикою. Так, показники наданих кредитних ресурсів на одиницю ВВП у три рази вищі у Франції та Німеччині проти аналогічних українських. Обсяг наданих кредитних ресурсів на 1 га землі аграрним підприємствам Франції у 79 разів, а в Німеччині – у 117 разів більший від українського [1].

Особливо гостру потребу в кредитних ресурсах відчувають аграрні домогосподарства, яких в Україні налічується 4,3 млн та які виробляють 49% валової аграрної продукції. Адже через недоступність кредитних ресурсів рівень технологічного оснащення останніх залишається на дуже низькому рівні. Відповідно до статистики 90% із них все ще використовують ручну працю при виробництві аграрної продукції, а 31,4% – коней і волів [6].

Мета статті – враховуючи сучасний стан аграрної сфери, а також її важливість для економіки України та розвитку сільських територій, проведена оцінка потреби окремих груп аграрних виробників у кредитних ресурсах як одного з інструментів збільшення й нарощування аграрного виробництва, а також розв'язання соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпіричні дослідження показують, що залучення кредитів до аграрної сфери прямо впливають на збільшення доходів аграрних домогосподарств та рівня зайнятості в сільській місцевості [16]. В іншому дослідженні доведено вплив розвитку аграрної сфери на економічний розвиток країни, а також зниження рівня бідності. Незважаючи на важливість аграрної сфери для економіки краї-

* Науковий керівник – А.В. Скрипник, доктор економічних наук, професор.

© Ю.А. Бабич, 2014

ни, дана галузь протягом останніх 10 років ігнорувалася як урядами країн, що розвиваються, так і банківськими установами [13].

Підприємства аграрної галузі є найбільш кредитоемними й мають постійний попит на кредитні ресурси, але, зважаючи на низьку платоспроможність та високу ризикованість, їхня потреба задовольняється далеко не в повному обсязі, що призводить до негативних наслідків не лише у вказаній галузі [5]. Як зазначають І.В. Карпова і Д.Г. Єзерська, сучасний стан аграрної сфери України характеризується стійким, накопиченим упродовж багатьох років дефіцитом фінансових ресурсів, несвоєчасним одержанням ними банківських кредитів і, відповідно, їхнє неефективне використання та брак коштів для розрахунків за цими кредитами, значний вплив суб'єктивних чинників на процес прийняття рішення про видачу кредитів тощо [4]. З іншого боку, для ефективного кредитування аграрного сектору потрібна відповідна чітко сформована інфраструктура кредитних інституцій. Але в Україні комерційні банки неефективно (порівняно з іншими країнами світу) кредитують аграрний сектор. Система кредитування його надмірно централізована й залежить від коштів, що виділяються державним бюджетом на здешевлення кредитів [1].

Виклад основних результатів дослідження. Потреба аграрної сфери в кредитних ресурсах є вищою, ніж в інших секторах економіки, через багатогалузевий характер

сільськогосподарської діяльності, її сезонний характер і тривалість виробничого циклу; вплив природних факторів; значну зношеність основних засобів тощо. Незважаючи на підвищену потребу аграрної сфери в кредитних ресурсах, згідно із статистикою, частка кредитів, наданих аграрним підприємствам, у загальному кредитному портфелі українських банків у 2013 році становила лише 6% [9]. Даний показник значно нижчий за питому вагу аграрного виробництва в загальному обсязі ВВП країни (17%) [8]. На нашу думку, така структура кредитного портфеля українських банків доводить про розрив між інтересами комерційних банків та потребами в кредитуванні аграрної сфери України. Відповідно у кредитних установ є можливість вибору позичальника з вищою кредитоспроможністю, ліквіднішою заставою й нижчим ступенем ризику.

Існує також проблема підвищеної відсоткової ставки при кредитуванні аграрних підприємств порівняно з іншими галузями економіки. Адже комерційні банки для покриття ризиків, які виникають під час кредитування аграрних підприємств, підвищують процентну ставку для останніх (рис. 1). Варто зауважити, що процентна ставка на кредити, видані аграрній сфері, у розвинутих країнах значно нижча, ніж в Україні. Так, вартість аграрних кредитів в Україні у 2012 році була у 4 рази більша, ніж аналогічний показник у США.

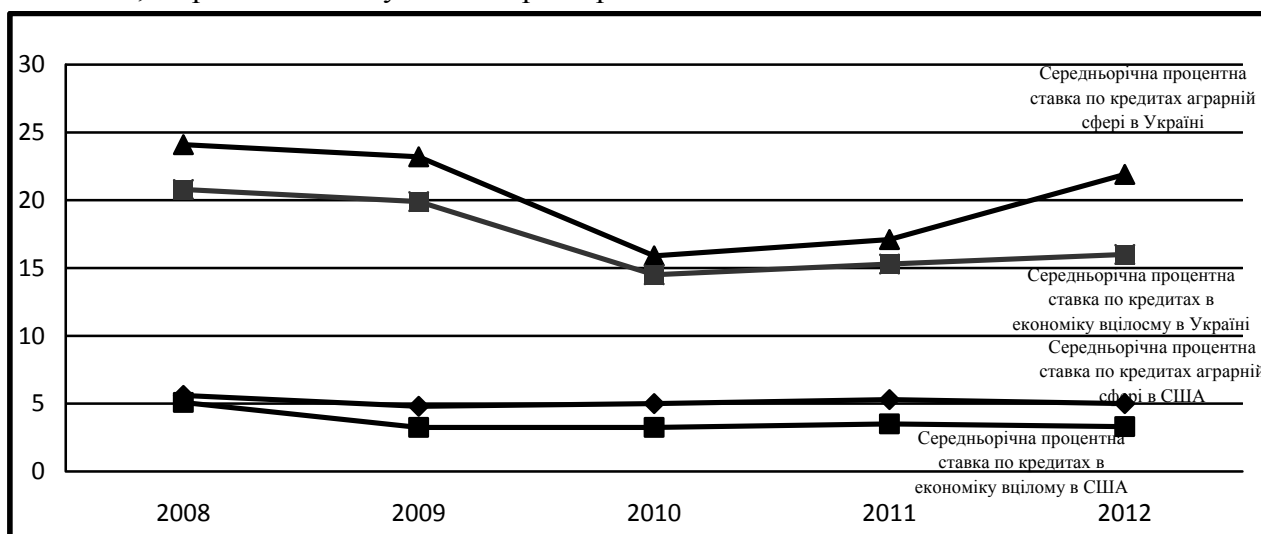


Рис. 1. Середньорічні процентні ставки на кредити аграрній сфері та економіці в цілому в Україні й США у 2008-2012 рр., %

Джерело: Складено автором на основі статистичних даних України та США.

Згідно із дослідженням Європейського банку реконструкції та розвитку щодо ділового середовища й ефективності підприємств (Business Environment and Enterprise Performance Survey), саме обмеження в доступі до фінансово-кредитних ресурсів є головною перепорою ведення бізнесу в Україні [11].

Відповідно до поставленої мети даного дослідження питання доступу до кредитних ресурсів аграрної сфери розглянемо за допомогою сегментації аграрних виробників на три групи. Запропонована класифікація є доцільною для диференційованої оцінки по-

треби у кредитах аграрних виробників України, оскільки дає змогу визначити відмінності у ресурсному забезпеченні кожної із груп, особливості організації виробничого процесу, площу використовуваних сільськогосподарських угідь, а також ступінь кваліфікації робочої сили. На нашу думку, така сегментація є важливим елементом кредитних відносин в аграрній сфері, адже допоможе банківським установам зрозуміти основні потреби аграрних підприємств і розробити спеціальні кредитні продукти для кожної з груп (рис. 2).

Підприємства корпоративного сектору розмір сільськогосподарських угідь (>1500 га) Середня площа земельної ділянки: 1439 га	- Робоча сила Повністю використовують кваліфікованих працівників - Технологія Повністю механізована - Виробництво Повністю комерційне
Фермерські господарства розмір сільськогосподарських угідь (до 1500 га) Середня площа земельної ділянки: 108 га	- Робоча сила Поєднання членів сім'ї фермера, а також найманих працівників - Технологія Частково механізована - Виробництво Здебільшого комерційне
Особисті селянські господарства розмір сільськогосподарських угідь (до 0,5-100 га) Середня площа земельної ділянки: 1,5 га	- Робоча сила Загалом члени сім'ї - Технологія В більшості випадків відсутність механізації та технологій, відсутність доступу до ноу-хау - Виробництво Продукція виробляється здебільшого для самозабезпечення, реалізуються лише надлишки

Рис. 2. Структура виробників аграрної сфери в Україні

Джерело: Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства в Україні / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.

Аграрні виробники корпоративного сектору представлені в Україні як приватними, так і державними підприємствами, які ведуть свою комерційну діяльність на орендованій землі. Підприємства корпоративного сектору здебільшого позичальники у комерційних банків, адже в них є виробниче обладнання, сільськогосподарські машини, у своїй діяльності вони використовують найманих працівників, ведуть бухгалтерський облік, а отже, в більшості випадків їм легше задовольнити вимоги кредиторів при одержанні кредиту.

Фермерські господарства – це ті аграрні виробники, які за допомогою підприємницьких здібностей своїх власників змогли трансформуватися з домогосподарств у комерційні сільськогосподарські одиниці та розширити свою діяльність. Нинішній стан фермерських господарств в Україні характеризується недостатньою матеріально-технічною оснащеністю, а в деяких випадках рівень технічної забезпеченості останніх потребує вдосконалення й докорінного поліпшення. В результаті у фермерських господарств виникає дефіцит ліквідної застави, що створює проблеми в одержанні кредитів

для останніх. Варто зазначити, що дана група аграрних виробників веде свою діяльність на орендованій землі.

До особистих селянських належать господарства, виробництво продукції в яких перевищує обсяги, необхідні для споживання в домашньому господарстві, а надлишок реалізується як товар різними каналами на ринку поза межами домашнього господарства. Площа земельної ділянки на одне таке господарство становила у 2012 році 1,5 га. Чимало

таких домогосподарств одержали земельні паї від колишніх колгоспів, тобто для них існує альтернатива – вести власний бізнес, або одержувати незначний, але стабільний дохід від здачі в оренду цих паїв для фермерів, або ж аграрним підприємствам (такий прибуток можна вважати безризиковим). Місце й економічна вагомість кожного із зазначених вище секторів аграрної сфери, а також обсяги одержаних кредитів від банківських установ наведено в таблиці 1.

1. Окремі показники діяльності, а також обсяг одержаних кредитів аграрними виробниками в Україні у 2012 році

Показник	Кількість, тис. од.	Частка у сукупній валовій аграрній продукції, %	Частка у загальній площі с.-г. угідь, %	Валова аграрна продукція з розрахунку на:		Кредити, надані на одного аграрного виробника, тис. грн
				одного аграрного виробника, тис. грн	1 га с.-г. угідь, грн	
Аграрні підприємства	15,23	44,4	45,4	7425	4789,2	2411
Фермерські господарства	40,73	6,3	12	346,4	3214,8	40,7
Особисті селянські господарства	4300	49,3	42,6	25,6	6966,3	-

Джерело: [6; 9; 8.]

В особистих селянських господарствах населення виробляється майже половина валової аграрної продукції та за цим показником вони є провідними. Тут використовуються менше сільськогосподарських угідь порівняно з підприємствами корпоративного сектору. Тобто особисті селянські господарства продуктивніше використовують земельний ресурс. Про це доводить і показник виробництва валової аграрної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, який у 2012 році становив 6966,3 грн, або у 2,2 раза більше, ніж у фермерських господарствах та в 1,5 раза – ніж в корпоративному секторі.

Із статистичної інформації НБУ [9], представленої у таблиці 1 видно, що на одне фермерське господарство надано кредитів у 59 разів менше, ніж на одне підприємство корпоративного сектору, інформація ж про кредити, залучені особистими селянськими господарствами, відсутня. Такий розрив у сумі залучених кредитних ресурсів фермерськими господарствами показує, що саме через недостатню технічну забезпеченість останніх мають місце масові порушення оптимальних строків виконання технологічних операцій у виробництві рослинницької й

тваринницької продукції, спостерігається спад сільськогосподарського виробництва, низькою залишається його ефективність, незадовільним є фінансовий стан переважної більшості фермерських господарств, низькою – їхня платоспроможність.

На нашу думку, якщо кредитування у фермерських господарствах ускладнене через відсутність ліквідного майна для застави, то ситуація з кредитуванням особистих селянських господарств є ще гіршою, адже рівень технологічного оснащення даної групи аграрних виробників залишається на дуже низькому рівні.

Щодо основних причин відмови у наданні кредитів серед фермерів і аграрних домогосподарств Європейського Союзу, то це відсутність застави, низький рівень рентабельності виробництва, збитковість, а також відсутність кредитної історії у позичальників [12].

Відсутність застави є головною перешкодою у доступі до кредитів також для всіх груп аграрних виробників і в Україні. Варто зазначити, що в усіх розвинутих країнах саме земля використовується аграрними виробниками як застава при одержанні кредиту. Проте землю в Україні не можна використовувати як заставу, оскільки існує мораторій

на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Саме зняття мораторію дасть змогу використовувати землю як заставу, впливаючи у такий спосіб на кредитоспроможність сільськогосподарських підприємств та на рівень інвестицій, що надходять до сільського господарства.

У зв'язку із мораторієм на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні аграрні виробники як заставу можуть використовувати інші активи, зокрема сільськогосподарське устаткування й обладнання, майбутній урожай, виробничі приміщення тощо. Порівняно з іншими країнами, що розвиваються, розмір застави в Україні при одержанні кредитів аграрними виробниками є найвищим. Зокрема, він повинен становити в середньому 137,5% величини кредиту, проте цей показник вищий, ніж у Казахстані (91%) та Росії (116,5%) [15].

Саме тому однією із популярних форм залучення кредитних ресурсів серед аграрних домогосподарств і фермерів є позички в родичів та членів сім'ї. Даний вид кредитування не потребує ніякої застави, а в більшості випадків не передбачає будь-якої плати за користування коштами й строків погашення боргу [14].

На відміну від особистих селянських господарств і фермерів, українські агрохолдинги знаходяться в дещо кращій ситуації щодо залучення кредитних ресурсів, адже ця група аграрних виробників має можливість співпрацювати з Міжнародною фінансовою корпорацією та Європейським банком реконструкції та розвитку, які пропонують суттєві програми для фінансування української аграрної сфери [10].

Розрахуємо потребу в кредитних ресурсах для кожної із проаналізованих груп аграрних виробників в Україні. Для аграрних підприємств корпоративного сектору візьмемо до уваги їхні змінні виробничі витрати, а також амортизаційні витрати [6]. Зазначимо, що виробничі витрати відображають потребу аграрних підприємств у сезонному фінансуванні, а амортизаційні – в періодичній заміні сільськогосподарської техніки й обладнання. У 2012 році виробничі витрати аграрних підприємств становили 84 млрд грн, а амортизаційні відрахування – 5,2 млрд грн. Таким чином, потреба аграр-

них підприємств у кредитних ресурсах у 2012 році сягала 89 млрд грн, що у 2,4 рази більше, ніж наявна пропозиція від банківської сфери. Отже, недофінансування даної групи аграрних виробників становило 52 млрд грн.

Для оцінки кредитних потреб фермерів та особистих селянських господарств врахували їхні основні характеристики, розглянуті на рисунку 2, а саме часткову або повну відсутність техніко-технологічного оснащення. Адже для переходу від натурального до товарного виробництва аграрним домогосподарствам необхідні суттєві інвестиції для розвитку й розширення бізнесу, що сприятиме не тільки збільшенню аграрного виробництва, а також розвитку сільських територій, зменшенню прошарку бідного сільського населення. Відповідно до таблиці 1 в Україні нараховується близько 4,3 млн особистих селянських господарств. Отже, забезпечення інвестиційними кредитами (у розмірі 200-500 тис. грн) 2% господарств (приблизно такому відсотку відповідає кількість домогосподарств, схильних до ризику та впровадження інноваційних технологій в аграрній сфері [3]) є вагомим процесом у розвитку сільських територій в Україні та зокрема аграрної сфери.

Обсяги кредитних ресурсів, необхідних аграрним домогосподарствам для започаткування власного бізнесу, наведені в роботі «Потенціал аграрного фінансування в Україні» [18]. Згідно із дослідженням, аграрним домогосподарствам необхідно залучити кредитних ресурсів 200-500 тис. грн, саме цих коштів достатньо для інвестування у молокоприймальний пункт з холодильним обладнанням і цистерною для збору молока, а також для започаткування власної справи у сфері бджільництва, облаштування тепличного господарства, вирощування грибів тощо.

Розрахунок потреби у кредитних ресурсах для 2% особистих селянських господарств (для відкриття власної справи), а також фермерських господарств (для нарощування техніко-технологічного забезпечення та для сезонних потреб) наведено у таблиці 2.

Таким чином, потреба в інвестиційних кредитах для 2% особистих селянських господарств для відкриття власного бізнесу в сфері аграрного виробництва становить

17-43 млрд грн, а потреба в кредитних ресурсах фермерських господарств для розширення бізнесу й підвищення ефективності виробництва – 24-40 млрд грн. Прогнозована потреба всіх виробників аграрної сфери України в кредитних ресурсах – 130-172 млрд грн.

твa – 24-40 млрд грн. Прогнозована потреба всіх виробників аграрної сфери України в кредитних ресурсах – 130-172 млрд грн.

2. Потреба у кредитних ресурсах для особистих селянських господарств та фермерів України

Показник	Кількість аграрних виробників, тис. од.	Мета кредитування	Розмір кредиту, тис. грн	Загальна потреба у кредитних ресурсах, млрд грн
Особисті селянські господарства	86	Відкриття власної справи у сфері аграрного виробництва	200-500	17-43
Фермерські господарства	40,73	Розширення виробництва, підвищення його ефективності	600-1000	24-40
Усього				41 - 83

Джерело: Складено автором на основі [6; 9].

Відповідно до попередніх досліджень, частка аграрних кредитів у структурі оптимального кредитного портфеля банку з мінімальним ступенем ризику має становити 22% [2]. У 2012 році обсяг наданих кредитів банками України становив 815,3 млрд грн.

Розрахуємо оптимальний обсяг кредитів, які банківські установи можуть спрямовувати в аграрну сферу згідно із [2] та порівняємо його із прогнозованою потребою, розрахованою в таблиці 2 (табл. 3).

3. Порівняння показників потреби у кредитних ресурсах аграрних виробників та частки аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі

Кредитний портфель, млрд грн	Частка кредитів аграрної сфери в оптимальному кредитному портфелі, %	Обсяг аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі, млрд грн	Загальна прогнозована потреба аграрної сфери у кредитах, млрд грн
815,3	22	$815,3 \cdot 0,22 = 179,4$	130 - 172

Джерело: Складено автором на основі [2; 9].

Розрахунки прогнозованої потреби в кредитних ресурсах збігаються із можливим обсягом аграрних кредитів в оптимальному кредитному портфелі комерційного банку. Тобто, формуючи оптимальний кредитний портфель із мінімальним ступенем ризику з часткою кредитів для аграрної сфери у розмірі 22%, банківські установи більшою мірою зможуть задовольнити потребу в кредитних ресурсах усіх виробників аграрної сфери України.

Висновки. Сучасний стан кредитування аграрної сфери в Україні не задовольняє потреби позичальників. Таку ситуацію можна пояснити тим, що комерційним банкам не вигідно надавати кредити аграрним виробникам через значно вищий, ніж в інших галузях, ступінь ризиків. Також розвиток кредитного забезпечення аграрної сфери гальмує нерозвиненість ринку землі, що унеможливає її використання як застави для одержання кредиту, знос основних засобів у галузі, недосконалість механізму захисту прав кредитора, брак ефективного страхового захисту тощо.

У даному дослідженні нами сегментовано аграрних виробників на три основні групи: підприємства корпоративного сектору, фермерські господарства, особисті селянські господарства та дано характеристику для кожної із груп. Встановлено, що аграрні виробники усіх трьох груп мають дефіцит кредитних ресурсів із боку банківських установ. Виняток становлять лише агрохолдинги, які мають можливість залучати кредити у Світового банку й у Європейського банку реконструкції та розвитку.

Специфіка сучасного аграрного сектору України полягає в тому, що переважна більшість сільськогосподарської продукції виробляється не в аграрних підприємствах, а в особистих селянських господарствах, зокрема деякі з них сформувались як товаровиробники, що в свою чергу посилює їхню роль у розв'язанні проблеми продовольчого забезпечення міського населення. Наразі рівень технічної забезпеченості як фермерських, так і особистих селянських господарств залишається на дуже низькому рівні. Саме тому для розвитку й нарощуван-

ня аграрного виробництва в Україні необхідне належне фінансове забезпечення та доступність кредитних ресурсів із боку банківських установ.

Список використаних джерел

1. *Бабич Ю.А.* Кредитування аграрного сектору економіки у розвинутих країнах світу / Ю. А. Бабич // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 155-162.
2. *Бабич Ю.А.* Формування оптимального кредитного портфеля комерційного банку з урахуванням частки кредитів для підприємств аграрної сфери / Ю. А. Бабич // Бізнес Інформ. – 2014. – №6. – С. 320–324.
3. *Кальна-Дубінюк Т.П.* Оцінка ефективності інформаційно-консультаційного забезпечення поширення інноваційних біотехнологій в умовах ризику та невизначеності / Т.П. Кальна-Дубінюк, А.М. Литовченко // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 70-75.
4. *Карпова І.В.* Роль банківських установ у розвитку кредитування агропромислового комплексу / І.В. Карпова, Д.Г. Єзерська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2009_2/R4/4.pdf.
5. *Кирилюк І.М.* Проблеми кредитування аграрного сектору України / І.М. Кирилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38402>.
6. Сільське господарство України, 2012 / Держслужба статистики України. – К., 2013.
7. Сільське господарство України та деяких інших країн. Дослідження Інституту громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2271>.
8. Статистична інформація Державної служби статистики України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Статистичний випуск Національного банку України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>.
10. Agricultural sector and market developments: a special focus on Ukraine, Russia and Kazakhstan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/JRC65172.pdf>.
11. BEEPS 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beeps.prognoz.com/beeps/Home.ashx>, accessed 7 November 2011.
12. *Cristina Hedman Jansson.* Agricultural Credit Market Institutions A Comparison of Selected European Countries. Factor Markets. working Paper. No. 33, January 2013.
13. *Dirk and Derek Headey.* Agriculture Development and Urban Bias// World Development Vol.36. – 2008. –№8. – pp1342-1364.
14. HOTZE LONT. Livelihood and Microfinance: Anthropological and Sociological Perspectives. Eburon. 2004.
15. Implementing Credit Guarantee Schemes in Ukraine: The Case of Agribusiness. NOVEMBER 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/countries/ukraine/UkraineCGSAgribusiness.pdf>.
16. *Necmiye C.* An econometric analysis of the relationships between economic growth and agricultural credits for poor growth in Turkey //International Journal of Social Sciences and Humanity Studies. – 2012. –№2. – Vol 4.
17. Working Party on Agricultural Policies and Markets. SMALLHOLDER RISK MANAGEMENT IN DEVELOPING COUNTRIES. 30 - May – 2 013.
18. European Fund for Southeast Europe. Potential for Agricultural Finance in Ukraine <http://www.efse.lu>.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014 р.

*

УДК 658.821:631.9

*В.М. ГОМЗА, аспірант**

Вінницький національний аграрний університет

Шляхи підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Постановка проблеми. Стабілізація розвитку АПК неможлива без досягнення та підтримання достатнього рівня ефективності діяльності товаровиробників, передусім

сільськогосподарських підприємств. Проте протягом останнього десятиріччя основна діяльність майже третини підприємств-виробників сільськогосподарської продукції приносила збитки. Причини цього лежать як у площині об'єктивних умов функціонування аграрного сектору, так і визначаються суб'єктивними факторами недосконалості

* Науковий керівник – А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор.
© В.М. Гомза, 2014

ня аграрного виробництва в Україні необхідне належне фінансове забезпечення та доступність кредитних ресурсів із боку банківських установ.

Список використаних джерел

1. *Бабич Ю.А.* Кредитування аграрного сектору економіки у розвинутих країнах світу / Ю. А. Бабич // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 155-162.
2. *Бабич Ю.А.* Формування оптимального кредитного портфеля комерційного банку з урахуванням частки кредитів для підприємств аграрної сфери / Ю. А. Бабич // Бізнес Інформ. – 2014. – №6. – С. 320–324.
3. *Кальна-Дубінюк Т.П.* Оцінка ефективності інформаційно-консультаційного забезпечення поширення інноваційних біотехнологій в умовах ризику та невизначеності / Т.П. Кальна-Дубінюк, А.М. Литовченко // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 70-75.
4. *Карпова І.В.* Роль банківських установ у розвитку кредитування агропромислового комплексу / І.В. Карпова, Д.Г. Єзерська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2009_2/R4/4.pdf.
5. *Кирилюк І.М.* Проблеми кредитування аграрного сектору України / І.М. Кирилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=38402>.
6. Сільське господарство України, 2012 / Держслужба статистики України. – К., 2013.
7. Сільське господарство України та деяких інших країн. Дослідження Інституту громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2271>.
8. Статистична інформація Державної служби статистики України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Статистичний випуск Національного банку України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/>.
10. Agricultural sector and market developments: a special focus on Ukraine, Russia and Kazakhstan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <ftp://ftp.jrc.es/pub/EURdoc/JRC65172.pdf>.
11. BEEPS 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://beeps.prognoz.com/beeps/Home.ashx>, accessed 7 November 2011.
12. *Cristina Hedman Jansson.* Agricultural Credit Market Institutions A Comparison of Selected European Countries. Factor Markets. working Paper. No. 33, January 2013.
13. *Dirk and Derek Headey.* Agriculture Development and Urban Bias// World Development Vol.36. – 2008. –№8. – pp1342-1364.
14. HOTZE LONT. Livelihood and Microfinance: Anthropological and Sociological Perspectives. Eburon. 2004.
15. Implementing Credit Guarantee Schemes in Ukraine: The Case of Agribusiness. NOVEMBER 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/countries/ukraine/UkraineCGSAgribusiness.pdf>.
16. *Necmiye C.* An econometric analysis of the relationships between economic growth and agricultural credits for poor growth in Turkey //International Journal of Social Sciences and Humanity Studies. – 2012. –№2. – Vol 4.
17. Working Party on Agricultural Policies and Markets. SMALLHOLDER RISK MANAGEMENT IN DEVELOPING COUNTRIES. 30 - May – 2 013.
18. European Fund for Southeast Europe. Potential for Agricultural Finance in Ukraine <http://www.efse.lu>.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014 р.

*

УДК 658.821:631.9

*В.М. ГОМЗА, аспірант**

Вінницький національний аграрний університет

Шляхи підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Постановка проблеми. Стабілізація розвитку АПК неможлива без досягнення та підтримання достатнього рівня ефективності діяльності товаровиробників, передусім

сільськогосподарських підприємств. Проте протягом останнього десятиріччя основна діяльність майже третини підприємств-виробників сільськогосподарської продукції приносила збитки. Причини цього лежать як у площині об'єктивних умов функціонування аграрного сектору, так і визначаються суб'єктивними факторами недосконалості

* Науковий керівник – А.Г. Мазур, доктор економічних наук, професор.
© В.М. Гомза, 2014

політики окремих товаровиробників. Зважаючи на сировинний характер аграрного сектору, уніфікованість його продукту, взаємовідносини товаровиробників переносяться в площину конкурентних, які впливають на поведінку підприємств у визначенні ціни, обсягів виробництва, якості товарів.

Ефективна діяльність та функціонування аграрних підприємств на економічному ринку залежать від їх конкурентоспроможності. Актуальність організації й управління ринковою діяльністю підприємств АПК зростає в зв'язку із загостренням конкуренції на аграрному ринку як із боку вітчизняних, так і зарубіжних товаровиробників. Чим вища конкурентоспроможність суб'єктів аграрного ринку, тим вища ефективність їхньої господарської діяльності. Тому підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК має стати одним із найважливіших пріоритетів агропромислової політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему конкурентоспроможності аграрних підприємств та шляхів її підвищення досліджували багато вчених, зокрема В. Андрійчук, В. Горьовий [3], А. Градова, Я. Качмарик [4], Дж. Кейнс, М. Кулаєць [5], М. Малік [6], П. Портер [8], Д. Рікардо, А. Сміт, П. Стецюк, О. Челенкова, Й. Шумпетер, А. Юданова, С.О. Шевельова [11] й інші.

Однак величезна різноманітність наукових праць і підходів з цієї тематики вносить певну неоднозначність у визначення поняття «конкурентоспроможність підприємства».

Подальших досліджень потребують питання конкретизації понятійно-категоріального апарату теорії конкурентоспроможності та систематизації шляхів підвищення її в аграрних підприємствах.

Мета статті – проаналізувати стан конкурентоспроможності аграрних підприємств і розробити шляхи її підвищення, які б враховували вітчизняну специфіку АПК.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття «конкуренція», «конкурентоспроможність» у користуванні вітчизняних учених-економістів з'явилося з переходом економіки до ринкових відносин, хоча дослідження цієї проблематики велися ще з 1970-х років. Вивчення й оцінка конкурентоспроможності є частиною теорії конкуренції й

займає важливе місце в сучасній економічній науці. Конкуренція є цивілізованою, легалізованою формою боротьби за існування і один із найдієвіших механізмів відбору та регулювання в ринковій економіці.

В економічній науці не існує точних відомостей відносно того, хто і коли першим запровадив у науковий обіг термін «конкуренція». Перші найбільш цілісні теоретичні положення про рушійні сили конкурентної боротьби з'явилися лише у середині XVIII ст. Вихідним положенням класичної теорії був принцип абсолютних переваг, сформульований А. Смітом. Саме він визначив поняття конкуренції та принцип «невидимої руки», основні умови ефективної конкуренції, розробив механізм останньої, який об'єктивно врівноважує галузеву норму прибутку. Основою економічного вчення А. Сміта став принцип вільної конкуренції, оскільки він вважав, що лише при вільному пересуванні капіталу, товарів, грошей, людей ресурси суспільства можуть бути використані оптимально [6, с. 198].

Уперше поняття «конкурентоспроможність» було введено наприкінці 1970-х років М. Портером, який під цим терміном розуміє рентабельність і продуктивність використання ресурсів [8, с. 56]. У середині 1990-х років даний термін стали активно досліджувати вітчизняні економісти.

Поняття конкурентоспроможності, запропоноване М. Портером й іншими авторами, охоплюють різні її аспекти і, як правило, доповнюють одне одного. На думку М. Портера, конкурентоспроможність – це властивість товару, послуги, суб'єкта ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там аналогічними товарами, послугами або конкуруючими суб'єктами ринкових відносин [8, с. 136].

Основними ознаками конкурентоспроможності можна вважати: порівняльний характер, релевантність та динамічність. В основу конкурентоспроможності підприємства доцільно покласти ту суму додаткового прибутку, яку воно може одержати порівняно з виробниками аналогічної продукції за однакової ціни на неї.

Конкурентоспроможність підприємства можна також охарактеризувати як його потенційну якість, яка включає [4, с. 197]:

1. Здатність підприємства одержувати реальну оцінку очікувань цільової групи споживачів, а також простежувати тенденції споживчої поведінки. Іншими словами, підприємство має бути спроможне своєчасно, об'єктивно й точно оцінювати споживчий попит як у даний час, так і прогнозувати його динаміку на майбутнє. Така оцінка можлива лише на базі наукової моделі цільової споживчої групи, що враховує її економічні, соціально-культурні та психологічні чинники, розробленої методами сучасної соціології й маркетингу.

2. Здатність проводити ефективну поточну маркетингову політику.

3. Здатність знаходити і створювати умови для зниження витрат на забезпечення факторами виробництва – капіталом, робочою силою, сировиною та матеріалами, енергією на одиницю продукції, що продається.

4. Здібність до створення й утримання технологічного виробництва над іншими членами галузевого співтовариства, що вимагає своєчасного оновлення технологій. Це може стосуватися виробництва, збуту, управління.

5. Здатність планувати, організовувати і проводити ефективну стратегію у сферах виробництва й маркетингу на основі інновацій.

6. Створення та розвиток високого кадрового потенціалу як на виконавчому, так і управлінському рівнях.

Поняття конкурентоспроможності аграрних підприємств набагато складніше й трактується неоднозначно. На думку С. Шевельової, аналіз конкурентоспроможності підприємства слід здійснювати за такими чинниками, як ринкова позиція, прибутковість, привабливість для інвесторів, імідж серед споживачів і різноманітних суб'єктів господарювання [11, с. 21].

Досить повно та системно розкривають поняття конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у своєму визначенні М. Малік і О. Нужна. На їхню думку – це здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватися до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги й перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури [6, с. 197]. Проте забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не обмежується використанням тільки земельних ресурсів.

На нашу думку, конкурентоспроможність аграрних підприємств – це не тільки можливість ефективного використання стратегічного потенціалу, а також здатність підприємства швидко реагувати на зміни потреб споживачів, готовність до адекватних дій на нововведення конкурентів, чого можна досягти лише створенням механізму стратегічного управління конкурентоспроможністю.

Формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області має свою специфіку й ряд особливостей. Вінниччина за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції з року в рік посідає визначне місце в економіці України. Так, у 2013 році за обсягами виробництва валової продукції сільського господарства Вінницька область – лідер серед регіонів України. Загальне виробництво продукції сільського господарства області проти відповідного періоду 2012 року зросло на 27,1%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 41,4% (табл.).

Обсяг сільськогосподарського виробництва у Вінницькій області

Рік	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року					
		усі категорії господарств			у тому числі		
		продукція сільського господарства	з неї продукція		сільськогосподарські підприємства		
			рослинництва	тваринництва	продукція сільського господарства	з неї продукція	
						рослинництва	тваринництва
2008	1813,1	125,5	139,2	100,4	143,1	153,1	97,9
2009	1813,5	97	95,7	100,2	94,7	93,4	103,4
2010	1813,2	100	100,3	99,4	101	100,6	104,1

2011	1823,3	119,6	127,3	100,6	126,2	129,7	105,1
2012	1828,8	96,2	91,8	109,7	95,4	90,2	134,6
2013	1825,0	123,3	120,8	129,8	136,8	125,3	195,0

Джерело: Складено за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Під урожай 2014 року озимі на зерно та зелений корм (включаючи ріпак) посіяно підприємствами області на площі 430,8 тис.га, що менше минулорічного рівня на 74,3 тис. га, або на 14,7%, у т.ч. зернові на зерно – 351,4 тис. га (на 58,4 тис. га, або на 14,2% менше), ріпаку на зерно – 76,5 тис. га (на 16,4 тис. га, або на 17,7% менше).

У структурі площ озимих на зерно найбільшу частку має пшениця, яка становить 86,9%, ячмінь – 12,4, жито – 0,7%.

У 2013 році в сільськогосподарських підприємствах (крім малих) і тих, що здійснюють зберігання, переробку зернових культур, було в наявності 1882,5 тис. т зерна (на 26,1% більше проти 2012 р.). Безпосередньо в аграрних підприємствах зберігалось 1007,6 тис. т зерна, зернозберігаючі та зернопереробні – мали в наявності 874,9 тис. т зерна.

Середня закупівельна ціна зернових культур, яку пропонували зберігаючи й переробні підприємства товаровиробникам, у 2013 році становила 1532,0 грн за 1 т, що на 10,8% менше рівня 2012 року.

Запаси насіння соняшнику становили 352,3 тис. т, із них безпосередньо в аграрних підприємствах (крім малих) зберігалось 141,1 тис. т, а в тих, що здійснюють його переробку і зберігання – 211,2 тис. т.

Загальний обсяг надходжень цукрових буряків у переробні підприємства за 2013 рік дорівнював 1921,6 тис. т, від усіх категорій господарств закуплено 255,8 тис. коренеплодів. Переробним підприємствам надійшло 1534,0 тис. т власно вирощених цукрових буряків, а також прийнято для переробки на давальницьких засадах 131,8 тис. т цукрових коренів [1, с. 40].

За даними Головного управління статистики у Вінницькій області, попередні дані індексу обсягу сільськогосподарського виробництва по Вінниччині за січень–липень 2014 року (у постійних цінах 2010 року) по всіх категоріях господарств становили 104,1%, у тому числі по сільськогосподарських підприємствах – 110% і господарствах населення – 96,4% [7, с. 2].

Із проведеного аналізу бачимо, що сільське господарство є пріоритетним у визначенні господарської спеціалізації регіону. Практично чверть результативних показників виробництва та матеріально-технічного забезпечення у регіональній економіці Вінниччини припадає на цю галузь, що показує значний потенціал і ресурси формування й нарощування конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Рентабельність виробництва сільськогосподарських підприємств регіону дорівнює 10-12%, що відповідає не найвищому показнику в Україні, незважаючи на зростання обсягів виробництва цих підприємств на ранньому етапі формування конкурентоспроможності. Отже, існує ряд чинників, які гальмують розвиток конкурентоспроможності аграрних підприємств у цій області.

Факторами, що знижують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств, є [3, с. 63]:

- нормативно-правова нестабільність в агросфері;

- диспаритетне цінове середовище стосовно промислової і сільськогосподарської продукції;

- екстенсивне використання трудових ресурсів;

- зниження якості робочої сили, зайнятої в сільськогосподарських підприємствах;

- відсутність міжнародних сертифікатів якості у вітчизняних виробників; зростаючі політичні й економічні ризики для агробізнесу в Україні в умовах реформ;

- дефіцит фінансових ресурсів для інвестиційних та інноваційних проектів у сільськогосподарських підприємствах.

Значною проблемою формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Вінницької області є відсутність достатнього державного фінансування, що зумовлює низький рівень відновлення продуктивності ґрунтів. Відсутність державної й регіональної програм відновлення роботи дренажних систем і зрошувальної мережі спричиняє підтоплення не тільки зро-

шуваних земель, але й значних земельних площ, які до них прилягають, що знижує ефективність ведення сільського господарства в регіоні.

За останні 15 років значно знизився рівень зайнятості сільського населення та професійний рівень як виробників сільськогосподарської продукції. Такі професії, як тракторист, майстер машинного доїння корів, гідротехнік тощо потрапили в число дефіцитних. Ділова активність сільського населення низька. На нинішній час рівень забезпечення аграрних підприємств тракторами, комбайнами, іншою технікою становить 40-45 % від потреби, що є основним чинником зниження конкурентоспроможності аграрного виробництва. Підвищення її потрібно розглядати як довготерміновий послідовний процес пошуку й реалізації управлінських рішень у всіх сферах діяльності підприємства, здійснюваний планомерно, відповідно до обраної стратегії довготермінового розвитку, з урахуванням змін у зовнішньому оточенні та стану засобів самого підприємства, а також внесенням відповідних коректив.

Найважливішими методологічними завданнями розв'язання проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства є:

- визначення критеріїв конкурентоспроможності й формування системи показників її вимірювання;

- розроблення методів оцінки її рівня;

- розроблення методів формування алгоритмів (програм) підвищення конкурентоспроможності [5, с. 25].

Одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції є її цінова перевага, для забезпечення якої собівартість як базова величина ціни повинна формуватися за низьковитратним принципом, що досягається за рахунок удосконалення галузевої структури суб'єктів господарювання, запровадження науково обґрунтованої спеціалізації та концентрації виробництва, підвищення продуктивності праці; ефективного використання ресурсів і виробничого потенціалу й урахування вимог ринку.

Перспективний розвиток підприємства можливий лише за умови використання нау-

ково-технічного потенціалу, який поєднує професійний науково-практичний досвід і впровадження перспективних модернізованих та сучасних технологій.

Велике значення для поліпшення конкурентоспроможності аграрних підприємств регіону має обсяг інвестицій, загальна потреба в яких – 140-150 млн грн. Збільшення припливу інвестицій в сільськогосподарську галузь Вінницької області повинно розглядатися як пріоритетний напрям діяльності місцевих органів державного управління й органів місцевого самоврядування [9, с. 39].

Серед важливих чинників підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є її собівартість, що вимагає зниження витрат на виробництво. Щоб агропромислове виробництво було беззбитковим і конкурентоспроможним, необхідно поліпшувати матеріально-технічну базу суб'єктів господарювання, впроваджувати у виробництво енерго- й ресурсозберігаючі технології. Конкурентні переваги сільськогосподарських підприємств впливають на обсяги експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, державні резерви, а також на споживання продуктів харчування.

Розв'язання проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності продукції підприємств вимагає вирішення комплексу техніко-організаційних питань.

Підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК доцільніше здійснювати на інтенсивній основі – технічному й технологічному його удосконаленні запровадженням системи машин для комплексної механізації усіх технологічних процесів, що сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню втрат продукції та зниженню її собівартості.

Підвищення конкурентоспроможності галузей АПК значною мірою залежить від ефективного збуту їхньої продукції. Для прискорення обороту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства та полегшення інтеграції сільського господарства в міжнародний торговий простір пропонується створити повноцінний ринок на базі біржової системи, що спирається на низові ланки [9, с. 41-42].

Із метою підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК пропонується також запровадити механізм державної підтримки аграрного виробництва за рахунок використання пільгового оподаткування, цінового регулювання паритетного розвитку, пільгового кредитування, дотування виробництва, стимулювання інновацій тощо.

Важливим напрямом підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств є прямі дотації сільському господарству (це особливо стосується сільськогосподарських товаровиробників за продані ними переробним підприємствам молоко й м'ясо у живій масі). За умови незабезпечення ринкової ціни на рівні відтворювальної різниці оплачується товаровиробнику з бюджету, де має бути створено відповідний фонд підтримки і стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників незалежно від форм їх власності та господарювання.

Аналіз впливу чинників на розвиток сільського господарства у Вінницькій області показує, що значну роль у поліпшенні конкурентних переваг відіграє спеціалізація й інтеграція суб'єктів господарської діяльності, їх інноваційно-інвестиційна діяльність, розвиток інфраструктури.

Однією з форм інтеграції на Вінниччині мають бути кластеризовані об'єднання сільськогосподарських і переробних підприємств

як перспективний вид організації виробничо-комерційної взаємодії суб'єктів господарювання.

Висновки. Конкурентоспроможність аграрних підприємств є складним та багатоплановим поняттям, яке необхідно розглядати як з технічних, так і з економічних позицій. Конкурентоспроможність має ендогенне походження і являє собою поняття, яке стосується лише діючих учасників ринку, для адекватного віддзеркалення яких слід використовувати комплекс показників.

Враховуючи те, що серед учених-економістів відсутня однастайна думка щодо поняття конкурентоспроможності підприємств, нами конкретизовано та систематизовано підходи науковців, що стосуються трактування цієї категорії, й висловлено власну думку стосовно цього поняття.

Тому беручи до уваги те, що категорія конкурентоспроможності підприємства є однією із важливих економічних характеристик і вагомим чинником рівня міцності економічного стану підприємства, необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств є використання комплексу шляхів її підвищення, тобто сукупності методів та засобів економічного й організаційного впливу на зростання виробництва і підвищення його ефективності.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Шляхи відтворення тваринництва / В.Я. Амбросов // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 40.
2. Гончаров В.М. Розвиток та оцінка адаптивних можливостей переробних підприємств АПК / В.М. Гончаров, С. В. Дем'янова // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 93-97.
3. Горьовий В.П. Конкурентне середовище підприємства / В.П. Горьовий // Вісн. аграр. науки. – 2011. – № 8. – С. 63-65.
4. Качмарик Я.Д. Конкурентна перевага як чинник забезпечення ефективної діяльності підприємства / Я.Д. Качмарик, К. Ю. Чергава // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 196-200.
5. Куласець М.М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та продуктів харчування / М.М. Куласець, М.Ф. Бабієнко, П.А. Лайко та ін. // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 26.
6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки УААН", 2007. – С. 198.
7. Офіційний сайт Головного управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua>.
8. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер: пер. с англ.; под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
9. Прокопеч Л.В. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / Л.В. Прокопеч // Зб. наук. праць Буковинського університету. – 2011. – № 7. – С. 37-47.
10. Шамрай М.І. Оцінка рівня фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств / М.І. Шамрай // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матер. 7-ї міжфакульт. наук.-практ. конф. молодих учених, 20 трав. 2011 р.: у 2-х т. – Житомир: Вид-во «Житомир. нац. агрокол. ун-т», 2011. – Т. 2. – С. 136-138.
11. Шевельова С.О. Конкурентоспроможність молочного підкомплексу / С.О. Шевельова. – Тернопіль: Збруч, 2001. – 196 с.
12. Agricultural Outlook 2007-2016 // <http://www.oecd.org/dataoecd/6/10/38893266.pdf>.
13. Mather H. Competitive Manufacturing, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1988. – P. 55, 169.

14. Wilson J. The new Ventures. Inside the High-Stakes world of Venture Capital reading (Mass.), Addison-Wesley. – 1986. – P. 9.
15. World Coming: American Security in the 21st Century. Road Map for National Security: Imperative for Change. The phase III / The United States Commission on National Security, 2001. – 139 p.
16. World Wheat: FAPRI 2007 Agricultural Outlook//<http://www.fapri.iastate.edu/>. – P. 157.
17. Wheat Outlook/WHS-07g/August 14, 2007/ Economic Research Service, USDA//<http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/current/WHS/WHS-08-14-2007.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014 р.

*

УДК 633.1:339.5

*А.С. РУДНИЦЬКА, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Особливості державного регулювання зерновиробництва

Постановка проблеми. Виробництво зерна та його споживання є основою стійкого економічного розвитку аграрно-промислового комплексу країни, зокрема її регіонів, забезпечення продовольчої безпеки. Україна, яка має великий сільськогосподарський потенціал, вносить значний вклад у розв'язання цієї глобальної проблеми світу й увійшла в трійку світових лідерів з експорту зерна, посідає одне з провідних місць серед країн світу за рівнем задоволення потреб внутрішнього ринку власним виробництвом зерна.

Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей АПК й основою аграрного експорту, а також стратегічною сферою економіки держави. Її функціонування визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна й виробництва продукції тваринництва. Вона формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій. Таке становище збережеться, оскільки на світових продовольчих ринках спостерігається дефіцит зернової продукції [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання зерновиробництва висвітлювались у працях вітчизняних учених: П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненко, О.М. Шпичака [3], А.Е. Бабенка [4], Є.С. Подакова [9], зарубіжних учених [10-15]. Подальший розвиток галузі вимагає створення умов для зерновиробників щодо пом'якшення несприятливих соціально-економічних наслідків, підвищення ефективності їхньої діяльності з урахуванням природно-кліматичних умов та мінливої ринкової кон'юнктури [2].

Мета статті – визначення напрямів удосконалення державного регулювання зерновиробництва, основних важелів регулювання ринку зерна, визначення шляхів підвищення економічної ефективності зернової галузі, прогнозування обсягів виробництва й розмірів фінансової підтримки.

Виклад основних результатів дослідження. Основними важелями впливу владних структур на зерновиробництво є: ціни, кредитні ставки, банківський відсоток, дотації та компенсації, субсидії, застосування податків і податкових пільг, стандартизація й сертифікація продукції згідно з міжнародними вимогами, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів, митні умови експорту (рис.). Держава повинна бути активним учасником аграрного ринку як покупець зерно-

* Наковий керівник – М.В. Гладій, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© А.С. Рудницька, 2014

14. Wilson J. The new Ventures. Inside the High-Stakes world of Venture Capital reading (Mass.), Addison-Wesley. – 1986. – P. 9.
15. World Coming: American Security in the 21st Century. Road Map for National Security: Imperative for Change. The phase III / The United States Commission on National Security, 2001. – 139 p.
16. World Wheat: FAPRI 2007 Agricultural Outlook//<http://www.fapri.iastate.edu/>. – P. 157.
17. Wheat Outlook/WHS-07g/August 14, 2007/ Economic Research Service, USDA//<http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/current/WHS/WHS-08-14-2007.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2014 р.

*

УДК 633.1:339.5

*А.С. РУДНИЦЬКА, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Особливості державного регулювання зерновиробництва

Постановка проблеми. Виробництво зерна та його споживання є основою стійкого економічного розвитку аграрно-промислового комплексу країни, зокрема її регіонів, забезпечення продовольчої безпеки. Україна, яка має великий сільськогосподарський потенціал, вносить значний вклад у розв'язання цієї глобальної проблеми світу й увійшла в трійку світових лідерів з експорту зерна, посідає одне з провідних місць серед країн світу за рівнем задоволення потреб внутрішнього ринку власним виробництвом зерна.

Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей АПК й основою аграрного експорту, а також стратегічною сферою економіки держави. Її функціонування визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна й виробництва продукції тваринництва. Вона формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій. Таке становище збережеться, оскільки на світових продовольчих ринках спостерігається дефіцит зернової продукції [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання зерновиробництва висвітлювались у працях вітчизняних учених: П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненко, О.М. Шпичака [3], А.Е. Бабенка [4], Є.С. Подакова [9], зарубіжних учених [10-15]. Подальший розвиток галузі вимагає створення умов для зерновиробників щодо пом'якшення несприятливих соціально-економічних наслідків, підвищення ефективності їхньої діяльності з урахуванням природно-кліматичних умов та мінливої ринкової кон'юнктури [2].

Мета статті – визначення напрямів удосконалення державного регулювання зерновиробництва, основних важелів регулювання ринку зерна, визначення шляхів підвищення економічної ефективності зернової галузі, прогнозування обсягів виробництва й розмірів фінансової підтримки.

Виклад основних результатів дослідження. Основними важелями впливу владних структур на зерновиробництво є: ціни, кредитні ставки, банківський відсоток, дотації та компенсації, субсидії, застосування податків і податкових пільг, стандартизація й сертифікація продукції згідно з міжнародними вимогами, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів, митні умови експорту (рис.). Держава повинна бути активним учасником аграрного ринку як покупець зерно-

* Наковий керівник – М.В. Гладій, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© А.С. Рудницька, 2014

вих культур і продуктів їх переробки, регулюючи баланс обсягів виробництва й спо-

живання, особливо в умовах дії глобалізаційних та інтеграційних процесів.



Важелі державного регулювання галузі зерновиробництва

Джерело: [7]

Природно-кліматичні умови й родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур і уможливають одержувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, необхідних для забезпечення внутрішніх потреб та формування експортного потенціалу. Разом із тим подальший розвиток галузі вимагає перегляду цілого ряду позицій щодо ґрунтової економічної оцінки, технічно-технологічних, організаційно-економічних і ринкових умов функціонування всіх її господарських суб'єктів [6].

Як показують статистичні дані, нині матеріально-технічне забезпечення зерновиробництва та продуктивність праці не відповідають досягнутим світовим стандартам і потребам галузі. Недостатня кількість вільних фінансових ресурсів стримує впровадження новітніх технологій, використання високоякісного елітного й оригінального насіння, обмежує застосування інших матеріально-технічних ресурсів. Виробництво зерна стає дедалі залежнішим від характеру погодно-кліматичних умов. Обмежені ресурси для розширеного виробництва, нераціональне використання земельних ресурсів і низька культура землеробства призводять до виснаження й деградації ґрунтів, зменшення вмісту в них гумусу та поживних речовин. Низькою є якість трудових ресурсів і неза-

довільний стан науково-дорадчого супроводження зерновиробництва [5].

Загальнодержавне значення у розв'язанні цієї проблеми мають Закони України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про насіння та садивний матеріал», «Стратегічні напрями розвитку сільського господарства на період до 2010 року». Пріоритетним є розвиток стимулюючої функції тарифної політики; гарантування прав власників зерна вільно розпоряджатися ним; не застосування адміністративних, кількісних або якісних обмежень на вільне переміщення зерна по всій території України та на експорт [2].

Загальний економічний ефект залежатиме від кон'юнктури ринку, дієвості важелів державної політики в регулюванні розвитку зернової галузі, ресурсокупності використовуваних технологій вирощування зернових культур, структури та якості продукції. На перспективу інфраструктура розвитку аграрного підприємництва розвиватиметься за рахунок створення бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів, фондаций та агенцій підтримки підприємницької діяльності, небанківських установ щодо підтримки аграрного бізнесу, лізингових організацій, інформаційно-консультаційних установ. Це одночасно

сприятиме розвитку малого бізнесу в сільській місцевості й відіграватиме посередницьку роль між місцевим бізнесом і мережею організацій підтримки бізнесу з інших регіонів [8].

Державна підтримка підвищення економічної ефективності галузі зерновиробництва залежить від шляхів, за якими буде здійснено збільшення обсягів виробництва зерна: інтенсивного ведення галузі; підвищення врожайності зернових культур; удосконалення землекористування та структури посівів, поліпшення обробітку ґрунту й внесення мінеральних добрив; оснащення підприємств технікою та освоєння нових ресурсозбережувальних технологій; запровадження нових високопродуктивних сортів і гібридів, поліпшення насінництва; науково-методичного забезпечення, розвитку ринку зерна; проведення хімічної меліорації земель, захисту рослин; поліпшення якості зерна; раціонального використання біокліматичного потенціалу й зональних природно-кліматичних умов, що сприятиме нарощуванню виробництва зерна [5]. Основний приріст виробництва зерна буде досягнуто за рахунок освоєння інтенсивних технологій вирощування зернових культур та їх ресурсного забезпечення. Оптимізація посівів сояшнику, ріпаку, сої, гороху, багаторічних трав дасть можливість поліпшити структуру та якість попередників зернових культур і підвищити родючість ґрунту.

Необхідно на державному рівні провести реформування галузі насінництва та ринку насіння, а саме: забезпечити товаровиробників рослинницької продукції високоякісним насінням зареєстрованих і перспективних сортів та гібридів сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для проведення сортооновлення й сортозміни; прискорити запровадження у виробництво сортів і гібридів нового покоління, адаптованих до агроекологічних умов вирощування з цінними господарськими властивостями тощо [2].

Передбачається розширення державного контролю у галузі зерновиробництва, а саме: вдосконалення структури Державної інспекції з контролю якості сільськогосподарської продукції та моніторингу її ринку; за-

провадження ліцензування (діяльності по прийманню і зберіганню зерна й діяльності по переробці зерна та продуктів його переробки); вдосконалення й адаптація державних стандартів України на основні зернові культури до світових стандартів, внесення змін і доповнень до діючих, розробка необхідних; поліпшення якості й технічного нагляду за підприємствами системи хлібопродуктів під контролем Державної інспекції з контролю якості зернової продукції та моніторингу її ринку (Держконтрольсільгоспроду) [3].

Державне регулювання ринку зерна здійснюватиметься економічними і адміністративними методами. Адміністративне регулювання ринку запроваджуватиметься лише в екстремальних умовах значного порушення його рівноваги, а також негативних змін у продовольчій безпеці держави й здійснюватиметься встановленням граничних цін, граничного рівня рентабельності, декларуванням запасів готової продукції, квотуванням експорту [9].

Гарантовані ціни (ціни підтримки або мінімальні інтервенційні ціни) на зерно застосовуються у випадку, якщо середні ринкові ціни нижче мінімальних, а також при реалізації зерна безпосередньо у державні фонди, при здійсненні доплат товаровиробникам у випадках, передбачених чинним законодавством. При цьому важливим завданням держави є сезонне регулювання рівноваги ринку [8]. З метою запобігання стрімкого обвалу цін, особливо в період перших двох – трьох місяців після збирання врожаю, держава вилучатиме 2,5-3 млн т продовольчого зерна у державні та регіональні ресурси, а в перспективі ці обсяги можуть бути подвоєні. Вдосконалення державного регулювання галузі зерновиробництва пов'язане, насамперед, із залученням у зерновий сектор України національних й іноземних інвестицій: створенням стабільних і прозорих умов господарювання; удосконаленням та приведенням у відповідність з вимогами [4].

Між тим пріоритетне значення має розвиток стимулюючої функції тарифної політики; гарантування прав власників зерна вільно розпоряджатися зерном; не застосування адміністративних, кількісних або якісних

обмежень на вільне переміщення зерна по всій території України та на експорт.

Відповідно до програми «Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року» розмір фінансової підтримки розвитку сільського господарства становитиме 28,0 млрд грн, частка державної підтримки на виробництво зерна – майже 13 млрд грн, або 25% від загальної вартості заходів, що спрямовуються на виконання Програми.

Незважаючи на те, що протягом значного періоду відсутність інструмента єдиних прогнозних балансів спонукало уряд періодично застосовувати обмеження експорту зерна в 2006-2011 роках, проте з 2012 року його виробництво й експорт збільшується. За даними Мінагрополітики України на 01.12.2014 року намолочено 62,0 млн т зерна (у 2013 р. – 63,1 млн т), експортовано майже 15 млн т (у 2013 р. – 27,1 млн т). Такі обсяги виробництва повністю забезпечать потребу держави у продовольчому та фуражному зерні, а також у сировині для промислової переробки, у т.ч. – виробництва біопалива.

Загальний економічний ефект пропонованих заходів залежатиме від кон'юнктури ринку, дієвості важелів державної політики в регулюванні розвитку зернової галузі, ресурсоокупності використовуваних технологій вирощування зернових культур, структури та якості продукції. На перспективу інфраструктура розвитку аграрного підприємництва у галузі зерновиробництва розвиватиметься за рахунок створення бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів, фондаций та агенцій підтримки підприємницької діяльності, небанківських установ щодо підтримки аграрного бізнесу, лізингових організацій, а також інформаційно-консультаційних установ [6].

Висновки. Удосконалення державного регулювання галузі зерновиробництва пов'язане, насамперед, із залученням у зерновий сектор України національних й іноземних інвестицій створенням стабільних і прозорих умов господарювання, сприятливих умов для ввезення на територію України високоефективної сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин та інших ресурсів, необхідних для підвищення ефективності виробництва зерна (скасування імпорتنих мит і пільговий податковий режим) [1].

Головною метою державного регулювання зерновиробництва в Україні є постійна підтримка дієздатного стану ринкового механізму в цій галузі, пом'якшення несприятливих соціально-економічних наслідків його функціонування для виробників зерна в умовах мінливої ринкової кон'юнктури [9].

Основними важелями впливу державних органів на ринок зерна можуть бути такі важелі й стимули, як: ціни, кредитні ставки, банківський відсоток, дотації та компенсації, субсидії, застосування податків і податкових пільг, стандартизація й сертифікація продукції згідно з міжнародними вимогами, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Слабка державна підтримка товаровиробників, повільне запровадження інновацій, недостатній моніторинг ринкових процесів у даній галузі, недосконалі виробничо-збутові зв'язки й непродумана логістична політика зумовлюють актуальність і необхідність продовження теоретичних та практичних розробок, що стосуються державної підтримки виробників зерна в умовах світової конкуренції й внутрішньодержавного конкурентного середовища.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Закон України “Про зерно та ринок зерна в Україні” від 04.08.2002 р. № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. Агропромисловий комплекс України – стан, тенденції та перспективи розвитку: інформаційно-аналітичний збірник / [ред. кол. П. Т. Саблук, М. Я. Дем'яненко, О. М. Шпичак]. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — Вип. 6. — 648 с.
4. Бабенко А.Е. Державне регулювання та підвищення конкурентоспроможності зерновиробництва / А.Е. Бабенко // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 85—88.
5. Комплексна галузева програма “Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року” від 23 жовт. 2007 р. № 757/101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.4247.0>.

6. *Майстро С. В.* Ринок зерна в Україні: сучасний стан та напрямки державного регулювання / С.В. Майстро, М.Г. Хірамагомедов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/01.pdf>.
7. *Новіков О.С.* Напрями удосконалення державного регулювання зерновиробництва. Аграрні науки / О.С. Новіков // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. : науково-теоретичний фаховий журнал. — Миколаїв, 2011. — Вип. 4 (61), Т.1. — 270 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:[http://www.mnau.edu.ua/vestnik/visnik_2011-4\(61\)-tom1.pdf](http://www.mnau.edu.ua/vestnik/visnik_2011-4(61)-tom1.pdf).
8. *Пилипенко К.А.* Посилення державної підтримки виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами. Економічні науки / К.А. Пилипенко // Економіка сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Economics/12_85005.doc.htm.
9. *Подаков Є.С.* Історичні етапи розвитку виробництва зерна в Херсонській області / Є. С. Подаков, Л. О. Мармуть, Ф. І. Москаленко // Таврійський наук. вісник: зб. наук. пр. — Херсон : Айлант, 2003. — Вип. 25. — С. 212—216.
10. *Altukhov AI.* Russian grain market / Vseros. Research Institute of Agricultural Economics. – М., 2012. – 700 p.
11. *Baranova N.A.* Formirovanie development strategy of the grain market in Northern Kazakhstan (example Kostanai region) / Author's abstract on scientific degree of PhD, Astana 2009.
12. *Evdokimova N.* Purchasing interventions in the grain market // APC: economics, management. – 2011. – № 3. – S. 64–67.
13. *Matveev D.M., Makarova Y.Y.* Current state and prospects for development of agriculture in the conditions of accession to the WTO // young scientists. – 2013. – № 7. – P 210–213.
14. New trends in the development of agriculture and grain market in Russia [Text] / AI Altukhov // Economy with / x and processing enterprises. – 2008. – №1. – P. 21–25.
15. *Stadnik AT, Matveev D., Krohta MG,* PP Colds Technical and technological re-equipment of agriculture must // APC: economics, management. – 2012. – № 5. – P. 68–71.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2014 р.

* * *

Новини АПК

Індекс споживчих цін на продукти харчування знижується

Мінагрополітики України здійснює заходи, спрямовані на збереження стабільної цінової ситуації на продовольчому ринку України. Згідно з даними Держслужби статистики України в листопаді 2014 року відзначено зниження індексу споживчих цін на продукти харчування до рівня 101,2% проти 102,5 % у жовтні поточного року.

Зокрема, знизилися ціни на цукор, фрукти та свинину на 5,7–2,3% відповідно.

За даними НДІ «Укراгропромпродуктивність» на 585 продуктових ринках України (без урахування ринків АР Крим, м. Севастополь, деяких ринків Луганської та Донецької областей) станом на 2 грудня порівняно з 25 листопада 2014 року роздрібні ціни на цукор знизилися на 0,7%. За даними моніторингу цін, який здійснюється на підприємствах торгівлі, станом на 28.11.2014 порівняно з 20.11.2014 знизилися середні споживчі ціни на цукор, свинину, варені ковбаси I ґатунку та сир м'який жирністю 9 %.

Спостерігалось незначне (в межах 0,4–1,4%) зростання цін на сметану (20% жирності), сир кисломолочний і твердий, молоко пастеризоване жирністю 2,5%, масло вершкове, яловичину, курятину, капусту, яблука, борошно пшеничне вищого ґатунку, хліб з пшеничного борошна першого та вищого сортів, житньо-пшеничний та батон.

На 3,6–1,5% зросли ціни на сало, молочні продукти, яйця, безалкогольні напої, макаронні вироби, соняшникову олію, яловичину, рибу та продукти з риби.

Прес-служба Мінагрополітики України